

CIP Koninklijke Bibliotheek Albert I

Rubbrecht, Ilse

Sociale tewerkstelling in Vlaanderen: effecten en maatschappelijk rendement op lange termijn / Ilse Rubbrecht, Nick Matheus, Anna D'Addio & Ides Nicaise. - Leuven: Katholieke Universiteit Leuven. Hoger instituut voor de arbeid, 2005, 244 p.

ISBN 90-5550-401-7.

D/2005/4718/4.

Omslagontwerp: Danni Elskens

Copyright (2005) Hoger instituut voor de arbeid (K.U.Leuven)
Parkstraat 47, 3000 Leuven

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means, without permission in writing from the publisher.

VOORWOORD

Dit onderzoeksrapport is het derde in een reeks die in 1999 is gestart. Na de ‘morfologie van de sociale tewerkstelling in België’ (Lauwereys & Nicaise, 1999) volgde in 2000 een eerste diepgaand effectonderzoek van Vlaamse werkervaringsbedrijven, sociale werkplaatsen en invoegbedrijven. Het voorliggende rapport is een vervolgstudie en voorlopig orgelpunt in deze onderzoekslijn: het bestudeert de langetermijneffecten van sociale tewerkstelling op de arbeidsloopbanen en het welzijn van de doelgroepwerknemers. Bovendien maken we in dit rapport een globale sociale kosten-batenanalyse van deze drie typen tewerkstellingsprojecten.

Veel personen en organisaties hebben bijgedragen aan dit onderzoek. De belangrijkste financier was de Federale Overheidsdienst Wetenschapsbeleid, waarvan we de loyale en geïnteresseerde houding t.a.v. dit onderzoek, met name in de persoon van Dhr. Aziz Naji, steeds hebben gewaardeerd. Voorts konden we rekenen op de financiële steun van het Vlaamse VIONA-programma voor de tweede golf van de dataverzameling, en van het ACV-mecenaatskrediet voor de uitgebreide sociale kosten-batenanalyse.

Ilse Rubbrecht heeft als trekpaard van dit onderzoek het beste van zichzelf gegeven. Ze was uiterst nauwgezet, volhardend en geboeid door het onderwerp. De econometrische spitstechnologie in hoofdstuk 3 (en de vele probeersels die we niet in het eindrapport hebben ingelast) waren het werk van Nick Matheus en Anna D’Addio. Ilse, Nick en Anna konden voortbouwen op het werk van Luc Lauwereys, die de vorige fasen van het onderzoek had uitgevoerd. De onderzoekers werden in dit alles bijgestaan door de HIVA-surveyploeg onder leiding van Els Plevoets en Karen Vanautgaerden. Zowel de tientallen enquêteurs als de sociale ondernemers en de honderden bevraagde personen uit de doelgroep die hun medewerking verleenden aan het onderzoek verdienen extra dank voor hun inzet. Ook Katrien Billiet, Nancy Vertongen en Liesbeth Villa van het HIVA-secretariaat hadden een hele kluif aan de eindlayout van de verschillende rapporten.

Last but not least bedanken we alle stuurgroepleden, de collega’s van CERISIS (UCL-Charleroi) en het Centre d’Economie Sociale (ULg) en de vele veldwerkers voor de nuttige feedback die we gaandeweg van hen kregen. Zelfs al bevat dit rapport hier en daar erg kritische noten, ze doen niet af aan onze diepe waardering voor de veldwerkers die zich jarenlang hebben ingespannen om werk op mensenmaat te scheppen voor maatschappelijk kwetsbare groepen.

We hopen dan ook dat dit onderzoek mag bijdragen tot de verdere ontwikkeling, verdeskundiging en kwaliteit van de sector van de sociale economie in ons land.

Prof. Ides Nicaise
Projectleider

INHOUD

Hoofdstuk 1/ Onderzoekopzet en methodologie	1
1. Het onderzoeksveld	1
1.1 Werkervaringsbedrijven	2
2. Onderzoeksvragen	5
2.1 Doelgroepbereik	5
2.2 Effectiviteit	5
3. Dataverzameling	6
3.1 Steekproeftrekking van doel- en referentiegroep	6
3.2 Structuur van de vragenlijst	8
3.3 Procedure van de bevraging	9
3.4 Respons en non-respons	9
4. Weging van data	11
4.1 Meten van attritie in de data van de sociale tewerkstellingsprojecten	11
4.2 Berekenen en toepassen van wegingscoëfficiënten	16
5. Structuur van het rapport	17
6. Besluit	17
Hoofdstuk 2/ Het doelgroepbereik	19
1. Inleiding	19
2. Model	22
3. Resultaten	24
4. Besluit	30

Hoofdstuk 3/ Nettotewerkstellingseffecten	33
<hr/>	
1. Inleiding	33
2. Beschrijving van de tewerkstellingspercentages van deelnemers en de vergelijkingsgroep	34
3. Schatting van de nettotewerkstellingseffecten via een difference-in-difference model	36
3.1 Econometrisch model	36
3.2 Schattingsresultaten	40
4. Uitbreiding van het difference-in-difference model	44
4.1 Econometrisch model	44
4.2 Schattingsresultaten volgens de sequentiële schattingsmethode	46
4.3 Schattingsresultaten volgens de simultane schattingsmethode	49
5. Gesubsidieerde versus niet-gesubsidieerde tewerkstelling	51
6. Besluit	54
Hoofdstuk 4/ Meting van welzijnseffecten: aanzet tot theoretisch kader	57
<hr/>	
1. Inleiding	57
2. Theoretische onderbouw van het concept levensstandaard	59
3. Sen's capaciteitsbenadering	62
3.1 De theorie	62
3.2 Basiscapaciteiten en fundamentele capaciteiten	64
3.3 De capaciteitsbenadering geformaliseerd	65
3.4 Kenmerken van Sen's capaciteitsbenadering	67
3.5 Is de capaciteitsbenadering te moeilijk om te operationaliseren?	70
4. Toepassing van de theorie van Sen in de literatuur	71
5. Noodzakelijke aanpassingen aan het model van Sen: resources (of vermogensbronnen) en investeringen	72
5.1 Vermogensbronnen als tussenliggend concept	72
5.2 De vier soorten vermogensbronnen	73
5.3 Het conceptuele onderscheid tussen vermogensbronnen en functioneringsniveaus	75
6. Toepassing van het model op arbeidsintegratie	76
7. Besluit	78

Hoofdstuk 5/ Bouwstenen van het welzijnsmodel	81
<hr/>	
1. Inleiding	81
2. Functioneringsniveaus	83
2.1 Dimensie Gezondheid	84
2.2 Dimensie Huisvesting	85
2.3 Dimensie Gezinsrelaties	86
2.4 Dimensie socio-culturele participatie	87
2.5 Dimensie arbeid	90
3. Vermogensbronnen	94
3.1 Vermogensbron menselijk kapitaal	95
3.2 Vermogensbron socio-cultureel kapitaal	97
3.3 Vermogensbron materieel kapitaal	100
4. Besluit	100
Hoofdstuk 6/ Kortetermijneffecten van (sociale) tewerkstelling op het welzijn	103
<hr/>	
1. Inleiding	103
2. Literatuuroverzicht	103
2.1 Impact van de werkloosheid op het welzijn van individuen	103
2.2 Activeringsmaatregelen	109
3. Causale verbanden tussen functioneringsniveaus en tewerkstelling op korte termijn	111
3.1 Werkmethode	111
3.2 Resultaten	114
4. Besluit	121
Hoofdstuk 7/ Middellange- en langetermijneffecten van sociale tewerkstelling op het welzijn	123
<hr/>	
1. Inleiding	123
2. Werkmethode	123

3. Resultaten	125
3.1 Effecten op middellange termijn	125
3.2 Effecten op lange termijn	127
4. Conclusie	130
Hoofdstuk 8/ Sociale kosten-batenanalyse	133
1. Inleiding	133
2. De sociale kosten-batenanalyse per betrokken partij: algebraïsche uitwerking	139
2.1 Deelnemer aan het sociale tewerkstellingsproject	139
2.2 Sociale tewerkstellingsprojecten en derde werkgevers	141
2.3 De overheid (met inbegrip van de RSZ)	143
2.4 Derden	144
2.5 De globale balans	145
3. Data	146
4. Keuze van de kostendrager	149
5. Sensitiviteitsanalyse	150
6. Resultaten	151
6.1 Werkervaringsbedrijven	151
6.2 Sociale werkplaatsen	155
6.3 Invoegbedrijven	159
7. Niet makkelijk te kwantificeren kosten en baten	163
8. Besluit	164
Hoofdstuk 9/ Algemeen besluit en implicaties voor praktijk en beleid	165
1. Een nieuwe kijk op sociale tewerkstelling	165
2. Korte, middellange en lange termijn	166
3. Nettotewerkstellingseffecten	167
4. Werkervaring, onvermoed succesvol	168
5. Sociale werkplaatsen: kan het sociaal rendement hoger?	169
6. Invoegbedrijven	171
7. Financiering van de sociale inschakelingseconomie in een federaal kader	172

Bijlagen	173
Bijlage 1 / Recent deelnemersprofiel	175
Bijlage 2 / Schatting van de nettotewerkstellingseffecten censurering van de data	179
Bijlage 3 / Schatting van de nettotewerkstellingseffecten. Schattingsresultaten van de modellen	181
Bijlage 4 / Sociale kosten-batenanalyse: nadere toelichting bij schattingsmethode	193
Bibliografie	227

HOOFDSTUK 1

ONDERZOEKSOPZET EN METHODOLOGIE

In het eerste hoofdstuk schetsen we eerst kort het onderzoeksveld met zijn onderzoeksvragen. Vervolgens bekijken we de manier waarop data zijn verzameld en gewogen, nodig om empirische resultaten te verkrijgen. Tot slot geven we de structuur van dit tussenrapport weer.

1. Het onderzoeksveld

De vraag naar de sociale doelmatigheid van herinschakelingsprojecten voor achtergestelde doelgroepen wordt reeds gesteld in het rapport 'De sociale tewerkstelling in Vlaanderen' (Lauwereys, Matheus & Nicaise, 2000). De onderzoekers gaan er na welke doelgroep(en) door sociale tewerkstellingsinitiatieven uiteindelijk bereikt worden, hoe de sociale tewerkstelling zich van de reguliere arbeidsmarkt onderscheidt en welke effecten de sociale tewerkstelling bij doelgroepwerknemers met zich meebrengt op middellange termijn.

In dit onderzoek willen we een stap verder zetten en dit door de langetermijneffecten van de sociale tewerkstellingsinitiatieven te bekijken.

In het kader van het afgelopen VIONA-project 'Duurzame arbeidsintegratie van zwakke werkzoekenden: eerste resultaten' (Rubbrecht & Nicaise, 2002), werd enerzijds een follow-up enquête uitgevoerd over de langetermijneffecten van de sociale tewerkstellingsinitiatieven, en anderzijds werden vergelijkbare gegevens verzameld bij deelnemers aan andere typen herinschakelingsprojecten. Enkel de verzamelde data m.b.t. de sociale tewerkstellingsinitiatieven zijn relevant voor dit onderzoek.

Net zoals in het eerstvermelde onderzoek bakenen we onze onderzoeksgroep af als 'laaggeschoolde langdurig werklozen en bijstandsccliënten, d.w.z. personen die *ofwel* meer dan een jaar werkloos zijn geweest en hoogstens een diploma hoger secundair onderwijs op zak hebben, *ofwel* gerechtigden op sociale bijstand (bestaansminimum of equivalente hulp van het OCMW).

De groep uit het onderzoek 'Sociale tewerkstelling in Vlaanderen' werd in het voorjaar van 2001 opnieuw bevroegd. Het gaat hier over mensen die in het mid-

den van de jaren '90 voor een korte of langere tijd *sociaal tewerkgesteld* zijn en dit in één van de volgende drie types van sociale tewerkstelling: (1) werkervaringsbedrijven, (2) sociale werkplaatsen en (3) invoegbedrijven. Het opnieuw bevragen van deze doelgroep verschaft ons gegevens over een langere termijn waardoor we de duurzaamheid van de arbeidsintegratie duidelijker kunnen schetsen. De drie types van sociale tewerkstelling worden in wat volgt toegelicht.

1.1 Werkervaringsbedrijven

Werkervaringsbedrijven voorzien in tijdelijke tewerkstelling om aan de doelgroepwerknemers een dosis werkervaring mee te geven opdat ze op die wijze terug in het normale arbeidscircuit terecht kunnen komen. In de praktijk gaat het om een vrij grote diversiteit van initiatieven. Wanneer we teruggaan in de tijd zien we dat in 1992 een systeem van *Weer-werk-GESCO's* startte waarbij projecten werden opgericht om aan langdurig werklozen een tijdelijke werkervaring te bieden met als doel deze groep klaar te maken voor regulier werk. In 1994 ontstonden de eerste werkervaringsprojecten gericht op laaggeschoolde langdurig werkloze jongeren en dit gebeurde onder de naam 'Jeugdwerkgarantieplan'. In 1996 werd de maatregel veralgemeend naar alle laaggeschoolde langdurig werklozen en dit gebeurde onder de naam 'Werkervaringsplan'. Het voornaamste doel bestond er in werkervaring mee te geven aan de deelnemers en dit om hen betere kansen te bieden op doorstroming naar de reguliere arbeidsmarkt. In juni 1997 werden de Weerwerk-projecten en het werkervaringsplan omgevormd tot één stelsel, het *WEP-plus-plan*¹. Het aantal doelgroepwerknemers in dit plan bedroeg in 2004 ca. 3 000 personen (Vandenbroucke, 2004).²

Naast de werkervaringsprogramma's in de enge zin, moet hier ook rekening gehouden worden met de zgn. '*Kelchtermansprojecten*', dit zijn lokale opleidingsprojecten voor risicogroepen (vnl. laaggeschoolde en/of langdurig werklozen, of bestaansminimumtrekkers), uitgevoerd door private non-profitorganisaties in samenwerking met de gemeenten. Dit stelsel dateert van 1987. De component 'werkervaring' is in deze projecten sterk aanwezig, soms zelfs zo sterk dat men eerder van werkervaringsprojecten dan van opleiding kan spreken. In het midden

¹ Van bij het begin van het WEP-plus wilde het Vlaamse Gewest de doelgroep uitbreiden met een aantal categorieën van werknemers waarbij geen activering van de werkloosheidsuitkering, bestaansminimum of financiële maatschappelijke hulp mogelijk was. Bijgevolg werd het Vlaamse tewerkstellingsprogramma GESCO-WEP-plus opgericht binnen het stelsel van gesubsidieerde contractuelen.

² De jongste jaren heeft men het beleid in grote mate geheroriënteerd naar werkervaring in de private sector, via het stelsel van IBO (individuele beroepsopleiding in ondernemingen). Alhoewel het IBO-programma van oudsher vooral de hoger geschoolde en kortstondig werklozen heeft bediend, slaagt men er thans in om ook heel wat laaggeschoolde langdurig werkzoekenden te bereiken. In onze steekproef zijn echter geen IBO-werknemers opgenomen.

van de jaren '90 doorliepen jaarlijks ca. 1 500 personen een dergelijke opleiding. Voor 2004 zijn geen cijfers bekend, maar het stelsel is aan het uitdoven.

Tenslotte wint de werkervaring in het kader van art.60§7 van de OCMW-wet (ingevoerd in 1976) aan belang. Deze regeling was aanvankelijk bedoeld om gerechtigden op het bestaansminimum net zolang tewerk te stellen als nodig is om hun rechten op werkloosheidsuitkeringen te herstellen. Geleidelijk verschoof het accent naar werkervaring met het oog op daadwerkelijke herintegratie op de arbeidsmarkt. Tegelijk werden de (federale) toelagen verhoogd en de tewerkstellingsmogelijkheden verruimd. Dit resulteerde in een spectaculaire stijging van het aantal deelnemers, van ca. 2 000 per jaar in het midden van de jaren '90 tot 8 800 in september 2002. Deze cijfers slaan op gans België; het Vlaamse aandeel hierin is beperkt, en ook minder dan proportioneel toegenomen.

Onze steekproef omvat personen die in 1994 ingestroomd zijn in een werkervaringsproject, in één van de bovenvermelde statuten.

1.1.2 Sociale werkplaatsen

Sociale werkplaatsen bieden een permanente gesubsidieerde tewerkstelling aan personen die vijf jaar of langer zonder werk zaten, maximaal een getuigschrift van het lager secundair onderwijs bezitten en bovendien te kampen hebben met persoonlijke of sociale problemen. Deze doelgroep omvat dus 'zeer moeilijk inzetbare werkzoekenden'. Men gaat ervan uit dat deze mensen beter langdurig in een beschermd milieu blijven werken, hoewel doorstroming naar de gewone arbeidsmarkt niet uitgesloten wordt. In 1995 (het jaar van instroom van onze steekproef) werden 500 GESCO's aan de sociale werkplaatsen toegewezen. Eind 2004 waren er 2 200 voltijd-equivalente arbeidsplaatsen voor doelgroepwerknemers gesubsidieerd in 109 sociale werkplaatsen (Van Brempt, 2004).

Inmiddels is ook het stelsel van 'arbeidszorg' binnen de erkende sociale werkplaatsen uitgebouwd, met (officieel) nogmaals een kleine 500 plaatsen. Arbeidszorg is een vorm van 'semi-formele' sociale tewerkstelling (zonder arbeidscontract, omdat de doelgroep van arbeidszorg op korte termijn nog niet inzetbaar geacht wordt in een regelmatige tewerkstelling). Om die reden hebben we arbeidszorg in ons onderzoek ook buiten beschouwing gelaten.

1.1.3 Invoegbedrijven

Invoegbedrijven bieden eveneens permanente tewerkstelling aan, maar onder een andere formule. De overheid subsidieert elke werknemer degressief (80% van de loonkost in het eerste jaar, en vervolgens 60, 40, 20 en 0% in de daaropvolgende jaren). Dit houdt in dat de werknemer na vier jaar binnen het bedrijf volledig productief moet zijn en geen subsidies meer krijgt. Anders dan de sociale werkplaatsen, richten de invoegbedrijven zich eerder op laag tot middelmatig geschoolde personen met minstens één jaar werkloosheid, maar met een vol-

doende rendement. In december 1996 (het startjaar van het experiment invoegbedrijven) werkten 68 invoegwerknemers en 10 niet-gesubsidieerde werknemers in invoegbedrijven. Eind 2004 werden 60 invoegbedrijven en 15 'invoegafdelingen' geteld, samen goed voor 1 585 voltijd-equivalente arbeidsplaatsen voor doelgroepwerknemers (Van Brempt, 2004). Hierbij merken we op dat de invoegwerknemers zowel de werknemers omvatten waarvoor de premie van 4 jaar nog loopt, als de werknemers waarvoor de premie reeds beëindigd is. De niet-gesubsidieerde werknemers zijn andere doelgroepwerkers die bv. tewerkgesteld zijn in Smetbanen, Gesco's, invoeginterims. Het aanwerven van deze werknemers gebeurt buiten de regelgeving van de meerwaardeneconomie. Hier wordt geen premie toegekend binnen het kader van de erkenning als invoegbedrijf.

De doelgroepen van de drie beschouwde typen sociale tewerkstelling vertonen zowel gelijkenissen als verschillen. Een eerste voorwaarde om sociaal tewerkgesteld te worden bestaat erin langdurig werkloos te zijn vóór de periode van sociale tewerkstelling. (1 jaar werkloos = voorwaarde voor instapmogelijkheid in werkervaringsbedrijf tot 5 jaar werkloos = voorwaarde voor instapmogelijkheid in sociale werkplaats). Een tweede voorwaarde betreft laaggeschooldheid waarbij de lat naargelang het geval gelegd wordt op het niveau van het lager resp. hoger secundair onderwijs. In sociale werkplaatsen wordt bovendien voorrang gegeven aan personen die deze kenmerken combineren met andere persoonlijke of sociale stigmata (bv. psychiatrisch of justitieel verleden).

Samenvattend geven we het aantal deelnemers per sociale tewerkstellingsmaatregel weer in tabel 1.1 en dit zowel voor het scharniermoment als voor een recent jaar. Met scharniermoment refereren we naar het jaar waarin de door ons bevraagde deelnemers in hun herinschakelingsproject stapten (zie infra).

Tabel 1.1 Aantal deelnemers of voltijdse eenheden (VE) in de verschillende sociale tewerkstellingsprojecten

	Op scharniermoment	Recent
Werkervarings-bedrijven	Weer-Werk-Gesco's: 1 600 VE in 1996 (+ 383 banen voor buitenschoolse kinderopvang) Werkervaringsplan: 1 300 VE in 1996 Kelchtermansprojecten: 1995-96: 1 269 cursisten; Tewerkgesteld onder Art.60§7: 2 572 in jan. 1996 (voor gans België) (Lauwereys, Nicaise, 1999)	WEP-plus-plan: 3000 VE eind 2004 (Administratie Werkgelegenheid) Tewerkgesteld onder Art.60§7: 8800 eind 2002 (voor gans België);
Sociale Werkplaatsen	500 Gesco's in 1995 (Lauwereys, Nicaise, 1999)	2202 VE eind 2004 (Administratie Werkgelegenheid)
Invoegbedrijven	45 invoegw en 9 nt-sub op 12/'95 68 invoegw en 10 nt-sub op 12/'96 147 invoegw en 74 nt-sub op 12/'99 (Vlaamse Regionale indicatoren, 2000)	1585 VE eind 2004 (Administratie Werkgelegenheid)

VE = voltijdse eenheden.

2. Onderzoeksvragen

2.1 Doelgroepbereik

De verschillende sociale tewerkstellingsprojecten richten zich tot de laaggeschoolde langdurige³ werklozen en bijstandstrekkers. De vraag is echter in welke mate deze projecten daadwerkelijk de onderkant van de arbeidsmarkt bereiken? Of is er eerder sprake van afoming? Hierbij kunnen we ons afvragen of de integratieprojecten zich elk focussen op een bepaald segment van de doelgroep? Of bestaan er overlappingen?

2.2 Effectiviteit

In welke mate heeft deelname aan sociale tewerkstellingsprojecten een effect op de arbeidsloopbaan en het welzijn van de doelgroeprespondenten? Het vergelijken van loopbaan- en welzijnskenmerken vóór de instroom in een project met loopbaan- en welzijnskenmerken ná de instroom, geeft ons een antwoord op hierboven gestelde vraag.

³ Met uitzondering van luik 2: een steekproef die ook niet-langdurig werklozen omvat.

Hierbij merken we op dat de periode vóór en ná de instroom lang genoeg moet zijn, omdat sommige effecten zich pas op (middel)lange termijn manifesteren. Daarenboven moeten de loopbaan- en welzijnskenmerken vóór en ná de instroom ook geplaatst worden tegenover de loopbaan- en welzijnskenmerken van respondenten die niet deelnamen aan inschakelingsprojecten, ook wel referentierespondenten genoemd. Dit is belangrijk om een juist beeld te krijgen van de netto-effecten van inschakelingsprojecten. Verbeteringen op welzijnsniveau die eveneens zouden plaatsvinden zonder deel te nemen aan een integratieproject bijvoorbeeld, worden volgens deze werkwijze uit de netto-effecten gezuiverd.

3. Dataverzameling

Om een antwoord te formuleren op de onderzoeksvragen rond doelgroepbereik en effectiviteit en dit toegepast op de sociale tewerkstellingsprojecten, was het noodzakelijk data te verzamelen rond persoons-, loopbaan- en welzijnskenmerken van doel- en referentiegroepen. We overlopen de steekproef van de doel- en referentiegroep. Ook gaan we dieper in op de structuur van de vragenlijst die gehanteerd wordt bij de mondelinge bevraging. Tenslotte bekijken we de procedure van de bevraging en de responscijfers.

3.1 Steekproeftrekking van doel- en referentiegroep

Om het effect van deelname aan een sociaal tewerkstellingsproject op de arbeidsloopbaan en het welzijn van doelgroeprespondenten te onderzoeken, is een longitudinale benadering noodzakelijk. Dit betekent dat de evolutie van de loopbaan- en welzijnsindicatoren over een langere termijn moet bekeken worden. Daarom wordt de vragenlijst zodanig opgesteld dat de welzijn- en loopbaangegevens vanaf drie jaar vóór het moment van de instroom in het herinschakelingsproject tot nu worden verzameld. We schetsen het tijds kader nadat de doelgroep gedetailleerd geschetst wordt.

De doelgroep omvat personen die voor een korte of langere periode gewerkt hebben (of nog steeds werken) in een sociaal tewerkstellingsproject (werkervaringsbedrijf, sociale werkplaats of invoegbedrijf). Om voldoende longitudinale gegevens over deze doelgroep te verzamelen, vullen we de reeds verworven databank uit het project 'Sociale tewerkstelling in Vlaanderen' aan door dezelfde doelgroep (bevraagd in 1997) een tweede maal te bevragen in 2001. De doelgroepsteekproef van 1997 is getrokken uit mensen die in een werkervaringsproject (WEB) stapten in 1994, mensen die in een sociale werkplaats begonnen te werken

in 1995⁴ en mensen die in een invoegbedrijf aangeworven waren in 1996. Vermits de invoegbedrijven nog maar sinds 1996 operationeel zijn en er bijgevolg nog maar weinig van deze doelgroeprespondenten in onze steekproef van 1997 vervat zaten, wordt de doelgroepopulatie voor de bevraging in 2001 uitgebreid tot mensen die tussen 1997 en 2000 door een invoegbedrijf aangeworven zijn. Een overzicht van alle erkende invoegbedrijven werd door ons opgevraagd om van daar uit adressen te bekomen van mensen die ooit in een invoegbedrijf tewerkgesteld waren.

Ook de gegevens m.b.t. de referentiegroep bouwen verder op de bevraging in 1997. De referentiegroepsteekproef van 1997 bestaat uit laaggeschoolde langdurig werklozen of bijstandstrekkingen die niet ingestroomd zijn in een sociaal tewerkstellingsproject, hoewel ze er wel voor in aanmerking kwamen. We spreken van 'referentiegroep' eerder dan 'vergelijkingsgroep' omdat deze groep niet 'gepaard werd' met de deelnemers aan sociale tewerkstelling. Ondanks het feit dat het in beide gevallen gaat over laaggeschoolde langdurig werklozen en bijstandsccliënten, is het best mogelijk dat de sociaal tewerkgestelden een selecte subgroep vormen binnen deze doelgroep. Er werd bewust niet 'gepaard' om deze selectiviteit expliciet te kunnen meten.

Vermits een deel van de doelgroepwerknemers in 1994 en een ander deel in 1995 (en bij de invoegbedrijven nog later) in een sociaal tewerkstellingsproject is ingestroomd, zijn er twee referentiegroepen samengesteld: een groep personen die op 30 juni 1994 (Ref94) en een groep die op 30 juni 1995 (Ref95) in aanmerking kon komen voor een van de drie types sociale tewerkstellingsvormen.

Merk op dat voor de referentiegroep het criterium van laaggeschoolde langdurige werkloosheid of bijstandstrekking enkel geldt op het moment van trekking (30 juni 1994 of 1995). Het is mogelijk dat zij een paar jaar later van statuut veranderen.

In figuur 1.1 wordt de structuur van de steekproef visueel voorgesteld. De dataverzameling wordt uitgebreid door dezelfde doel- en referentiegroep opnieuw te bevragen en dit vanaf het vorige interviewmoment (=1997) tot nu. Wel moet rekening gehouden worden met het feit dat niet alle personen, die in 1997 bevragd werden, ook deze keer zullen bereikt worden en dit omwille van diverse redenen: bv. respondent is verhuisd en nieuw adres is niet gekend, respondent is niet meer bereid mee te werken, ... Dit verkleint onze 1997-steekproef. Om dit tegen te gaan, zullen een aantal nieuw getrokken steekproefpersonen voor het eerst bevragd worden en dit zowel voor de drie verschillende types van sociale tewerkstelling als voor de twee referentiegroepen. Dit impliceert dat bv. WEB-respondenten die het voorbije jaar voor het eerst geïnterviewd werden, bevragd

⁴ Aan de sociale werkplaats projecten werd indertijd gevraagd enkel adressen door te spelen van nieuwe instromers in de sociale werkplaatsen. Dit om te vermijden dat onze steekproef ook mensen zou omvatten die aanvankelijk werkten in een weer-werk-project dat omgeschoold werd tot een sociale werkplaats.

werden over de periode 1991 tot nu, terwijl WEB-respondenten die voor de tweede maal bevestigd werden enkel de periode 1997-2001 moesten beschrijven.

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
WEB				instroom							
SWP					instroom						
IB						instroom					
Ref94			xxxxxxxx								
Ref95				xxxxxxxx							

* WEB: werkervaringsbedrijven; SWP: sociale werkplaatsen; IB: invoegbedrijven; Ref94 en Ref95 zijn de twee referentiegroepen.

Figuur 1.1 Sociale tewerkstelling: overzicht van de steekproeftrekking en van de bevestigde periode

3.2 Structuur van de vragenlijst

De bevestiging van de respondenten gebeurt door middel van een retrospectieve vragenlijst. Binnen deze vragenlijst zijn er een drietal blokken te onderscheiden.

Een eerste blok peilt naar het socio-demografisch profiel van de respondenten. Hierin bevestigden we de socio-demografische gegevens en de sociale afkomst van de respondent. Onder socio-demografische gegevens verstaan we het geslacht, de geboortedatum, de woonplaats, de nationaliteit en de etnische afkomst. De sociale afkomst wordt nagegaan via het beroep van de vader, en via het onderwijs- en gezinsverleden van de respondent tijdens zijn jeugd.

In een tweede blok wordt er dieper ingegaan op de (arbeids)loopbaan van de respondent. We peilen (a) naar de huidige situatie van de respondent, (b) naar de kwaliteit van het sociale tewerkstellingsproject en (c) naar de loopbaan vóór en na het scharniermoment, waarbij het scharniermoment gedefinieerd wordt als het moment waarop de respondent in een herinschakelingsproject stapt.⁵

Een derde en laatste blok peilt naar het welzijn van de respondent. De rubrieken die afzonderlijk bevestigd worden zijn: gezinssituatie, huisvesting, onderwijs, ontspanning, sociaal leven, gezondheid, inkomen, sociabiliteit, beroep op hulpverlening, plaatsing in instellingen, gevoelsleven en mate van tevredenheid. Ook wordt een lijst van dertig positieve en negatieve gebeurtenissen voorgelegd waaruit de respondenten moeten aanduiden welke ze hebben meegemaakt en hoe ze deze beleefd hebben. In al deze rubrieken wordt zowel de toestand vóór als na het scharniermoment bevestigd.

⁵ Voor de referentiegroepen: het moment van steekproeftrekking.

3.3 Procedure van de bevraging

Vermits we te maken hebben met een lange, ingewikkelde vragenlijst en vermits de te bevragen personen vaak kansarm en laaggeletterd zijn, hebben we geopteerd voor mondelinge interviews waarbij enquêteurs aan huis gaan van de respondenten.

Wegens het retrospectieve karakter van de enquêtering zijn de adressen op het moment van bevraging vaak niet meer up-to-date. De controle van adressen en het opzoeken van eventuele nieuwe adressen in geval van verhuis gebeurde door 'Vicindo', een dochtermaatschappij van de Belgische Post. Vicindo maakt hiervoor in eerste instantie gebruik van databestanden van de Post. Daarnaast hanteert het bedrijf ook commerciële bestanden (Neckerman, Trois Suisses, ...). De wettelijk voorziene procedure om via het Rijksregister adressen te actualiseren zou theoretisch veel efficiënter zijn, maar is in de praktijk onwerkbaar wegens de jarenlange bureaucratische rompslomp, de kosten en soms zelfs de inhoudelijke interferenties van het Toezichtscomité in het onderzoek.

Vooraleer de personen uit onze steekproef door enquêteurs werden gecontacteerd, ontvingen ze een introductiebrief van het HIVA. Hierin omschreven we wat het onderzoek inhoudt. Tegelijk gaven we aan de geadresseerden de mogelijkheid te weigeren om deel te nemen aan de enquête. In een volgende stap contacteerden onze enquêteurs de personen uit de steekproef. Eerst werd door de interviewer een tweede brief opgestuurd met opnieuw de vraag om mee te werken aan het onderzoek en daarna werd de aangeschreven persoon door de interviewer persoonlijk gecontacteerd.

We voorzagen vervangingen indien de oorspronkelijke steekproefpersoon om een of andere reden niet kon worden gecontacteerd. Alvorens een vervangadres aan te vragen, moesten de enquêteurs minstens drie contactpogingen ondernomen hebben bij de oorspronkelijke steekproefpersoon, dit alles om een maximale respons en representativiteit mogelijk te maken. De vervanging gebeurde op basis van enerzijds het type van sociale tewerkstelling of de referentiegroep waarin de steekproefpersoon zich bevond en anderzijds de verhuiscode. De verhuiscode geeft aan of een steekproefpersoon nog steeds op hetzelfde adres woont, dan wel of de betrokkene verhuisd is en het nieuw adres gekend is, verhuisd is maar geen nieuw adres gekend is, geen informatie over de persoon gekend is, Het doel hiervan is voor elke persoon uit de steekproef vervangers te voorzien die als het ware uit dezelfde cel van de steekproef werden getrokken.

3.4 Respons en non-respons

Het is interessant een blik te werpen op het aantal door de enquêteurs aangesproken personen en de uiteindelijke responsratio's.

De steekproefpersonen die negatief reageerden op de introductiebrieven verstuurd vanuit het HIVA, werden niet meer door de enquêteurs gecontacteerd en komen dus niet in de tabellen van de respons en non-responsratio's voor.

De responsratio, vertrekkend van het totaal aantal 'door enquêteurs gecontacteerde steekproefpersonen' is terug te vinden in tabel 1.2.

Tabel 1.2 Totaal aantal door enquêteurs gecontacteerde personen en respons, toegepast op sociale tewerkstelling

	WEB	SWP	IB	REF94	REF95	Totaal
Door enquêteurs gecontacteerde personen	208,0	195,0	97,0	251,0	155,0	906,0
Respons	82,0	107,0	51,0	92,0	90,0	422,0
Respons in %	39,4	54,9	52,6	36,7	58,1	46,6
Non-respons	126,0	88,0	46,0	159,0	65,0	484,0
Non-respons in %	60,6	45,1	47,4	63,3	41,9	53,4

Uiteindelijk is er bij 82 respondenten uit de werkervaringsbedrijven, bij 107 respondenten uit de sociale werkplaatsen en bij 51 invoegwerknemers een interview afgenomen. Naast die doelgroepwerknemers zijn er 182 respondenten uit de referentiepopulatie bevraagd, waarvan 92 uit de referentiegroep van 1994 en 90 uit de referentiegroep van 1995. In het totaal zijn er dus 422 respondenten geïnterviewd en dit op een totaal aantal gecontacteerde personen van 906 personen, hetgeen een respons van 46,6% impliceert.⁶ De laagste respons werd gehaald bij de doelgroepwerknemers uit de werkervaringsbedrijven en bij de referentiegroep van 1994. Hierbij is het interessant om een overzicht van de verschillende redenen van non-respons te bekijken (terug te vinden onder tabel 1.3).

⁶ Houdt men daarnaast rekening met de 40 personen die reeds vóór de contactname weigerden, dan bedraagt de respons-ratio slechts 44,4%.

Tabel 1.3 Reden van non-respons (in %), toegepast op sociale tewerkstelling

	WEB	SWP	IB	REF94	REF95
Respondent woont niet meer op aangeduid adres	51,6	24,1	43,5	39,1	31,7
Respondent was niet thuis ondanks afspraak	4,8	5,7	10,8	10,9	3,2
Respondent was driemaal of meermaals afwezig	7,9	6,9	13,0	11,5	15,9
Respondent is gedurende de periode van enquêtering niet te bereiken	0,0	0,0	0,0	0,7	1,6
Respondent is belet o.w.v. ziekte/familiale omstandigheden	2,4	8,1	2,2	3,2	6,4
Respondent behoort niet tot de doelgroep	3,2	2,3	0,0	1,3	0,0
Communicatie is onmogelijk omwille van anderstaligheid	0,0	0,0	2,2	1,9	1,6
Weigering	30,1	50,6	28,3	31,4	39,6
Dubbel in de steekproef*	0,0	2,3	0,0	0,0	0,0
Totaal in %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Aantal	126	87	46	156	63

* De non-respons reden 'dubbel in de steekproef' is oneigenlijke respons.

Het is overduidelijk dat de laagste respons bij werkervaringsprojecten en bij de referentiegroep 1994 voornamelijk te wijten is aan het adressenprobleem. Ook bij de invoegbedrijven is het adressenprobleem de grootste reden van non-respons. Een tweede belangrijke reden is het feit dat mensen niet bereid zijn mee te werken aan het onderzoek. Velen weigeren omwille van tijdgebrek, maar de meesten omwille van gebrek aan interesse. Dit is de grootste reden van non-respons bij de sociale werkplaatsen en bij de referentiegroep 1995. Naast weigering en adressenproblemen zijn er nog andere redenen die leiden tot non-respons. Bij gemiddeld 10% van de non-respons blijkt de respondent meer dan driemaal afwezig te zijn of niet thuis te zijn ondanks afspraak. Bij de sociale werkplaatsen lijkt zelfs 8% van de non-respons te wijten aan het feit dat de gecontacteerde persoon belet is wegens ziekte of familiale omstandigheden.

4. Weging van data

4.1 Meten van attritie in de data van de sociale tewerkstellingsprojecten

De dataverzameling rond sociale tewerkstelling is gebaseerd op een bestaand databestand waarbij een reeds bevraagde doel- en referentiegroep voor een tweede maal in het jaar 2001 geïnterviewd wordt. Het is noodzakelijk na te gaan wie er in de 2001-bevragingsgolf opnieuw meewerkte aan het onderzoek, dit om attritie (= uitval) te meten. Attritie is een normaal en aanvaardbaar fenomeen in de mate dat (a) de omvang van de steekproef daardoor niet te klein wordt (wat de

betrouwbaarheid van de resultaten verlaagt) en dat (b) de uitval toevallig verdeeld is (immers, selectieve uitval kan tot *vertekende* resultaten leiden). Via een logit-model gaan we op zoek naar de determinanten van attritie. De afhankelijke variabele is de kans dat een respondent in de 2001-golf opnieuw antwoordde, terwijl allerlei individuele kenmerken als bepalende variabelen gebruikt worden. Wanneer de coëfficiënten van sommige bepalende variabelen significant zijn, wijst dit op selectieve uitval.⁷

De attritie-oefening wordt tweemaal uitgevoerd. Een eerste keer gaan we na in welke mate de situatie van de respondenten uit de 1997-golf vóór hun scharniermoment de kans helpt verklaren dat zij in 2001 opnieuw antwoorden. De verklaarende variabelen die de situatie vóór het scharniermoment beschrijven zijn: (1) het al dan niet hebben van financiële problemen vóór het scharniermoment; (2) als kind in instelling of pleeggezin verbleven hebben, (3) ziekte vóór scharniermoment, (4) psychiatrieverblijf vóór scharniermoment, (5) dummy-variabelen die de gezinsfase⁸ vóór het scharniermoment weergeven, (6) het gebruik van verschillende soorten van ambulante hulpverlening vóór scharniermoment (=rechtshulp, maatschappelijk werk, poetshulp, gezinshulp, thuisverpleging, thuisbegeleiding, budgetbegeleiding) (7) verschillende soorten van residentiële hulpverlening vóór scharniermoment (= verblijf in vlucht- of onthaaltehuis, begeleid of beschermt wonen), en justitieel verleden (gevangenisverblijf). Bij de tweede oefening beperken we ons tot verklarende variabelen die enkel de situatie tussen het scharniermoment en het interview in 1997 beschrijven. Hierbij gaat het vnl. over (1) psychiatrieverblijf na scharnier en (2) residentiële hulpverlening na scharnier. Voor beide oefeningen wordt een logit-model gehanteerd.

Daarnaast zijn er een aantal verklarende onafhankelijke variabelen die in beide logit-modellen voorkomen: (1) een aantal socio-demografische kenmerken zoals geslacht, leeftijdscategorie⁹ en nationaliteit, (2) een onderwijsvariabele¹⁰ die het hoogst behaalde diploma van de respondent omvat, (3) dummy-variabelen die de aard van handicap weergeven, waarbij personen zonder handicap aanzien worden als referentiegroep, (4) een werkvariabele die de werksituatie weergeeft op moment van het interviewmoment in 1997 en (5) dummy-variabelen die het soort sociale tewerkstelling (=werkervaringsbedrijf, sociale werkplaats of invoegbedrijf) beschrijven op het scharniermoment.

⁷ Omgekeerd zou een schatting waarin alle parameters insignificant uitvallen strikt genomen nog niet bewijzen dat er geen selectieve attritie is: het is mogelijk dat niet-geobserveerde kenmerken de attritie bepalen.

⁸ We maken een onderscheid tussen drie gezinsfasen vóór scharniermoment: (1) collectief gezin of inwonen bij ouders (dit aanzien we als referentiegroep), (2) alleenstaande (=fasevo2) en (3) gezin met kind en/of partner (=fasevo3).

⁹ De leeftijdsvariabele wordt opgesplitst in 4 categorieën: (1) jonger dan 25 jaar, (2) tussen 25 en 40 jaar, (3) tussen 40 en 60 jaar en (4) ouder dan 60 jaar.

¹⁰ De onderwijsvariabele wordt opgedeeld in 4 subgroepen: (1) geen diploma of diploma van lager onderwijs, (2) diploma van lager secundair onderwijs, (3) diploma van hoger secundair onderwijs, (4) diploma van hoge school buiten universiteit, universiteit, post-universiteit.

Uit de regressieresultaten, terug te vinden onder tabellen 1.7 en 1.8, merken we op dat enkele onafhankelijke variabelen een significante determinant vormen van de kans dat respondenten uit de 1997-golf opnieuw antwoorden in 2001. Respondenten die op het vorige interviewmoment in het jaar 1997 een job hadden (=werk-variabele), antwoorden meer in de bevraging golf van 2001, vergeleken met degenen die toen geen job hadden. Respondenten die ná het scharniermoment een tijdje in een vlucht- of onthaaltehuis verbleven (=onthaalna-variabele), nemen minder dan gemiddeld deel aan de bevraging in 2001. Respondenten die op moment van vorige bevraging in het jaar 1997 verklaarden mentaal en lichamelijk gehandicapt te zijn (=handicapmentlich-variabele), werken minder mee aan de follow-up enquête dan zij die niet gehandicapt zijn. De lichamelijk gehandicapten (=handicaplichaam-variabele) zijn meer geneigd opnieuw mee te werken dan de niet-gehandicapten. Respondenten die poets hulp inriepen vóór het scharniermoment, blijken minder frequent mee te werken aan de opvolgingsbevraging.

Dit betekent dat uitval door weigering om een tweede maal mee te werken met het onderzoek niet volledig toevallig verdeeld is, hetgeen een vertekening in analyses teweeg kan brengen. Dit probleem lossen we op door het hanteren van wegingscoëfficiënten (cf. infra).

Tabel 1.8 Logit-model 1: meten van selectiviteit van attritie

Parameter	DF	Estimate	Standard Error	Chi-Square	Pr > ChiSq
Intercept	1	-1,1003	1,3143	0,7008	0,4025
Geslacht	1	0,0336	0,2173	0,0239	0,8771
Lftcat 1: [25, 40 jaar]	1	0,9790	1,2775	0,5873	0,4435
Lftcat 2:]40, 60 jaar]	1	0,9355	1,2800	0,5341	0,4649
Lftcat 3: > 60 jaar	1	0,7966	1,3982	0,3245	0,5689
NationaliteitEu	1	0,0606	0,4687	0,0167	0,8971
NationaliteitntEU	1	-0,1982	0,3238	0,3747	0,5405
Onderwijs 1: LSO	1	-0,4072	0,2170	3,5200	0,0606
Onderwijs 2: HSO	1	-0,3389	0,2404	1,9870	0,1587
Onderwijs 3: > HSO	1	-0,1178	0,4094	0,0829	0,7735
Finprobl	1	-0,0075	0,1329	0,0032	0,9549
Instellingpleeg	1	-0,1260	0,2774	0,2063	0,6497
Ziekte	1	-0,1048	0,1998	0,2748	0,6001
Handicapmentaal	1	0,2790	0,6140	0,2065	0,6495
Handicaplichaam	1	0,4959	0,3331	2,2172	0,1365
Handicapmentlich	1	-2,5317	1,0840	5,4548	0,0195
Psychiatrievoor	1	0,0437	0,3833	0,0130	0,9092
Fasevo2	1	-0,2771	0,3121	0,7886	0,3745
Fasevo3	1	0,0522	0,2793	0,0349	0,8517
Rechtshulp	1	-0,3279	0,3629	0,8164	0,3662
Maatsch	1	-0,1748	0,2343	0,5568	0,4556
Poetshulp	1	-2,0224	1,1417	3,1380	0,0765
Gezinshulp	1	0,8388	0,9888	0,7197	0,3962
Thuisverpleg	1	0,7588	0,5453	1,9364	0,1641
Thuisbegel	1	-0,4566	0,3822	1,4270	0,2323
Onthaalvoor	1	-0,2684	0,4835	0,3081	0,5789
Beschutvoor	1	0,6145	0,6177	0,9897	0,3198
Gevangenisvoor	1	0,1626	0,4422	0,1352	0,7131
Werk	1	0,6219	0,2054	9,1647	0,0025
Web	1	0,3858	0,2674	2,0812	0,1491
Swp	1	0,3343	0,2703	1,5296	0,2162
Ib	1	-0,1543	0,3374	0,2093	0,6474

Associatie tussen voorspelde kansen en geobserveerde antwoorden: overeenstemmend percentage = 64,9%

Web = werkervaringsbedrijf, swp = sociale werkplaats, ib = invoegbedrijf

Steekproefgrootte= 613 observaties

Tabel 1.9 Logit-model 2: meten van selectiviteit van attritie

Parameter	DF	Estimate	Standard Error	Chi-Square	Pr > ChiSq
Intercept	1	-0,9188	1,2831	0,5127	0,4740
Geslacht	1	0,0984	0,1895	0,2699	0,6034
Lftcat 1: [25, 40 jaar]	1	0,8104	1,2695	0,4076	0,5232
Lftcat 2:]40, 60 jaar]	1	0,7632	1,2714	0,3603	0,5483
Lftcat 3: > 60 jaar	1	0,6959	1,3860	0,2521	0,6156
NationaliteitEU	1	0,1876	0,4737	0,1569	0,6920
NationaliteitntEU	1	-0,1016	0,3075	0,1093	0,7410
Onderwijs 1: LSO	1	0,3293	0,2106	2,4464	0,1178
Onderwijs 2: HSO	1	-0,3032	0,2319	1,7086	0,1912
Onderwijs 3: > HSO	1	0,0919	0,3940	0,0545	0,8155
Handicapmentaal	1	0,2156	0,5985	0,1297	0,7187
Handicaplichaam	1	0,5976	0,3058	3,8196	0,0507
Handicapmentlich	1	-2,3486	1,0717	4,8015	0,0284
Psychiatriena	1	-0,2941	0,3792	0,6016	0,4380
Onthaalna	1	-1,3975	0,5838	5,7309	0,0167
Beschutna	1	0,1811	0,5612	0,1042	0,7469
Gevangenisna	1	-0,6570	0,5849	1,2617	0,2613
Werk	1	0,5689	0,2007	8,0387	0,0046
Web	1	0,2542	0,2513	1,0231	0,3118
Swp	1	0,2260	0,2556	0,7818	0,3766
Ib	1	-0,2402	0,3298	0,5305	0,4664

Associatie tussen voorspelde kansen en geobserveerde antwoorden: overeenstemmend percentage = 63,1%

Web = werkervaringsbedrijf, swp = sociale werkplaats, ib = invoegbedrijf

Steekproefgrootte= 613 observaties

Uit de bovenstaande analyse blijkt dus dat (blijvend) werkzoekenden een grotere kans op attritie vertonen. De oorzaken daarvan kunnen divers zijn:

- Vooreerst kan een werkzoekende sinds de vorige bevraging werk gevonden hebben. De overgang zelf van werkloosheid naar werk kan aanleiding geven tot een verhuis, met het risico dat we in dit onderzoek het spoor van de betrokkene kwijt raken. Wie reeds in 1997 aan het werk was (en toen reeds teruggevonden was) heeft allicht minder kans om nadien nogmaals dezelfde beweging (en dito verhuis) mee te maken.
- Een andere mogelijke verklaring gaat in tegenovergestelde zin: sommige personen die bij de vorige bevraging nog werkloos waren en in 2001 nog steeds zonder werk zaten, kunnen uit schaamte of schrik voor te indringende vragen besloten hebben om zich aan een nieuwe bevraging te onttrekken.
- Tenslotte is er nog een louter praktische (en in feite weinig relevante) reden: we hebben immers 26 proefpersonen uit de vergelijkingsgroep vervangen

door een nieuwe trekking, omdat we vermoedden dat er mogelijk een oververtegenwoordiging van 'blijvend werklozen' in deze groep was.¹¹

Wat ook de oorzaak voor selectieve attritie mag zijn, het is belangrijk om zoveel mogelijk dit probleem te corrigeren om vertekende resultaten te vermijden. Dit gebeurt in panelonderzoek meestal door aan ondervertegenwoordigde groepen een hoger gewicht toe te kennen (zie o.a. De Bruyn, Jacobs, Marynissen & Van Dam, 1994). We doen dit in volgende subsectie.

4.2 Berekenen en toepassen van wegingscoëfficiënten

De redenering voor de bepaling van wegingscoëfficiënten is eenvoudig: subgroepen uit golf n die minder kans vertonen om in golf $n+1$ opnieuw te antwoorden, moeten in deze laatste golf een groter gewicht krijgen. Als men de subgroepen zeer precies definieert (door kruising van allerlei variabelen) belandt men uiteindelijk op het individuele niveau. Concreet wordt het gewicht van elke steekproefeenheid van de vorige golf (= 1997-golf) aangepast via een correctiefactor die omgekeerd evenredig is met de kans van deze persoon om mee te werken in de 2001-golf, gegeven dat hij/zij in de vorige golf heeft meegewerkt. Deze kans kan berekend worden op basis van de logit-regressies uit vorige subsectie. We gaan er eenvoudigheidshalve van uit dat het gewicht van elke steekproefeenheid van de vorige golf gelijk is aan 1, wat impliceert dat we een perfect representatieve respons veronderstellen in deze vorige golf. Deze stoutmoedige veronderstelling kan verantwoord worden door de procedure van vervanging die we toen hanteerden bij non-respons: per individu waren twee vervangadressen voorzien van personen met een quasi-identiek profiel. Vervolgens kunnen we stellen dat om tot een onvertekende schatting te komen elke steekproefeenheid in de 2001-golf een gewicht dient te krijgen dat gelijk is aan de inverse van de kans dat deze steekproefeenheid in de 2001-steekproef aanwezig is. Deze kansen kunnen gemakkelijk geschat worden via een logit-model.

Voor de data m.b.t. de sociale tewerkstellingsprojecten gebruiken we het eerste logit-model (tabel 1.8) uit bovenstaande attritie-analyse, aangezien de procentuele associatie tussen de voorspelde kansen en de geobserveerde antwoorden er groter is dan deze van het tweede logit-model (tabel 1.9).

Hierbij merken we op dat bij het runnen van het logit-model 34 observaties verloren gaan, hetgeen te wijten is aan ontbrekende waarden bij één van de onafhankelijke variabelen. Als we ons hierop baseren om een wegingscoëfficiënt te schatten, hebben we voor 34 observaties geen wegingscoëfficiënt. Om dit te vermijden, zoeken we de 34 observaties individueel op om er manueel een correctie

¹¹ Bij de vorige enquête had de VDAB ons immers geholpen bij het opsporen van verhuisde respondenten. Zij had ons de laatst beschikbare adressen uit haar werkzoekendenbestand bezorgd. Nu is de kans dat de VDAB over correcte adressen beschikt uiteraard groter voor die werkzoekenden die langer in het bestand zijn gebleven - en kleiner voor de uitstromers.

uit te voeren. Het logit-model laten we opnieuw lopen. De hieruit voorspelde kans dat een steekproefrespondent opnieuw in de 2001-steekproef aanwezig is, kan omgezet worden naar een wegingscoëfficiënt door de inverse van de kans te nemen. Dit betekent dat we voor alle respondenten die zowel in 1997 als in 2001 deelnamen aan onze bevraging een wegingscoëfficiënt hebben kunnen becijferen.

Voor de respondenten die in 2001 voor de eerste maal bevraagd werden, kunnen we niet op een soortgelijke manier tewerk gaan om een wegingscoëfficiënt te berekenen. Zowel voor de doelgroep- als voor de referentierespondenten die voor het eerst in 2001 bevraagd werden, hanteren we als gewicht de inverse van hun geobserveerde responskans. Die responskans is de verhouding van het aantal effectieve antwoorden op het aantal gecontacteerde personen.

5. Structuur van het rapport

In het volgende hoofdstuk vergelijken we het doelgroepbereik van de drie hier bestudeerde sociale tewerkstellingsmaatregelen en dit binnen de onderzoekspopulatie van laaggeschoolde langdurig werklozen en bijstandsccliënten. Dit gebeurt aan de hand van een multinomiale logit.

Hoofdstuk 3 behandelt de kwantitatieve loopbaaneffecten. Een van de belangrijkste doelstellingen van de verschillende herintegratiemaatregelen is het bieden van nieuwe kansen op de arbeidsmarkt. D.m.v. geavanceerde statistische modellen proberen we het zuivere netto-effect van sociale tewerkstelling te schatten, d.w.z. na uitzuivering van observeerbare individuele kenmerken en van twee soorten selectievertekeningen.

In hoofdstuk 4 werken we een theoretisch kader uit voor de meting van welzijnseffecten van sociale tewerkstelling. We starten bij de zogenaamde capaciteitsbenadering van Amartya Sen, en vullen deze aan met het concept 'vermogen' van Dworkin. Op basis van dit conceptueel kader meten we in hoofdstuk 5 functioneringsniveaus en vermogensbronnen voor elk individu uit onze steekproef, op verschillende meetmomenten. In hoofdstukken 6 en 7 schatten we dan de korte-, de middellange- en de langetermijneffecten van (sociale) tewerkstelling op het welzijn.

Tenslotte wordt in hoofdstuk 8 een sociale kosten-batenanalyse uitgevoerd, d.w.z. de kosten resp. baten worden voor alle betrokken stakeholders (bedrijf, werknemer, overheid, RSZ, OCMW ...) samengeteld en intertemporeel afgewogen.

6. Besluit

In dit eerste hoofdstuk hebben we een uitvoerige beschrijving geschetst van ons onderzoeksveld en de manier van data verzamelen. De lage responsratio (46,6%)

wijst op een moeilijk bereikbare groep. Daarbij stuiten we op het feit dat de uitval tussen de twee enquêtegolven m.b.t. de sociale tewerkstellingsprojecten niet volledig toevallig verdeeld blijkt te zijn. Om vertekening in verdere analyse tegen te gaan, hanteren we bijgevolg wegingscoëfficiënten.

In het volgende hoofdstuk bekijken we het doelgroepbereik van de verschillende sociale tewerkstellingsprojecten.

HOOFDSTUK 2

HET DOELGROEPBEREIK

1. Inleiding

De door ons onderzochte sociale tewerkstellingsprojecten richten zich elk de facto tot een bepaald segment van de doelgroep (laaggeschoolde (langdurig) werklozen en bijstandsccliënten).

Binnen de sociale tewerkstellingsmaatregelen richten de sociale werkplaatsen zich tot de onderkant van de arbeidsmarkt. De werkervaringsprojecten richten zich eerder tot de bovenkant van de doelgroep, vermits werkervaringsprojecten maar tijdelijk zijn en als doel hebben een doorstroming naar de reguliere arbeidsmarkt te creëren.

In tabel 2.1 vindt u een uitgebreid overzicht van de doelgroep die elk project van sociale tewerkstelling in theorie vooropstelt en dit op het scharniermoment.

De kernvragen in dit hoofdstuk zijn: (a) slagen de verschillende sociale tewerkstellingsprojecten er daadwerkelijk in de beoogde doelgroep te bereiken of is er eerder sprake van 'afroming'? (b) Welke doelgroep bereikt ieder tewerkstellingsproject in werkelijkheid? Om dit na te gaan, gaan we op zoek naar determinanten die verklaren waarom bepaalde respondenten één van de door ons onder de loep genomen projecten van sociale tewerkstelling volgden en anderen niet.

Eerst bespreken we de toegepaste methodologie, om vervolgens de resultaten toe te lichten.

Tabel 2.1 Overzicht van de vooropgestelde doelgroepen van de herinschakelingsmaatregelen en dit op moment van instroom (scharniermoment)

Herinschakelings-project	Vooropgestelde doelgroep op het scharniermoment
Werkervaringsbedrijven	<p>Doelgroepen voor Weer-Werk-Gesco's:</p> <ul style="list-style-type: none"> - langdurig werklozen: werklozen die minstens 1 jaar uitkeringsgerechtigd volledig werkloos zijn; - bestaansminimumtrekkers; - niet-werkende werkzoekenden: 1 jaar ingeschreven als werkzoekende en niet in het bezit van diploma of getuigschrift van secundair onderwijs. <p>De personen moeten via trajectbegeleiding worden toegeleid vanuit de Weer-Werkactie (door VDAB).</p> <p>Doelgroep voor werkervaringsplan:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 2 jaar uitkeringsgerechtigd volledig werkloos en laaggeschoold (dwz. Max. LSO of 2de graad van het beroepssecundair onderwijs); - of 2 jaar ingeschreven als werkzoekende bij de VDAB (zonder tijdens deze periode in loondienst te hebben gewerkt of zelfstandig geweest te zijn) en laaggeschoold (=max. LSO of 2de graad van het beroepssecundair onderwijs); - of bestaansminimumtrekker en laaggeschoold. <p>Doelgroep voor art.60§7 van de OCMW-wet:</p> <ul style="list-style-type: none"> - gerechtigd zijn op het bestaansminimum (leefloon)
Sociale Werkplaatsen	<p>Doelgroep bestaat uit zeer moeilijk bemiddelbare werkzoekenden die binnen afzienbare tijd geen arbeidsplaats in het reguliere arbeidscircuit (meer) kunnen vinden of behouden, maar wel in staat zijn tot het verrichten van arbeid op maat. De doelgroep wordt in de uitvoeringsbesluiten als volgt gedefinieerd: "Werkzoekenden die door een cumulatie van persoons- en omgevingsgebonden factoren geen arbeidsplaats in het reguliere arbeidscircuit kunnen verwerven of behouden". Zij moeten voldoen aan (1) of (2):</p> <p>(1) tegelijkertijd aan volgende voorwaarden voldoen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 5jaar ononderbroken inactief zijn - laaggeschoold (dwz max. diploma hoger secundair beroepsonderwijs); - fysieke of psychische of sociale beperkingen en moeilijkheden hebben; - ingeschreven zijn bij de VDAB als niet-werkende werkzoekende; <p>(2) op de dag vóór indienstneming doelgroepwerknemer zijn in een erkende sociale werkplaats (overgangsmaatregel)</p>

Tabel 2.1 Overzicht van de vooropgestelde doelgroepen van de herinschakelingsmaatregelen en dit op moment van instroom (scharniermoment).
 Vervolg

Herinschakelings-project	Vooropgestelde doelgroep op het scharniermoment
Invoegbedrijven	De te bereiken doelgroep: <ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="501 408 775 435">– werkzoekend zijn; <li data-bbox="501 440 1944 531">– én toegeleid worden vanuit een trajectmatige begeleidingsactie: Weer-Werkactie (dus minstens 1 jaar werkzoekend of gerechtigd op bestaansminimum) of begeleidingsplan (dus laaggeschoold, jonger dan 46 jaar en 9 maand werkzoekend); <li data-bbox="501 536 1944 600">– én laaggeschoold, maar dan wel gedefinieerd als geen onderwijs hebben genoten hoger dan hoger middelbaar onderwijs; <li data-bbox="501 604 1944 663">– de werkzoekende moet eveneens aan een aantal minimumvereisten voldoen: aangepast arbeidsgedrag, betrouwbaarheid, minimale technische kennis, tevredenheid met sectorloon, voldoende motivatie.

Bron: zie hoofdstuk 1

2. Model

In eerste instantie kan uiteraard gebruik gemaakt worden van kruistabellen om te onderzoeken welke variabelen gecorreleerd zijn met de kans dat een respondent in een sociaal tewerkstellingsproject stapte. Kruistabellen hebben het voordeel van de eenvoud: men kan dadelijk procentsgewijze de over- of ondervertegenwoordiging van bepaalde deelgroepen vaststellen. Kruistabellen geven echter steeds een bivariate relatie weer tussen één bepalende variabele en de afhankelijke variabele: ze kunnen verbanden verdoezelen, of omgekeerd, schijnverbanden aangeven, omdat ze geen rekening houden met simultane effecten van meerdere determinanten. Bv. kan een positieve correlatie geobserveerd worden tussen deelname aan een bepaald project en het voorafgaande onderwijsniveau, maar daarmee is nog niet aangetoond dat het een rechtstreeks verband betreft. Het is immers ook mogelijk dat het een schijnverband betreft, bv. omdat het betrokken project zich eerder richt tot jongeren, die doorgaans een hoger onderwijsniveau hebben dan ouderen. Het uitzuiveren van diverse deeleffecten (waardoor 'ceteris paribus' verbanden aan het licht komen) gebeurt met behulp van een logistische regressie.

We beginnen met een eenvoudige illustratie. Stel dat de afhankelijke variabele twee waarden kan aannemen: 0 (= de respondent stapte niet in een project) of 1 (= de respondent stapte in een project). Vermits we informatie hebben over bepaalde kenmerken van de respondenten en hun 1/0-keuze (wel of niet een project stappen), moet het mogelijk zijn om een relatie te vinden tussen de kenmerken van de individuen en de kans dat een individu al dan wel of niet in een project stapte. De kans dat een respondent in een project stapte, kan het best geschat worden door een logit model. In formulevorm geeft dit:

$$P_i = F(\alpha + \beta \cdot X_i) = F(Z_i) = \frac{1}{1 + e^{-Z_i}} = \frac{1}{1 + e^{-(\alpha + \beta \cdot X_i)}} \quad (2.1)$$

of in logaritmische transformatie:

$$\log\left(\frac{P_i}{1 - P_i}\right) = \alpha + \beta \cdot X_i \quad (2.2)$$

waarbij P_i de kans weergeeft dat respondent i in een project stapte, X_i een vector vormt van onafhankelijke verklarende variabelen betrekking hebbende op respondent i , β de bijhorende vector is van te schatten parameters en F een cumulatieve logistische kansfunctie voorstelt. Een positieve significante β -parameter betekent dat respondenten met een hogere waarde op kenmerk X een grotere kans hebben een project gevolgd te hebben.

Op de data m.b.t. de sociale tewerkstellingsprojecten willen we eveneens een logitmodel toepassen. Toch is er enig verschil. De afhankelijke variabele kan er

meer dan 2 waarden aannemen: een respondent volgde ofwel sociaal tewerkstellingsproject 1 (werkervaringsbedrijf), ofwel sociaal tewerkstellingsproject 2 (sociale werkplaats), ofwel sociaal tewerkstellingsproject 3 (invoegbedrijf), ofwel geen project (referentiegroep). Ook hier willen we het verband nagaan tussen de kenmerken van een individu i (X_i) enerzijds en de kans dat individu i een bepaald sociaal tewerkstellingsproject j volgde (P_{ji}) anderzijds. Hiervoor maken we gebruik van een multinomiaal logitmodel, waarbij meerdere responsfuncties tegelijkertijd geschat worden. Het aantal responsfuncties in het multinomiaal logitmodel is steeds gelijk aan het aantal mogelijke waarden dat de afhankelijke variabele kan aannemen, verminderd met één. Er is immers een onderlinge afhankelijkheid van de verschillende kansen omdat $P_{ji} = 1 - P_{1i} - P_{2i} - \dots - P_{j-1,i}$ (de som van alle kansen is gelijk aan één).

Dit betekent dat we 3 responsfuncties zullen schatten:

$$\begin{cases} P_{1i} = F(\alpha_1 + \beta_1 \cdot X_i) \\ P_{2i} = F(\alpha_2 + \beta_2 \cdot X_i) \\ P_{3i} = F(\alpha_3 + \beta_3 \cdot X_i) \end{cases} \quad (2.3)$$

waarbij P_{ji} de kans voorstelt dat respondent i in sociaal tewerkstellingsproject j stap, X_i een weergave is van een vector van kenmerken van individu i en F opnieuw de cumulatieve logistische kansfunctie symboliseert. Deze drie kansfuncties moeten simultaan geschat worden omdat ze onderling afhankelijk zijn. In een logit-specificatie, en gebruik makend van de bovenvermelde restrictie, bekommen we (Pindyck & Rubinfeld, 1976):

$$\begin{cases} \log \frac{P_{1i}}{P_{0i}} = \alpha_1 + \beta_1 \cdot X_i \\ \log \frac{P_{2i}}{P_{0i}} = \alpha_2 + \beta_2 \cdot X_i \\ \log \frac{P_{3i}}{P_{0i}} = \alpha_3 + \beta_3 \cdot X_i \end{cases} \quad (2.4)$$

waarbij $P_{0i} = 1 - P_{1i} - P_{2i} - P_{3i}$ de kans voorstelt dat men aan geen enkele vorm van sociale tewerkstelling deelneemt. In de eerste responsfunctie schatten we de kans dat respondent i in een werkervaringsbedrijf werkte t.o.v. van de kans dat het individu in de referentiegroep zit. In responsfunctie 2 gaan we de kans na dat respondent i in een sociale werkplaats werkt(e) t.o.v. de kans dat de respondent zich in de referentiegroep bevindt. De derde functie bekijkt de kans dat respondent i in een invoegbedrijf werkt(e) t.o.v. de kans dat de respondent in de referentiegroep plaats neemt.

Tenslotte moet eraan herinnerd worden dat, zowel in de kruistabellen als in de logit-analyse, alle individuen gewogen zijn volgens de procedure beschreven in hoofdstuk 1.

3. Resultaten

De verklarende variabelen die we hanteren zijn uiteraard variabelen die de situatie van respondent *i* vóór het scharniermoment¹² weergeven. Hierbij gaat het over: (1) een aantal socio-demografische kenmerken zoals geslacht, leeftijd en nationaliteit, (2) een onderwijsvariabele die het hoogst behaalde diploma van de respondent weerspiegelt, (3) een stigma-index die weergeeft of het leven van een respondent wel of niet door een stigma¹³ wordt gekenmerkt, (4) een handicap-index die op 1 komt te staan wanneer een respondent een lichamelijke of een geestelijke handicap, of beide heeft, (5) een hulp-index die de waarde 1 aangeeft indien de respondent een vorm van ambulante hulpverlening (= rechtshulp, maatschappelijke hulp, poetshulp, gezinshulp, thuisverpleging, thuisbegeleiding, budgetbegeleiding) aanspreekt, (6) een variabele die de financiële problematiek weergeeft, (7) ziekte en (8) werkloosheidsduur vóór scharniermoment, uitgedrukt in maanden.

De onafhankelijke variabele die de nationaliteit weergeeft, hebben we opgesplitst in 2 dummy-variabelen: (1) Europese nationaliteit maar niet Belg en (2) niet-Europese nationaliteit. Voor beide dummy's gebruiken we de 'Belgische nationaliteit' als referentiepunt.

De variabelen 'leeftijd', 'onderwijs', 'financiële problemen' en 'werkloosheidsduur' zijn opgedeeld in meerdere categorieën. Voor elke categorie wordt een dummy-variabele aangemaakt. De leeftijdsvariabele kent 4 subgroepen: (1) jonger dan 25 jaar, (2) tussen 25 en 40 jaar, (3) tussen 40 en 60 jaar en (4) ouder dan 60 jaar. De onderwijsvariabele kent ook 4 subcategorieën. Een eerste groep omvat mensen die geen diploma hebben en mensen die een diploma van lager of lager secundair buitengewoon onderwijs als hoogst behaalde diploma bezitten. Een tweede groep omvat mensen met een hoogste behaald diploma van het lager secundair beroepsonderwijs, het lager secundair technisch onderwijs, het lager secundair algemeen vormend onderwijs en het hoger secundair buitengewoon onderwijs. Een derde groep bestaat uit mensen die een diploma van het hoger secundair beroepsonderwijs, het hoger secundair technisch onderwijs of het hoger secundair algemeen vormend onderwijs bezitten. Een laatste groep beschrijft de

¹² Met scharniermoment refereren we opnieuw naar het moment dat de respondent in een herinschakelingsproject stapte.

¹³ Met 'mensen met een stigma' bedoelen we: (1) mensen met een justitieel verleden (= gevangenisverblijf), (2) mensen die ooit in een vlucht- of onthaaltehuis verbleven, (3) mensen die begeleid of beschermt hebben gewoond, (4) mensen die in een psychiatrische instelling hebben verbleven of (5) mensen die als kind in een instelling of pleeggezin hebben verbleven.

hoogst geschoolden. Het zijn respondenten met een diploma van het HOBU, universitair onderwijs of postuniversitair onderwijs. De variabele die de financiële problemen weergeeft, is opgedeeld in 3 subgroepen: (1) geen financiële problemen, (2) af en toe en (3) voortdurend financiële problemen. De 'werkloosheidsduur'-variabele wordt op haar beurt opgesplitst in een aantal subgroepen: (1) minder dan 6 maand werkloos, (2) tussen 6 en 12 maand werkloos, (3) tussen 1 en 3 jaar, (4) tussen 3 en 5 jaar en (5) méér dan 5 jaar werkloos.

Tabel 2.2 wijst op een aantal bivariate, ongezuiverde verbanden tussen individuele kenmerken en de kans op participatie aan elk van de drie typen sociale tewerkstelling. Op ziekte en handicap na, blijken alle verbanden significant te zijn. Ze worden overigens in grote mate bevestigd door de logit-analyse.

Tabel 2.2 Frequentiepercentages van verklarende variabelen in de verschillende sociale tewerkstellingssoorten en referentiegroep

	Referentie	WEB	SWP	IB	Chi-square
Mannelijk geslacht	35,5	33,0	52,2	66,6	57 **
Leeftijd: < 25jaar	13,1	31,4	7,1	27,6	84,8 **
Leeftijd: [25, 40jaar]	46,7	53,9	58,9	46,8	
Leeftijd:]40, 60jaar]	39,4	14,8	34,0	25,6	
Leeftijd: > 60jaar	0,8	0,0	0,0	0,0	
Nationaliteit: Belg	87,0	87,6	100,0	100,0	24,1 **
Nationaliteit: EU-niet Belg	1,9	0,0	0,0	0,0	
Nationaliteit: niet-EU	11,1	12,4	0,0	0,0	
Onderwijs: < LSO	36,1	30,6	44,0	36,8	80,6 **
Onderwijs: LSO	25,6	40,9	35,7	24,3	
Onderwijs: HSO	27,1	27,2	19,6	38,9	
Onderwijs: > HSO	11,2	1,3	0,7	0,0	
Stigma	11,4	29,8	32,8	29,0	58,0 **
Handicap	12,6	16,8	12,9	14,1	2,1
Hulp	19,9	25,7	43,6	33,9	45,7 **
Financiële problemen: geen	74,0	72,6	68,5	59,6	21,6 **
Financiële problemen: af en toe	16,4	13,9	22,3	19,4	
Financiële problemen: voortdurend	9,6	13,5	9,2	21,0	
Ziekte	28,1	22,6	20,9	24,8	4,9
Werkloos: < 6maand	33,3	20,6	39,9	41,0	84,4 **
Werkloos: [6,12 maand]	6,0	10,9	7,9	5,3	
Werkloos:]1, 3 jaar]	16,9	33,2	16,5	39,8	
Werkloos:]3, 5 jaar]	19,3	18,0	19,1	6,4	
Werkloos: > 5 jaar	24,5	17,3	16,6	7,5	

WEB= werkervaringsbedrijven; SWP= sociale werkplaatsen; IB= invoegbedrijven.

* Duidt aan dat er een significante relatie bestaat tussen deelname aan één van de beschouwde herinschakelingsprojecten en de verklarende variabele (de kans p dat de chi-kwadraat coëfficiënt per toeval verschilt van nul is kleiner dan 5% - anders gezegd, $p \leq 0.05$). Met een **-significantie refereren we naar $p \leq 0.01$. Geen *-aanduiding wijst op een niet-significante relatie.

Steekproefgrootte: 418 observaties.

Gewogen steekproefgrootte: 1024,7 observaties.

Vooraleer we het multinomiale logitmodel m.b.t. sociale tewerkstellingsprojecten bespreken, moeten we voor de leeftijd- en de onderwijsvariabele nog een opmerking maken. Tabel 2.2 geeft aan dat de steekproef van sociaal tewerkgestelden geen mensen bevat die op het scharniermoment ouder zijn dan 60 jaar. Dit betekent dat subgroep 4 van de leeftijdsvariabele voor dit type van sociale tewerkstelling ledig is, hetgeen problemen geeft bij het schatten van ons model. Bijgevolg zijn we genoodzaakt de leeftijdsvariabele onder te verdelen in slechts drie categorieën: (1) jonger dan 25 jaar, (2) tussen 25 en 40 jaar en (3) ouder dan 40 jaar.

Een soortgelijk probleem dringt zich op bij de onderwijsvariabele. Tabel 2.2 geeft aan dat er opnieuw in de steekproef van invoegwerknemers geen mensen

zijn met een diploma hoger dan het hoger secundair onderwijs, hetgeen niet abnormaal is maar wel resulteert in een subgroep 4 van de onderwijsvariabele die voor de invoegbedrijfspopulatie geen observaties bevat. Om problemen te omzeilen bij het schatten van ons logitmodel, herdefiniëren we ook de subgroepen van de onderwijsvariabele door de laatste 2 subgroepen onder 1 categorie (= diploma van hoger secundair onderwijs of hoger) samen te brengen.

Tabel 2.3 geeft de resultaten weer van het multinomiaal logit-model toegepast op de sociale tewerkstellingsprojecten. Enkel de onafhankelijke variabelen die na diverse specificaties volgens de maximum likelihood analyse een significante inbreng blijken te hebben, worden gehanteerd bij het schatten van dit laatste model. Hun parameters vindt men terug in onderstaande tabel. Noteer dat bij interpretatie de resultaten steeds 'in vergelijking met de referentiepopulatie' moeten gezien worden.

De parameters van de 'geslacht'-variabele vertellen dat de invoegbedrijven en sociale werkplaatsen significant meer mannen aantrekken in vergelijking met de referentiesteekproef, terwijl de aanwezigheid van de vrouwen in de werkervaringsbedrijven significant hoger is dan deze in de referentiegroep.

De significant kleinere opname van 40+'ers in de invoeg- en werkervaringsbedrijven vergeleken met de referentiegroep doet vermoeden dat deze sociale tewerkstellingsvormen een relatief jonge groep viseren. In de sociale werkplaatsen daarentegen is het aandeel van de +40-ers bijna proportioneel met hun aandeel in de referentiegroep, terwijl de 25-40-jarigen sterk oververtegenwoordigd zijn.

Het aantal migranten met een niet-Europese nationaliteit *lijkt* in de invoegbedrijven en sociale werkplaatsen significant lager te zijn dan in de referentiepopulatie. Toch moet gezegd dat volgens de Administratie Werkgelegenheid in 2001 9,6% van de erkende doelgroepwerknemers van de sociale werkplaatsen migrant zijn, waaronder 6,3% met een niet-Europese nationaliteit. Waarschijnlijk moet onze bevinding toegeschreven worden aan een selectieve attritie *binnen invoegbedrijven en sociale werkplaatsen*.

De onderwijsvariabele vertelt ons dat de mensen in een sociale werkplaats significant minder vaak een diploma van het hoger secundair onderwijs behalen dan de mensen uit de referentiesteekproef. Daarnaast zien we dat de werknemers van sociale werkplaatsen significant vaker geen diploma of een diploma lager dan het LSO bezitten. Werkervaringswerknemers hebben daarentegen significant meer diploma's van het LSO dan de referentiepopulatie. Wanneer we hierbij tabel 2.2 opnieuw ter hand nemen, zien we dat het onderwijsniveau bij de mensen die in een sociaal tewerkstellingsproject stapten zelden hoger is dan het hoger secundair onderwijs. We mogen dus besluiten dat in het algemeen de sociale tewerkstellingsprojecten een groep bereiken van laaggekwalificeerden (niet hoger dan het HSO), waaronder de sociale werkplaats-werknemers het laagst geschoold zijn.

Onze resultaten geven voorts aan dat mensen in de sociale tewerkstelling significant meer gekenmerkt worden door een stigma (thuisloosheid, instellings- of gevangenisverleden) dan de referentiegroep.

Invoegwerknemers en mensen uit een sociale werkplaats deden vóór instroom significant meer beroep op ambulante dienstverlening (zoals rechtshulp, maatschappelijk werk, poets hulp, gezinshulp, thuisverpleging, thuisbegeleiding of budgetbegeleiding) dan de referentiepopulatie.

De variabele die de werkloosheidsduur vóór het scharniermoment weerspiegelt, duidt aan dat mensen met een werkloosheidsduur van minder dan 3 jaar significant makkelijker in een sociaal tewerkstellingsproject stappen. Dit wordt specifiek aangetoond voor de invoeg- en werkervaringsbedrijven. Personen met een langere werkloosheidsduur (meer dan 3 jaar) blijven makkelijker in de referentiegroep zitten. Dit blijkt niet van toepassing te zijn op de werkervaringsbedrijven. Wijst dit op een vorm van afroming in de invoegbedrijven en in de sociale werkplaatsen?

Tabel 2.3 Resultaten van het multinomiaal logitmodel m.b.t. de sociale tewerkstellingsprojecten

		Parameter	Standaard-afwijking	Chi-square	P > chisq
Intercept	IB	-2,3672	0,47	25,09	< 0,0001
	SWP	-1,6130	0,38	18,11	< 0,0001
	WEB	0,2536	0,38	0,44	0,5049
Geslacht	IB	0,7336	0,12	37,88	< 0,0001
	SWP	0,3574	0,09	14,18	0,0002
	WEB	-0,22294	0,11	4,22	0,0399
Leeftijd: [25, 40jaar]	IB	-0,2604	0,14	3,47	0,0626
	SWP	0,4462	0,16	7,67	0,0056
	WEB	-0,3873	0,12	9,98	0,0016
Leeftijd: > 40jaar	IB	-0,5259	0,16	10,95	0,0009
	SWP	0,2151	0,17	1,63	0,2014
	WEB	-0,9883	0,15	42,68	< 0,0001
Niet-EU	IB	-0,5133	0,20	6,53	0,0106
	SWP	-0,7468	0,20	13,52	0,0002
	WEB	-0,0264	0,16	0,03	0,8720
Onderwijs: LSO	IB	-0,1578	0,14	1,26	0,2624
	SWP	0,0319	0,10	0,09	0,7609
	WEB	0,2164	0,12	3,42	0,0645
Onderwijs: HSO	IB	0,1201	0,13	0,83	0,3633
	SWP	-0,3428	0,11	9,20	0,0024
	WEB	-0,0922	0,12	0,56	0,4560
Stigma	IB	0,4316	0,14	10,14	0,0015
	SWP	0,4441	0,11	15,47	< 0,0001
	WEB	0,6647	0,12	28,91	< 0,0001
Handicap	IB	-0,2071	0,16	1,66	0,1970
	SWP	-0,2373	0,14	3,02	0,0823
	WEB	0,1906	0,14	1,75	0,1860
Ambulante hulpverl.	IB	0,3078	0,12	6,14	0,0132
	SWP	0,3880	0,10	15,39	< 0,0001
	WEB	-0,0104	0,12	0,01	0,9287
Wkl: [6, 12maanden]	IB	-0,0099	0,23	0,00	0,9658
	SWP	0,0313	0,18	0,03	0,8611
	WEB	0,6592	0,19	12,11	0,0005
Wkl: [1, 3jaar]	IB	0,4389	0,13	12,14	0,0005
	SWP	-0,1452	0,13	1,33	0,2495
	WEB	0,6011	0,13	21,23	< 0,0001
Wkl: [3, 5jaar]	IB	-0,7301	0,20	13,04	0,0003
	SWP	-0,2071	0,12	2,75	0,0972
	WEB	0,2650	0,14	3,42	0,0643
Wkl: > 5jaar	IB	-0,4123	0,19	4,53	0,0332
	SWP	-0,2749	0,13	4,71	0,0300
	WEB	0,2859	0,15	3,77	0,0522

Chi-square = 1390,11; P > chisq = < 0,0001
 Steekproefgrootte= 418 observaties

Samenvattend kunnen we stellen (a) dat de sociale tewerkstelling niet éénduidig voorrang geeft aan de zwakste werkzoekenden, maar ook (b) dat de drie bestudeerde werkvormen binnen de sociale tewerkstelling elk verschillende selectivi-

teitsregels hanteren (wat overigens perfect te verantwoorden is door de verschillende doelgroep die ze beogen). Werkervaringsbedrijven tellen onder hun doelgroep relatief meer jongeren, vrouwen, en zeer langdurig werklozen. Sociale werkplaatsen slagen erin zich relatief meer tot de laagst geschoolden te richten. Invoegbedrijven bereiken meer mannen, jongeren en niet-te-langdurig werklozen. Alle drie de werkvormen kiezen duidelijk voor een publiek met ernstige welzijnsproblemen (thuislozen, personen uit psychiatrische instellingen, ex-gedetineerden, personen die veel gebruik maken van ambulante hulpverlening).

4. Besluit

De resultaten helpen ons bij het identificeren van een aantal elementen die de instroom van werkzoekenden in de verschillende sociale tewerkstellingsprojecten helpen verklaren. Deze elementen hebben gedeeltelijk te maken met de voorkeuren van de betrokkenen zelf, hun gezondheid en hun sociaal gedrag. Ook de toetredingscriteria volgens dewelke werkzoekenden worden gerekruteerd voor de verschillende sociale tewerkstellingsprojecten, zijn van belang.

Om een antwoord te formuleren op de kernvraag van dit hoofdstuk 'Slagen de verschillende sociale tewerkstellingsprojecten er daadwerkelijk in de beoogde doelgroep te bereiken?' plaatsen we in tabel 2.4 de vooropgestelde doelgroep en de in praktijk bereikte groep voor elk herinschakelingsproject naast elkaar.

De *sociale tewerkstellingsprojecten* richten zich duidelijk tot laaggeschoolden met uitgesproken welzijnsproblemen (residentieel verleden, afhankelijkheid van sociale dienstverlening). Wel blijkt dat mensen met meer recente werkervaring makkelijker bereikt worden dan zij die gekenmerkt worden door een langere werkloosheidsduur. Dit is verwonderlijk wanneer we de selectiecriteria m.b.t. voorafgaande inactiviteit in de regelgeving bekijken. De tegenstelling tussen regelgeving en praktijk is verklaarbaar doordat periodes van voorafgaande tewerkstelling in opslorplingsprogramma's gelijkgesteld worden met inactiviteit.

Binnen de sociale tewerkstelling is het aanbod tot op zekere hoogte gesegmenteerd (zie tabel 2.4). Zo blijken werkervaringsprojecten een relatief jonge groep, relatief meer LSO-gediplomeerden en zeer langdurig werklozen te bereiken, hetgeen overeenkomt met hun beoogde doelgroep. De invoegwerknemers zijn eveneens een relatief jonge groep (< 40 jaar) maar met een sterker aandeel HSO-gediplomeerden, die niet té langdurig werkloos zijn. De bereikte groep blijkt ook hier te voldoen aan de vooropgestelde doelgroepcriteria, temeer daar invoegbedrijven werkzoekenden viseren met een minimale technische kennis en voldoende motivatie. De sociale werkplaatsen slagen erin zich méér te richten tot de allerlaagst geschoolden en de ouderen, terwijl ze er onvoldoende in slagen de zeer langdurig werklozen te bereiken. In die optiek is hier sprake van een zekere afroming.

De laagstgeschoolden en de meest langdurig werklozen hebben ongetwijfeld de grootste nood aan herinschakelingsprojecten om hen opnieuw te helpen integreren op de arbeidsmarkt. Toch wordt deze groep moeilijk bereikt, zelfs door de sociale werkplaatsen. Mogelijk speelt zelfselectie hier een rol. Sterk gemotiveerde werkzoekenden zullen misschien sneller een herinschakelingsproject volgen dan de minder gemotiveerden. Mensen met schoolmoeheid of mensen met angst om te mislukken zullen daarentegen minder snel geneigd zijn in een project te stappen. Daarnaast kunnen ook andere obstakels zoals financiële haalbaarheid, zorg voor kinderen, ... meespelen. Oudere werklozen zitten in een gelijkaardige situatie: ook zij participeren ondermaats aan de hier beschouwde maatregelen. Enerzijds heeft dit te maken met het feit dat weinig herinschakelingsprojecten zich richten tot die groep en anderzijds geldt voor hen het (bijkomend) argument dat deze maatregelen een lager rendement hebben, vanwege de beperkte opbrengstperiode.

Merk op dat onze analyse slaat op deelnemers uit het verleden. Het doelgroepbereik van de werkervaringsprojecten in 1994 en de sociale werkplaatsen in 1995 worden hier besproken. Het is niet uitgesloten dat inmiddels reeds een zekere wijziging van het deelnemersprofiel is opgetreden. Hiervoor verwijzen we naar tabel A.1 in Bijlage.

Toch zou men in de toekomst erover moeten blijven waken dat er in de herinschakelingsprojecten voldoende voorrang wordt gegeven aan de zwakkere groepen, vooral dan de mensen wiens voeling met de arbeidsmarkt enorm werd uitgedund door hun lange werkloosheidsduur.

HOOFDSTUK 3

NETTOTEWERKSTELLINGSEFFECTEN

1. Inleiding

In dit hoofdstuk onderzoeken we de langetermijn-tewerkstellingseffecten, die voortvloeien uit deelname aan werkervaringsprojecten, sociale werkplaatsen en invoegbedrijven. Om een beeld te krijgen in welke mate deelnemers aan herintegratieprojecten hun positie op de arbeidsmarkt kunnen verbeteren, worden de loopbanen van deelnemers vergeleken met de loopbanen van personen die niet deelnamen aan dergelijke projecten, maar voor de rest kenmerken bevatten die gelijkaardig zijn aan deze van de groep van deelnemers (dit is de vergelijkingsgroep). De tewerkstellingsgraden worden onderzocht op verschillende tijdsintervallen. Het scharniermoment vormt hierbij het referentiepunt. Met scharniermoment bedoelen we het moment waarop een respondent in een project stapt.

In sectie 2 worden de tewerkstellingsgraden van de deelnemers en van de vergelijkingsgroep op een beschrijvend niveau met elkaar vergeleken. Vervolgens worden de nettotewerkstellingseffecten van deelname aan een sociaal tewerkstellingsproject geschat met behulp van een 'difference-in-difference' model. Een difference-in-difference model heeft als voordeel dat het vrij gemakkelijk te schatten is, maar ook de beperking dat er vrij strikte assumpties worden opgelegd aan de storingsterm (en meer bepaald aan het deel van de storingsterm dat verantwoordelijk wordt geacht voor eventuele selectiviteit tussen deelnemers en niet-deelnemers). Daarom wordt het difference-in-difference model nog uitgebreid met een selectievergelijking. De resultaten die we volgens beide methoden bekomen zullen dan uiteraard met elkaar worden vergeleken.

2. Beschrijving van de tewerkstellingspercentages van deelnemers en de vergelijkingsgroep

Op verschillende momenten vóór en na het scharniermoment hebben we gekeken naar het percentage personen dat aan het werk is, en deze hebben we in figuur 3.1 samengebracht, zodat vergelijking mogelijk wordt.

Opvallend is dat de activiteitsgraden van de vier beschouwde subgroepen, zelfs vlak vóór *het scharniermoment*, groter dan nul zijn (tussen de 15 en de 35%). Een mogelijke verklaring is het feit dat we het begrip 'werk' in onze enquête ruim definiëren. Op die manier beschouwen we een aantal atypische werkvormen zoals vrijwilligerswerk, zwartwerk, PWA-werk als werk. Daarnaast wordt werken onder een interim-contract door de regelgeving gelijkgesteld met werkloosheid. Werken met een contract van bepaalde duur houdt mogelijkerwijze tewerkstelling in onder een banenplan of een stage- of opleidingscontract. Tewerkstelling onder een contract van onbepaalde duur kan mensen omvatten die werken onder het statuut van tewerkgestelde werkloze of onder een GESCO- of DAC-statuut,¹⁴ wat destijds eveneens gelijkgesteld werd met inactiviteit voor de toegang tot sociale tewerkstelling. Een andere mogelijkheid bestaat erin dat de privé-sector een contract van onbepaalde duur aanbiedt zonder vooruitzicht, waarbij de werkgever na een proefperiode van 6 maand de werknemer als 'ongeschikt' bestempelt en aan de deur zet.

Een ander in het oog springend patroon uit figuur 3.1 is de blijvend lage activiteitsgraad van de referentiegroep, ook na het scharniermoment. Dit wijst erop dat de betrokken doelgroep (laaggeschoolde langdurig werklozen en bijstandsgerechtigden) op eigen kracht moeilijk terug aan de slag raken. Het gebruik van overheidssteun voor de herintegratie van deze doelgroepen lijkt dus meer dan verantwoord.

De *sociale werkplaatsen* en de *invoegbedrijven* worden gekenmerkt door de hoogste tewerkstellingsgraad *na het scharniermoment*, wat niet verwonderlijk is aangezien de werknemers hier een contract van onbepaalde duur aangeboden krijgen. Het feit dat enkele invoegbedrijven failliet gegaan zijn en dat de loonsubsidie vier jaar na instroom wordt stopgezet, heeft nadien een zichtbaar negatieve impact op de evolutie van de tewerkstellingsgraad. Deelnemers aan *werkervaringsprojecten* kennen een terugval in hun tewerkstellingskansen 1 à 2 jaar na instap, maar vervolgens stijgt hun activiteitsgraad opnieuw opmerkelijk, tot boven de 70%.

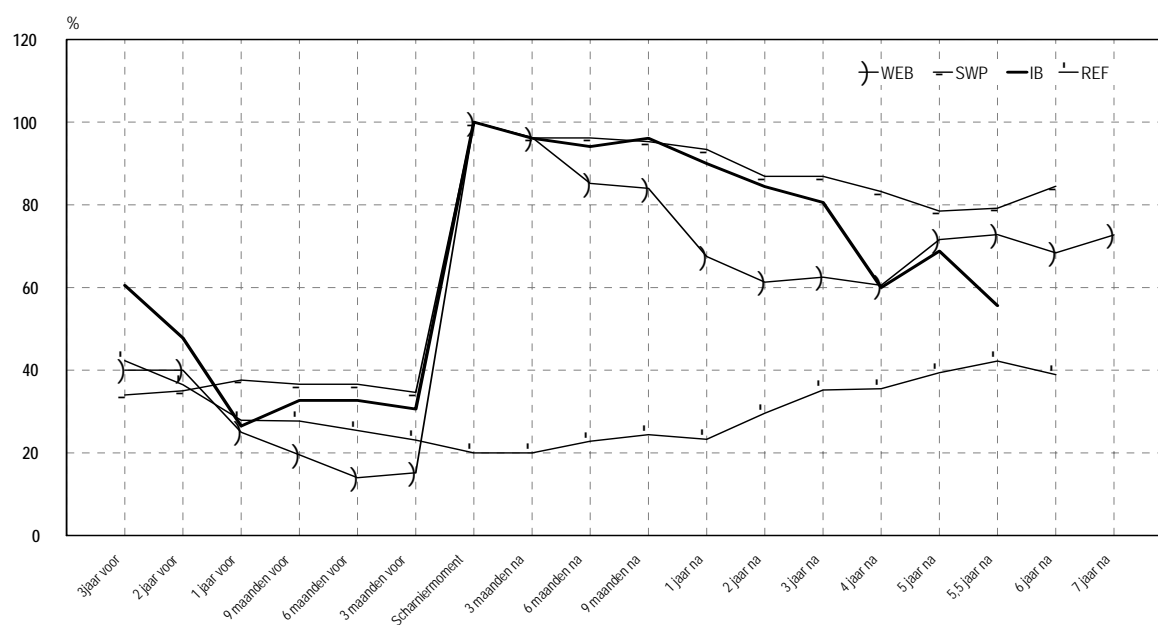
M.b.t. sociale werkplaatsen blijkt dat ook zes jaar na het instroommoment nog meer dan 81% van de deelnemers aan het werk is. Dit is weliswaar geen complete verrassing aangezien sociale werkplaatsen een permanent gesubsidieerde tewerk-

¹⁴ Gesubsidieerde contractuelen (GESCO) en (voorheen) werknemers van het Derde Arbeids-circuit (DAC) hebben vaak de kans om door te stromen naar een ander tewerkstellingsproject. Hun periode van tewerkstelling wordt gelijkgesteld met inschrijving als werkzoekende.

stelling aanbieden waarbij werknemers een contract van onbepaalde duur krijgen. Toch durven we stellen dat deze hoge 'retentie-ratio's' een goede prestatie zijn. De doelgroep waarop sociale werkplaatsen zich richten, bestaat immers uit zeer moeilijk bemiddelbare werkzoekenden die op meerdere vlakken zijn achtergesteld. Het is een succes wanneer dergelijke mensen een verworven job kunnen behouden ondanks hun erg kwetsbare levenssituatie.

De tewerkstellingsgraden van de deelnemers aan de verschillende tewerkstellingsprojecten liggen over de ganse observeerbare periode na het scharniermoment beduidend *hoger dan deze van de vergelijkingsgroep*. Hieruit zou men geneigd zijn te concluderen dat de herinschakelingsprojecten wel degelijk een duurzaam positief effect hebben op de arbeidsloopbaan van de betrokkenen. Een sluitend bewijs vereist echter een meer verfijnde statistische analyse, met correctie voor de observeerbare en niet-observeerbare heterogeniteit tussen deelnemers en niet-deelnemers. Het is immers denkbaar dat de sterkste individuen uit de onderzoekspopulatie tegelijk meer kans maken om deel te nemen aan sociale tewerkstelling en meer kans hebben op (regulier) werk - ook zonder deze programma's. Desgevallend is de geobserveerde correlatie tussen deelname aan programma's en tewerkstellingsgraad nadien (deels) schijn.

Een laatste vaststelling is dat de tewerkstellingsgraden van de deelnemers aan werkervaringsprojecten (en in mindere mate zij die in invoegbedrijven zijn gestapt), gedurende de periode vlak voor intrede aanzienlijk dalen. Dit zou kunnen wijzen op een zogenaamde 'pre-programme-dip' en ook hier zal rekening mee moeten gehouden worden bij de verdere schattingen.

Figuur 3.1 Tewerkstellingsgraden van deelnemers aan sociaal tewerkstellingsprojecten van de vergelijkingsgroep, vóór en na het scharniermoment

3. Schatting van de nettotewerkstellingseffecten via een difference-in-difference model

In eerste instantie zal een techniek worden gebruikt die eerder al werd toegepast bij Lauwereys, Matheus & Nicaise (2000), met name de zogenaamde 'difference-in-difference' methode. Deze methode is slechts één van de vele niet-experimentele methoden die er in de literatuur te vinden zijn en voor een overzicht verwijzen we onder andere naar Heckman & Hotz (1989), Friedlander & Greenberg (1997) en Heckman, Lalonde & Smith (1999).

3.1 Econometrisch model

3.1.1 Basismodel

Veronderstel dat Y_t het percentage van de tijd is dat een persoon gewerkt heeft in een periode t , dat Y_t^* het percentage van de tijd is dat deze persoon gedurende dezelfde periode t zou werken of gewerkt heeft bij afwezigheid van het tewerkstellingsprogramma en laat d een dummy zijn die gelijk is aan 1 indien deze persoon heeft deelgenomen aan een sociaal tewerkstellingsproject en die nul bedraagt in het andere geval, dan geldt dat:

$$Y_t = Y_t^* + d\alpha_t \text{ indien } t \text{ een periode is na de instroom in het project}$$

$$Y_t = Y_t^* \text{ indien } t \text{ een periode is voor de instroom in het project}$$

De parameter α_t geeft dan het effect weer van de deelname aan het tewerkstellingsproject tijdens de periode t en dit effect varieert mogelijk over de tijd. Indien we aannemen dat er een lineair verband bestaat tussen een aantal observeerbare persoonskenmerken X_t en Y_t^* , dan geldt:

$$Y_t^* = \beta' X_t + u_t. \tag{3.1}$$

De term u_t is de storingsterm en hierin zitten een aantal karakteristieken die niet door de geobserveerde verklarende veranderlijken worden weergegeven. De verdeling van deze storingsterm wordt verondersteld voor alle personen identiek te zijn, maar onafhankelijk van elkaar en met een verwachte waarde die gelijk is aan nul. De uitdrukking voor het werkelijke percentage van de tijd dat men gewerkt heeft, kan dan als volgt worden geschreven:

$$Y_t = \beta' X_t + d\alpha_t + u_t. \tag{3.2}$$

De parameters van deze uitdrukking zou men kunnen schatten aan de hand van gewone kleinste kwadraten, indien voldaan is aan een aantal randvoorwaarden. Eén van deze voorwaarden is dat er geen correlatie mag bestaan tussen de storingsterm die de niet-observeerbare kenmerken weergeeft en de observeerbare

kenmerken (Greene, 1993), namelijk de persoonlijke kenmerken en het feit of deze persoon heeft deelgenomen aan een sociaal tewerkstellingsproject. Vooral deze laatste voorwaarde is een probleem bij niet-experimentele evaluaties van arbeidsmarktprogramma's. Meestal heeft men als evaluator van arbeidsmarktprogramma's weinig of geen gegevens met betrekking tot persoonlijkheidskenmerken, maar toch neemt men aan dat, zelfs binnen een achtergestelde deelpopulatie, individuen met bepaalde kenmerken meer kans zullen hebben om werk te vinden dan anderen. De storingsterm van de eerste groep zal dus typisch hoger zijn dan die van tweede. Bovendien is het wellicht zo dat leden van de eerste groep juist sneller geneigd zullen zijn om deel te nemen aan tewerkstellingsprogramma's, zodoende kan gesteld worden dat de deelnamestatus d correleert met de storingsterm. Indien men dit model toch zou schatten met behulp van kleinste kwadraten, dan zal de geschatte coëfficiënt bij d niet alleen het effect van deelname meten, maar ook worden beïnvloed door het effect van de verborgen persoonlijkheidskenmerken (Bollens, 2000). Bijvoorbeeld is het denkbaar dat sommige individuen meer sociale contacten hebben, waardoor ze enerzijds makkelijker in contact komen met sociale tewerkstellingsprojecten en anderzijds nadien ook vlotter toegang hebben tot vacatures op de reguliere arbeidsmarkt. Desgevallend is (bij schatting met kleinste kwadraten) het effect van sociale tewerkstelling op latere reguliere tewerkstellingskansen overschat, omdat men de invloed het niet-geobserveerde kenmerk 'sociale contacten' niet heeft kunnen afzonderen.

Vandaar dat naar een andere techniek moet worden gezocht om toch de coëfficiënt bij d zuiver te kunnen schatten. Hierbij kan gebruik gemaakt worden van het feit dat de gebruikte data longitudinaal van aard zijn: dit soort van data biedt immers de mogelijkheid om niet-geobserveerde kenmerken te schrappen, op voorwaarde dat ze constant blijven in de tijd.

Veronderstel dat de storingsterm u_t kan herschreven worden als de som van twee componenten

$$u_t = \phi + \varepsilon_t \quad (3.3)$$

waarbij ϕ een persoonlijke component is die constant is over de tijd, met een verwachte waarde gelijk aan nul en waarbij ε_t een component is met ook nul als verwachte waarde, en die bovendien onafhankelijk is van alle andere $\varepsilon_{t'}$ ($t \neq t'$) en van ϕ . Indien we daarbij ook veronderstellen dat deze ϕ verantwoordelijk is voor de selectievertekening en dus voor de afhankelijkheid tussen u_t en d , dan kunnen we stellen dat (Heckman & Hotz, 1989):

$$E(u_t - u_{t'} | d) = 0 \quad (\text{met } t \text{ een periode na en } t' \text{ een periode voor de aanwerving}).$$

Op deze manier kan de volgende uitdrukking worden geschreven waarbij t' een moment is vóór instroom en t een moment na dit scharniermoment:

$$Y_t - Y_{t'} = d\alpha_t + \beta'(X_t - X_{t'}) + (\varepsilon_t - \varepsilon_{t'}) \quad (3.4)$$

Volgens deze assumpties kunnen de parameters α_t en β dan wel zuiver geschat worden door middel van gewone kleinste kwadraten. Indien daarbij nog geldt dat de persoonskenmerken X_t en $X_{t'}$ onveranderd blijven over de tijd heen, dan valt de term $(X_t - X_{t'})$ helemaal weg en wordt het model zelfs vrij eenvoudig:

$$Y_t - Y_{t'} = d\alpha_t + (\varepsilon_t - \varepsilon_{t'}) \quad (3.5)$$

In het voorbeeld van hierboven kan dit intuïtief als volgt uitgelegd worden: als we veronderstellen dat personen 'met meer sociale contacten' reeds vóór instroom in de sociale tewerkstelling over deze contacten beschikten (m.a.w. de verborgen eigenschap is tijdsinvariant), dan zou die eigenschap ook vóór het scharniermoment hun kans op tewerkstelling positief moeten beïnvloeden. Door niet de absolute kans op tewerkstelling, maar het verschil in kans vóór en na sociale tewerkstelling als afhankelijke variabele te definiëren, dan zou de coëfficiënt α_t het 'zuivere' effect van deelname aan sociale tewerkstelling moeten meten.

3.1.2 Opname van de leeftijd in het model

Er bestaan heel wat persoonskenmerken die tijdsinvariant zijn, zoals het geslacht, het opleidingsniveau en nationaliteit. Toch zijn er ook kenmerken en verklarende veranderlijken die variëren over de tijd heen zoals de leeftijd van de respondent en daarom moet deze variabele worden opgenomen in het model. Daarnaast worden ook dummy's δ_t in het model gestopt die aangeven in welk jaar de gewerkte tijd is geobserveerd, zodat ook rekening wordt gehouden met een aantal exogene, niet-persoonsgebonden kenmerken zoals de conjunctuur. De uitdrukking voor het percentage van de tijd dat men gewerkt heeft, wordt dan:

$$Y_t = \beta' X + \alpha_t d + \lambda_1 \text{leeftijd}_t + \lambda_2 \text{leeftijd}_t^2 + \delta_t + \phi + \varepsilon_t \quad (3.6)$$

Stel nu dat $(t-s)$ het laatste jaar is voor de intake in het tewerkstellingsproject, dan kan worden afgeleid dat

$$Y_{(t-s)} = \beta' X + \lambda_1 (\text{leeftijd}_t - s) + \lambda_2 (\text{leeftijd}_t - s)^2 + \delta_{t-s} + \phi + \varepsilon_{(t-s)} \quad (3.7)$$

en dit kan herschreven worden tot:

$$Y_t - Y_{(t-s)} = \alpha_0 + \alpha_t d + \gamma * leeftijd_t + \mu_t + \nu_t \quad (3.8)$$

met

α_0 een coëfficiënt die gelijk is aan $\lambda_1 s - \lambda_2 s^2$;

γ een coëfficiënt die gelijk is aan $2\lambda_2 s$;

μ_t een coëfficiënt die gelijk is aan $\delta_t - \delta_{t-s}$. In feite geeft deze term het verschil weer tussen het exogene, niet-persoonsgebonden effect van de periode t en de periode t-s (in dit geval het laatste jaar voor de aanwerving);

ν_t een storingsterm met verwachte waarde gelijk aan nul.

Voor elk van de drie onderzochte vormen van sociale tewerkstelling is er een schatting uitgevoerd, met als observaties telkens de respectieve doelgroep én de volledige vergelijkingsgroep. De afhankelijke variabele in het hier gebruikte regressiemodel is het verschil tussen het percentage van de tijd dat men in een periode na het scharniermoment en een periode voor het scharniermoment gewerkt heeft. Er zijn gegevens beschikbaar van meer dan één periode na het scharniermoment, zodat voor elke vorm van sociale tewerkstelling verschillende regressies kunnen worden uitgevoerd. Zodoende kan ook een beeld gevormd worden van de evolutie van de invloed van deelname aan een sociale tewerkstellingsproject.

3.1.3 Censurering van de data

Bij heel wat respondenten is de afhankelijke variabele echter rechts gecensureerd, wanneer niet de hele periode is kunnen worden bevraagd omdat de desbetreffende periode nog bezig was op het moment van het laatste interview.¹⁵ In dat geval is enkel de tijd die men gewerkt heeft tot op het moment van het interview bekend, zodat geweten is dat de arbeidstijd voor de betreffende periode groter dan of gelijk is aan de tot dan toe geobserveerde arbeidstijd. In bijlage 2 wordt een overzicht gegeven van het aantal gecensureerde observaties in de verschillende groepen voor de verschillende periodes na instroom.

Omwille van de gecensureerde data worden de verschillende parameters uit het 'difference-in-difference' model niet geschat met gewone kleinste kwadraten, maar door middel van tobit-regressie. Wanneer Z_t een afhankelijke variabele is die het geobserveerde (en in sommige gevallen het gecensureerde) verschil in relatieve arbeidstijd tussen periode t en periode t-s weergeeft, dan geldt dat:

¹⁵ Respondenten bij wie de loopbaan gedurende de referentieperiode voor het scharniermoment niet volledig bekend is (linkse censurering) zijn in de regressies weggelaten.

$$Z_t = Y_t - Y_{(t-s)} \text{ indien } Y_t - Y_{(t-s)} < \text{bovengrens}$$

$$Z_t = \text{bovengrens} \text{ indien } Y_t - Y_{(t-s)} \geq \text{bovengrens}$$

Wanneer we ervan uitgaan dat de storingsterm v_t uit vergelijking (8) normaal verdeeld is met een verwachte waarde gelijk aan nul en een standaardafwijking σ_t ($N(0, \sigma_t)$) dan kunnen we een tobit-analyse toepassen. De eigenaardigheid aan dit model is dat de bovengrens wijzigt van respondent tot respondent. Bij respondenten met een niet-gecensureerde observatie wordt de bovengrens op een getal gezet dat groter is dan 1 (aangezien het verschil tussen de relatieve arbeidstijd voor en na het scharniermoment maximaal 100% bedraagt) en in het geval van censurering wordt de bovengrens gezet op het geobserveerde, maar tevens gecensureerde verschil in relatieve arbeidstijd voor en na het scharniermoment.¹⁶

3.2 Schattingsresultaten

3.2.1 Schattingsresultaten met het eerste jaar vóór het scharniermoment als referentieperiode

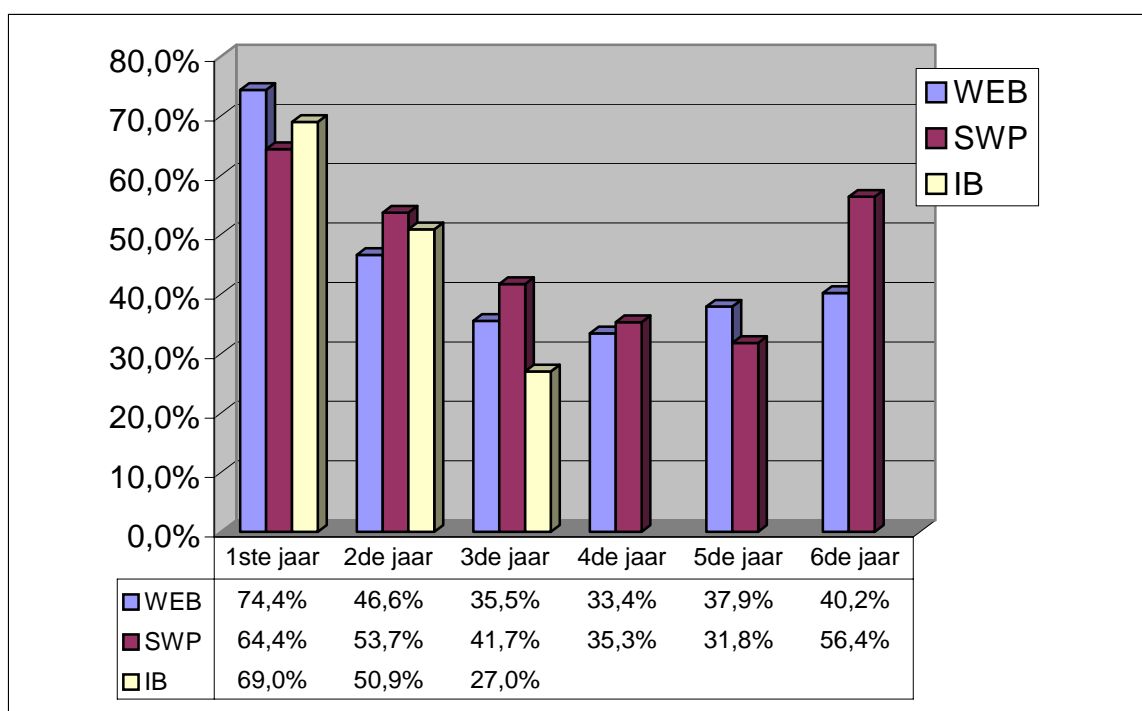
Voor elke periode na het scharniermoment en voor elke onderzochte sociale tewerkstellingsvorm werd een apart model geschat. De gebruikte observaties zijn telkens de betreffende doelgroepwerknemers én de hele vergelijkingsgroep, voor zover voor beide groepen een voldoende aantal observaties beschikbaar is van de relatieve arbeidstijden. Gezien het relatief hoge aantal gecensureerde gegevens bij de vergelijkingsgroep vanaf het zevende jaar na het scharniermoment zullen er schattingen worden uitgevoerd voor maximaal zes jaar na het scharniermoment. Voor de werkervaringsbedrijven en de sociale werkplaatsen is dit geen probleem en zullen er dan ook effecten geschat worden tot 6 jaar na instroom in het sociale tewerkstellingsproject. Voor de invoegbedrijven kunnen, gezien het beperkte aantal observaties met een voldoende lange observatieperiode, slechts effecten geschat worden tot hooguit 3 jaar na instroom.

Tot nu toe is alleen maar gesproken over de periode na het scharniermoment, maar om de waarden van de afhankelijke variabele te kennen moet men van het percentage gewerkte tijd van een bepaalde periode na scharnier het percentage gewerkte tijd van een bepaalde periode voor instroom aftrekken. In eerste instantie wordt ervoor gekozen om het eerste jaar voor het scharniermoment als referentieperiode te gebruiken. De verklaarde veranderlijke wordt dus de tewerkstel-

¹⁶ Noteer dat censurering alleen voorkomt in periodes na het scharniermoment. Zoniet zou de censurering niet noodzakelijk impliceren dat de bovengrens samenvalt met de geobserveerde waarde.

lingswinst, d.i. de toename ¹⁷ (in procentpunten) van de gewerkte tijd na scharnier ten opzichte van het eerste jaar voor instroom. De geschatte coëfficiënten bij de variabelen zullen dus aangeven hoeveel procentpunten de respondent in de betreffende periode meer of minder zal werken dan in het laatste jaar voor het scharniermoment indien de variabele waar de coëfficiënt bij staat met één eenheid verhoogt. De coëfficiënt bij de dummy *d* (al dan niet in sociale tewerkstelling gestapt zijn) krijgt een extra betekenis. Omdat we hier deelnemers aan sociale tewerkstelling vergelijken met niet-deelnemers, wordt de *relatieve* tewerkstellingswinst gemeten van de eerste t.o.v. de tweede groep.

De schattingsresultaten van alle parameters zijn weergegeven in bijlage 3, want uiteindelijk zijn hier per sociale tewerkstellingsvorm 5 of 6 verschillende modellen geschat (één model per jaar na scharniermoment). Hier zal enkel dieper in worden gegaan op de geschatte nettotewerkstellingseffecten van sociale tewerkstelling. De schattingsresultaten zijn grafisch voorgesteld in figuur 3.2.

Figuur 3.2 Tewerkstellingseffecten van deelname aan sociale tewerkstelling (referentiejaar: 1ste jaar voor instroom)

Voor de *werkervaringsbedrijven* bedraagt het nettotewerkstellingseffect het eerste jaar na instap 74,4%. Dit wil zeggen dat de relatieve tewerkstellingswinst van de

¹⁷ Indien de sociale tewerkstelling negatieve effecten zou hebben op de tewerkstellingskansen van deelnemers, wordt ook de tewerkstellingswinst negatief.

personen die ingestapt zijn in een werkervaringsproject, het eerste jaar 74,4% hoger zal liggen dan van de personen uit de vergelijkingsgroep. Dit komt ongeveer overeen met 9 maanden per jaar. Voor dit eerste jaar is dit een vrij logisch resultaat, aangezien de meeste deelnemers gedurende het eerste jaar na instroom tewerkgesteld blijven in het project. Na het eerste jaar is het de bedoeling dat ze doorstromen naar de reguliere arbeidsmarkt, en als we dan kijken naar de tewerkstellingseffecten dan merken we dat deze wel aanzienlijk lager zijn, maar nog steeds duidelijk positief en significant verschillend van nul. Het tweede jaar bedraagt de nettotewerkstellingswinst 46,6% en die daalt tot 33,4% voor het vierde jaar na instroom. Gedurende het vierde jaar na het scharniermoment zullen deelnemers in vergelijking met niet-deelnemers dus nog altijd een derde van het jaar meer werken dan gedurende het eerste jaar voor instroom. Vanaf het vijfde jaar gaan de tewerkstellingswinsten terug omhoog en ze stijgen tot 40,2% in het zesde jaar. Dit komt overeen met de stijgende trend die in figuur 3.1 kon worden opgemerkt: vanaf het vierde jaar na het scharniermoment stijgen de tewerkstellingspercentages van de personen die hebben deelgenomen aan werkervaringsprojecten.

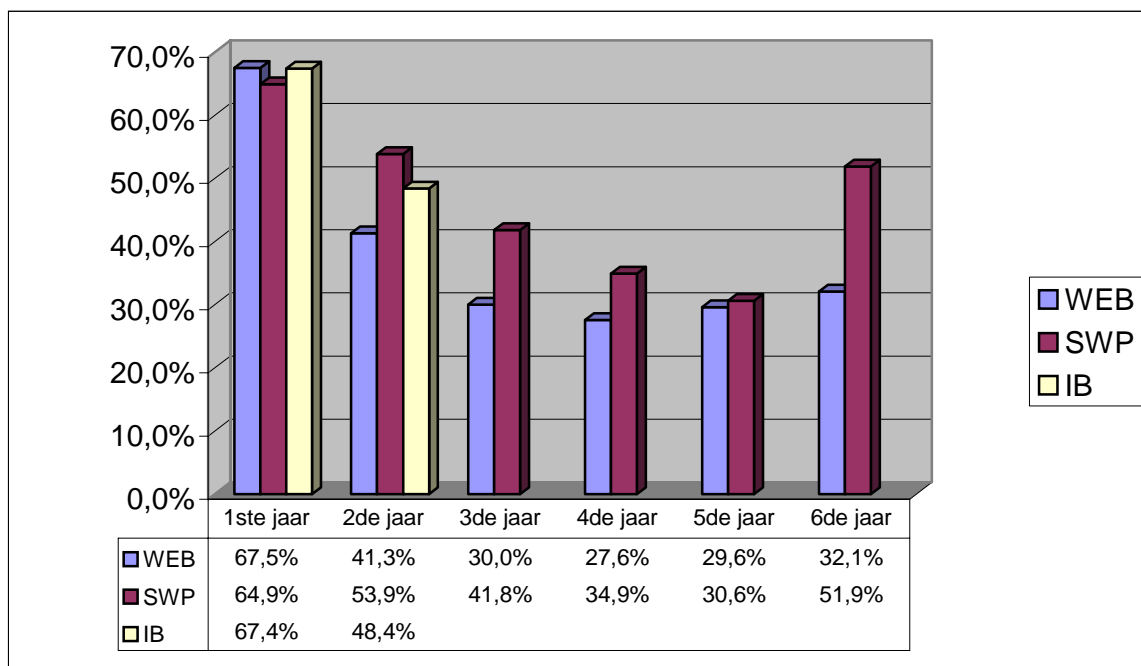
De tewerkstellingseffecten voor de *sociale werkplaatsen*, zijn het eerste jaar na het scharniermoment iets lager dan die van werkervaringsprojecten, maar vanaf het tweede jaar zijn ze dan weer hoger. Geheel verwonderlijk is dit niet, aangezien sociale werkplaatsen gericht zijn op permanente tewerkstelling. In het zesde jaar na instroom zien we een ogenschijnlijk spectaculaire stijging van de effecten van 32% naar meer dan 50%. Dit is echter mogelijk te verklaren vanuit het feit dat een heel aantal observaties (bijna 40%) gedurende deze periode al gecensureerd zijn. Dit laatste effect moet dus met een korrel zout genomen worden.

Voor de *invoegbedrijven* ten slotte zijn slechts 3 schattingsresultaten weergegeven. De reden hiervoor is dat in het vierde jaar nog maar 38 bruikbare (al dan niet gecensureerde) observaties zijn in de doelgroep tegenover meer dan 180 in de vergelijkingsgroep).

3.2.2 Pre-programme dip

In de vorige schattingen zijn de tewerkstellingseffecten gemeten van deelname aan een sociaal tewerkstellingsprogramma, waarbij het eerste jaar voor intrede in de sociale economie als referentieperiode wordt genomen. De vraag is of het eerste jaar voor het scharniermoment wel het meest geschikt is om mee te vergelijken, omdat het gevaar bestaat dat in het eerste jaar voor instroom een zogenaamde 'pre-programme dip' voorkomt, zoals in figuur 3.1 reeds werd gesuggereerd. In de literatuur wordt gewaarschuwd voor overschatting van het effect van arbeidsmarktprogramma's ten gevolge van zulke 'pre-programme dips' en raadt men o.a. om de referentieperiode vóór instroom in het programma vóór de 'dip' te kiezen

(zie o.a. Heckman e.a., 1999). Daarom werden de vorige schattingen overgedaan waarbij niet het eerste, maar het tweede jaar voor instroom als referentieperiode werd genomen. De schattingsresultaten van de tewerkstellingseffecten zijn weer-gegeven in figuur 3.3.

Figuur 3.3 Tewerkstellingseffecten van deelname aan sociale tewerkstelling (referentiejaar: 2de jaar voor instroom)

In vergelijking met figuur 3.2 zijn de netto-effecten hier toch wel lager, en dan vooral bij de werkervarings- en invoegbedrijven. Wat de sociale werkplaatsen betreft, is er eigenlijk nauwelijks enig verschil te merken met de voorgaande schatting, wat niet geheel onverwacht is aangezien er voor deze doelgroep in figuur 3.1 geen aanwijzingen konden worden gevonden van het bestaan van een mogelijke pre-programme dip.

Bij de werkervaringsbedrijven liggen deze effecten ongeveer 5 tot 8 procentpunten lager. Het fenomeen dat de effecten vanaf het vijfde jaar na uitstroom terug beginnen te stijgen blijft wel bestaan. Bij de invoegbedrijven liggen de effecten iets lager, maar niet echt aanzienlijk: de verschillen bedragen zo'n 2 procentpunten. Wel opvallend is dat het effect voor het derde jaar na instroom nu niet meer significant verschillend is van nul. De grootte van het effect voor het derde jaar is wel ongeveer hetzelfde als bij de vorige schattingen.

4. Uitbreiding van het difference-in-difference model

Het difference-in-difference model heeft als voordeel dat het op vrij eenvoudige wijze te schatten is, maar het berust wel op een (te?) sterke assumptie, nl. dat het waargenomen tewerkstellingseffect bij de 'treatment group' een vast effect is: instap in de sociale tewerkstelling zou met andere woorden voor om het even welk individu hetzelfde gunstige effect hebben op de tewerkstellingskansen na-dien. Door het verschil te nemen van de gewerkte tijd vóór en ná het scharniermoment zou de storingsterm 'gezuiverd' worden van alle verborgen individuele verschillen die de tewerkstellingskansen beïnvloeden. Deels zal dit wel het geval zijn, maar het blijft denkbaar dat de instap-beslissing zelf beïnvloed wordt door factoren die samenhangen met het verhoopte effect ervan, waardoor in het voorgaande model misschien nog steeds een correlatie bestaat tussen de storingsterm en de desbetreffende dummy. Met andere woorden, het is mogelijk dat het verwachte effect voor personen uit de vergelijkingsgroep niet even groot is als dat voor de instappers. Bijvoorbeeld kan een deelnemer aan werkervaring in een project 'groenbeheer' geselecteerd zijn omwille van zijn/haar vooropleiding in tuinbouw of een speciale belangstelling voor tuinieren. De leereffecten van de werkervaring bij deze deelnemer zal logischerwijze groter zijn dan de potentiële effecten bij een willekeurige andere persoon uit de referentiegroep. We spreken van 'selectiviteit in het rendement' van het aangeboden inschakelingstraject.

Een techniek om te controleren voor deze mogelijke selectiviteit in het rendement is gebaseerd op de tweestaps-procedure ontwikkeld door Heckman (1979) voor steekproefvertekening.

4.1 Econometrisch model

Laten we opnieuw vertrekken van de uitkomstenvergelijking zoals in vergelijking 3.8 is weergegeven:

$$Y_t - Y_{(t-s)} = \alpha_0 + \alpha_t d + \gamma * leeftijd_t + \mu_t + v_t$$

Als vereenvoudiging herschrijven we deze vergelijking als volgt:

$$Y = \beta' X + \alpha d + \varepsilon \tag{3.9}$$

met:

$$Y = Y_t - Y_{(t-s)}$$

$$\beta' X = \alpha_0 + \gamma * leeftijd_t + \mu_t$$

$$\alpha d = \alpha_t d$$

$$\varepsilon = v_t$$

Bij de difference-in-difference schatting werd ervan uitgegaan dat de storingsterm ε onafhankelijk was van de dummy d_i zodat geldt dat:

$$E(Y|X, d) = \beta X + \alpha d \quad (\text{indien verondersteld wordt dat } E(\varepsilon) = 0)$$

Indien we deze assumptie van onafhankelijkheid loslaten, dan geldt het volgende:

$$E(Y|d) = E(Y|d = 0) * \Pr(d = 0) + E(Y|d = 1) * \Pr(d = 1) \quad (3.10)$$

Deze uitdrukking bestaat dus uit 4 componenten en die zullen alle 4 apart besproken worden.

Voor wat de componenten $\Pr(d = 0)$ en $\Pr(d = 1)$ betreft, kunnen we teruggrijpen naar een selectiemodel dat de kans bepaalt dat een persoon al dan niet deelneemt aan het arbeidsmarktprogramma. Dit selectiemodel ziet er algemeen als volgt uit:

$$\begin{aligned} z^* &= \gamma' w + u \\ d &= 1 \quad \text{indien } z^* > 0 \\ d &= 0 \quad \text{indien } z^* \leq 0 \end{aligned} \quad (3.11)$$

Indien we veronderstellen dat de storingsterm u normaal verdeeld is met verwachte waarde gelijk aan 0 en standaarddeviatie gelijk aan σ_u , dan geldt dat:

$$\begin{aligned} \Pr(d = 0) &= \Pr(u \leq -\gamma' w) = 1 - \Phi\left(\frac{\gamma' w}{\sigma_u}\right) \\ \Pr(d = 1) &= \Pr(u > -\gamma' w) = \Phi\left(\frac{\gamma' w}{\sigma_u}\right) \end{aligned} \quad (3.12)$$

waarbij Φ de standaardnormale cumulatieve verdelingsfunctie is. Op die manier zijn al twee componenten van vergelijking (10) bepaald.

$E(Y|d = 0)$ en $E(Y|d = 1)$ kunnen we herschrijven als $\beta X + E(\varepsilon|d = 0)$ en $\beta X + \alpha d + E(\varepsilon|d = 1)$.

Indien verondersteld wordt dat de storingsterm ε van de uitkomstenvergelijking (3.9) correleert met de storingsterm u van de selectievergelijking (3.11), dan geldt het volgende:

$$\begin{aligned} E(\varepsilon|d = 0) &= E(\varepsilon|u \leq -\gamma' w) = \rho \sigma_\varepsilon \lambda_1 \\ E(\varepsilon|d = 1) &= E(\varepsilon|u > -\gamma' w) = \rho \sigma_\varepsilon \lambda_2 \end{aligned} \quad (3.13)$$

met:

- ρ = de correlatie tussen de storingstermen ε en u
- $\lambda_1 = \frac{-\phi(-\gamma'w/\sigma_u)}{\Phi(-\gamma'w/\sigma_u)} = \frac{-\phi(\gamma'w/\sigma_u)}{1-\Phi(\gamma'w/\sigma_u)}$
- $\lambda_2 = \frac{\phi(-\gamma'w/\sigma_u)}{1-\Phi(-\gamma'w/\sigma_u)} = \frac{\phi(\gamma'w/\sigma_u)}{\Phi(\gamma'w/\sigma_u)}$

λ_1 en λ_2 zijn de zogenaamde Mills ratio's (Greene, 1993). Combineren we nu de resultaten (3.12) en (3.13) dan kunnen we uitdrukking (3.13) als volgt herschrijven:

$$E(Y) = \beta' X + \alpha * \Phi(\gamma'w/\sigma_u) \quad (3.14)$$

Dit resultaat werd trouwens ook bekomen bij Barnow, Cain & Goldberger (1981). In feite lijkt deze methode op een methode waarbij men gebruik maakt van instrumentele variabelen, dit zijn variabelen die sterk correleren met d en niet met de storingsterm ε uit vergelijking (3.13). De moeilijkheid bij instrumentele variabelen is dat het niet eenvoudig is om zulke instrumentele variabelen te vinden.

Om model (3.14) te schatten wordt bij Barnow, Cain & Goldberger (1981) een twee trapsmethode voorgesteld:

- in eerste instantie wordt de selectievergelijking (3.11) geschat met behulp van probit; op basis van de schattingsresultaten voor γ kan voor iedere observatie $\Phi(\gamma'w/\sigma_u)$ worden berekend
- in de tweede stap kan dan de uitkomstenvergelijking (3.14) worden geschat via een gewone lineaire regressie

Deze sequentiële schattingsmethode levert echter geen efficiënte schatters op voor de verschillende coëfficiënten en geeft dus geen minimale variantie voor de schatters. Zodoende kan het dus zijn dat de schatting van de parameters via een twee trapsmethode leidt tot onterecht niet-significante effecten (Greene, 1993). Daarom worden zowel een sequentiële als simultane (via grootste aannemelijkheid) schattingsmethode toegepast, en zullen de resultaten met elkaar worden vergeleken.

4.2 Schattingsresultaten volgens de sequentiële schattingsmethode

Bij de schatting van het econometrisch model zal de afhankelijke veranderlijke - net als bij het difference-in-difference model - het verschil zijn in gewerkte tijd gedurende bepaalde periodes vóór en na het scharniermoment. In principe zou men als veranderlijke ook de gewerkte tijd gedurende bepaalde periodes na het scharniermoment kunnen nemen, maar om de resultaten van het difference-in-difference model te kunnen vergelijken met de resultaten van het meer uitgebreide

econometrisch model worden de afhankelijke variabelen behouden. Dit betekent dat de uitkomstenvergelijking - net als bij het difference-in-difference model - moet geschat worden met behulp van tobit-regressie. Gezien de complexiteit van het model, zijn enkel schattingsresultaten weergegeven voor die periodes waarin er geen gecensureerde data voorkomen. Concreet betekent dit in deze sectie volgende tewerkstellingseffecten zijn weergegeven (cf. bijlagen 2 en 3):

- werkervaringsbedrijven: tot en met het 5de jaar na het scharniermoment
- sociale werkplaatsen: tot en met het 5de jaar na het scharniermoment
- invoegbedrijven: het 1ste jaar na het scharniermoment

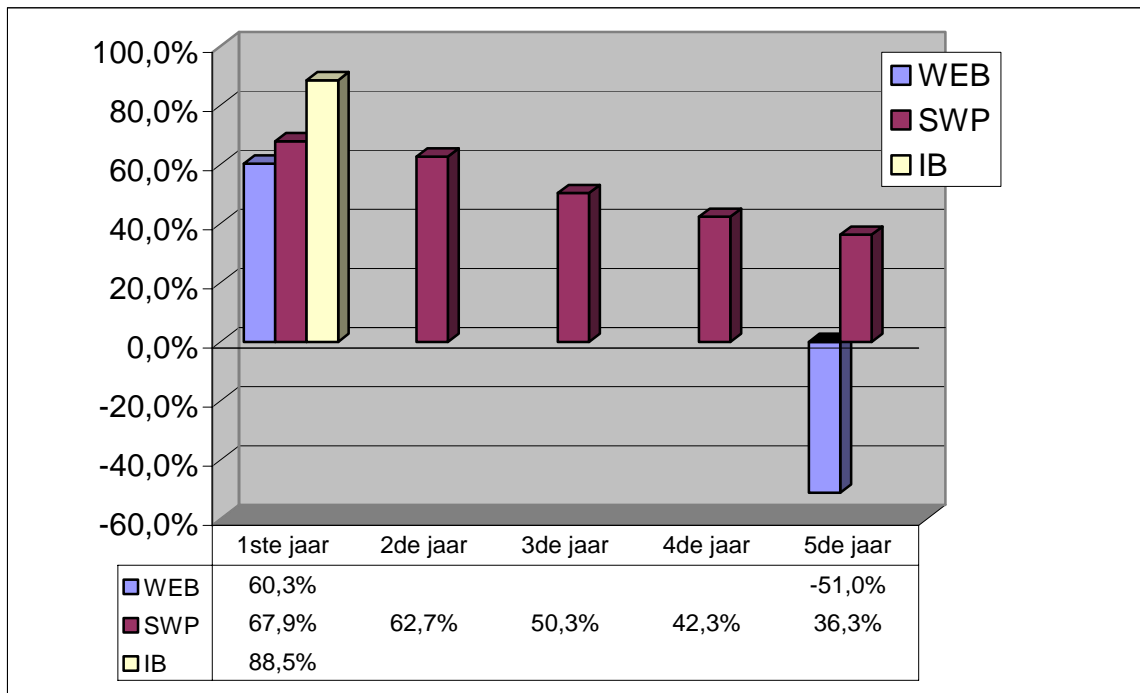
4.2.1 Selectievergelijkingen

Aangezien de uitkomstenvergelijking (3.14) apart wordt geschat voor de drie soorten van sociale tewerkstelling, zullen er ook drie selectievergelijkingen worden geschat. De veranderlijken die in de drie vergelijkingen zijn opgenomen zijn dezelfde als in het model dat in hoofdstuk 2 werd gebruikt om de participatiekans aan elk van de drie typen sociale tewerkstelling te schatten (alleen wordt het multinomiale model hier vervangen door drie afzonderlijke binomiale modellen). De resultaten van de selectievergelijkingen zijn weergegeven in bijlage 3. De vergelijkingen geven de kans weer dat een persoon zal deelnemen aan de respectieve sociale tewerkstellingsvorm. Een positieve coëfficiënt bij een veranderlijke wil zeggen dat deze kans toeneemt indien de waarde van deze veranderlijke toeneemt (als het een continue variabele is, zoals leeftijd en leeftijd²) of indien de persoon de eigenschap bezit die door deze veranderlijke wordt omschreven (wanneer de veranderlijke een dummy is; in dit geval gaat het om een toename van de kans ten opzichte van de referentiesituatie).

4.2.2 Uitkomstenvergelijking

In bijlage 3 zijn ook de schattingsresultaten weergegeven van de uitkomstenvergelijking (3.14).¹⁸ De betekenis van deze coëfficiënten is volledig analoog aan deze bij de difference-in-difference modellen: de geschatte coëfficiënten geven dus aan met hoeveel procentpunten de respondent in de betreffende periode meer (of minder) zal werken dan in het laatste jaar voor het scharniermoment indien hij/zij deelneemt aan de desbetreffende vorm van sociale tewerkstelling. Figuur 3.4 geeft de schattingsresultaten weer van de tewerkstellingseffecten.

18 Er moet nogmaals worden benadrukt dat de selectievergelijking en de uitkomstenvergelijking simultaan zijn geschat, hoewel de schattingsresultaten apart worden weergegeven en besproken.

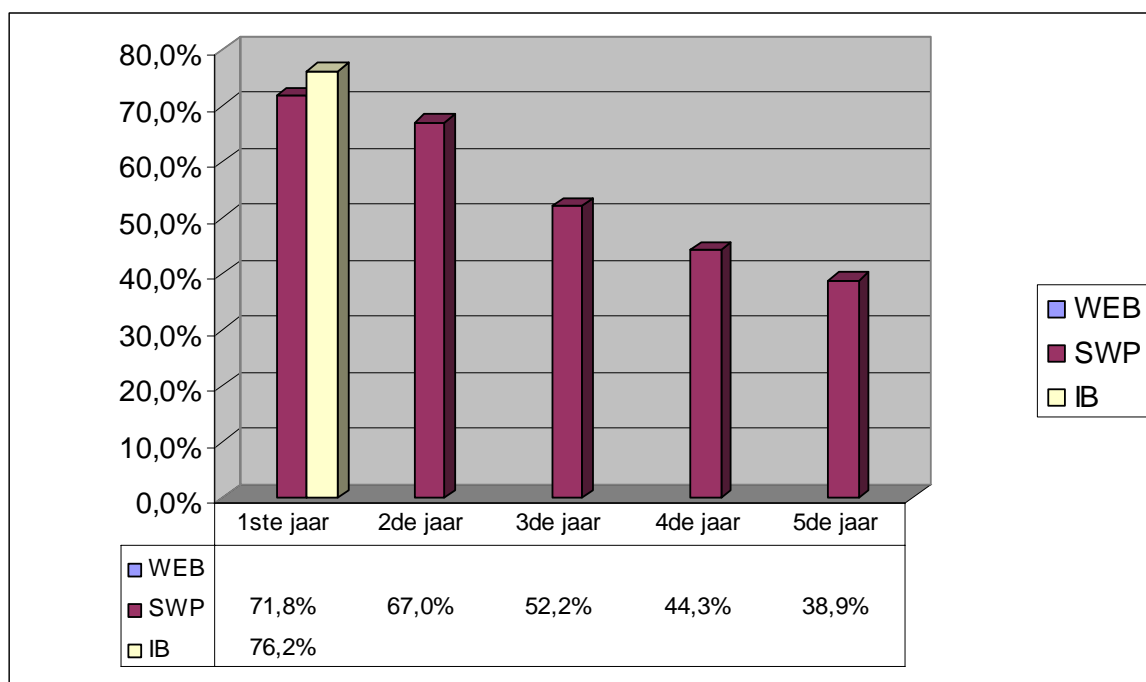
Figuur 3.4 Significante tewerkstellingseffecten van deelname aan sociale tewerkstelling (referentiejaar: 1ste jaar voor instroom) via een uitgebreid difference-in-difference model; schattingsmethode=sequentieel

Indien men figuren 3.2 en 3.4 met elkaar vergelijkt, zijn er een paar opmerkelijke verschillen te noteren:

- de tewerkstellingseffecten van deelname aan werkervaringsprojecten zijn – behalve voor het eerste jaar na het scharniermoment – niet meer significant; vanaf het derde jaar zijn ze negatief, en in het vijfde jaar zelfs significant negatief. Dit betekent dat de correctie voor ‘selectiviteit in het rendement’ zeer verschillende bevindingen oplevert. De positieve loopbaaneffecten van werkervaring in figuur 3.2 zijn niet ‘vals’ maar gelden enkel voor de geselecteerde deelnemers. M.a.w. indien men alle laaggeschoolde langdurig werklozen hetzelfde soort werkervaring zou aanbieden, zouden de loopbaaneffecten veel minder gunstig zijn.
- De tewerkstellingseffecten van deelname aan sociale werkplaatsen blijven wel positief en significant, en ze zijn nu zelfs iets groter dan de schattingsresultaten waar er geen aparte selectievergelijking werd geschat. Dit kan verklaard worden doordat de sociale werkplaatsen zich richten tot de meest kwetsbare werkzoekenden onder de doelgroep. Indien ze de ‘gemiddelde laaggeschoolde langdurig werkloze’ zouden aanspreken, zouden ze wellicht een hoger netto-werkgelegenheidseffect genereren.

- ook bij de invoegbedrijven is het tewerkstellingseffect groter dan bij de schatting zonder aparte selectievergelijking.

We hebben de schatting ook uitgevoerd door het tweede jaar voor instroom te nemen als referentiejaar. Deze resultaten zijn weergegeven in figuur 3.5.

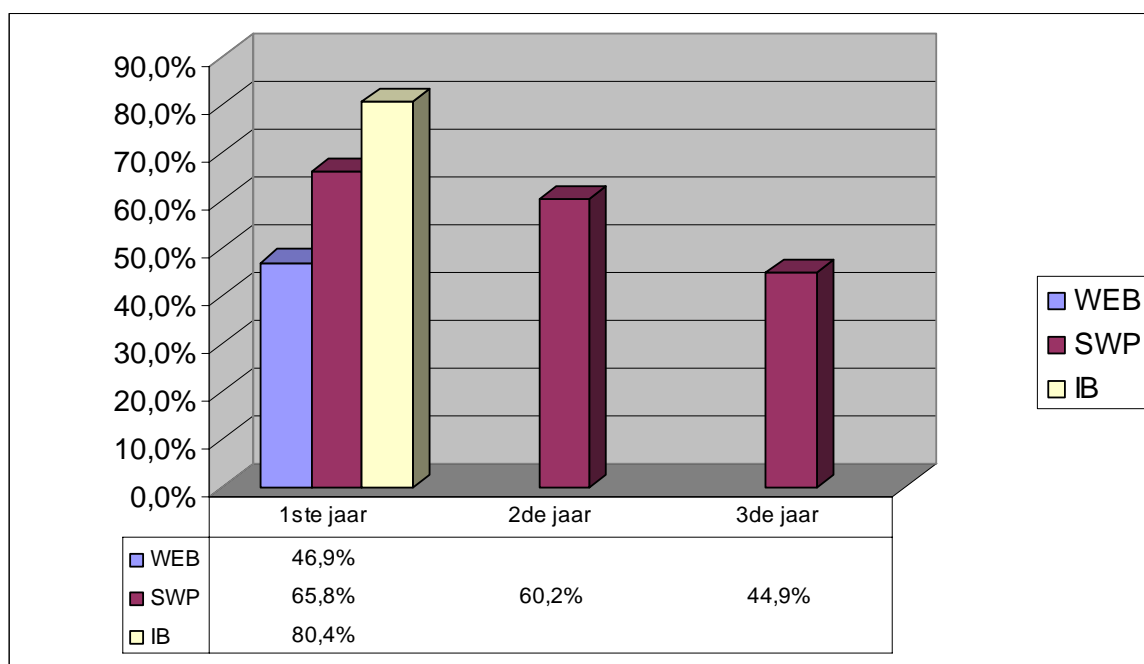

Figuur 3.5 Significante tewerkstellingseffecten van deelname aan sociale tewerkstelling (referentiejaar: 2de jaar voor instroom) via een uitgebreid difference-in-difference model; schattingsmethode=sequentieel

Het significante tewerkstellingseffect van deelname aan werkervaringsprojecten valt nu helemaal weg. Bij de sociale werkplaatsen hebben we nu sterkere effecten en bij de invoegbedrijven een minder sterk effect.

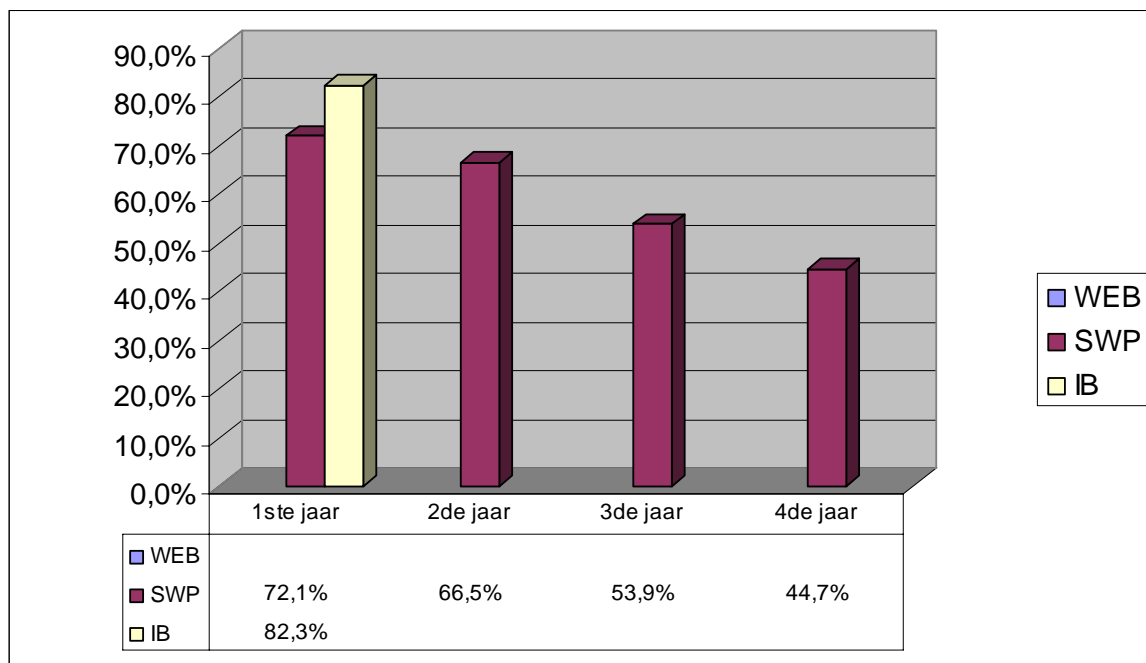
4.3 Schattingsresultaten volgens de simultane schattingsmethode

Tot slot zijn de selectie- en uitkomstenvergelijkingen ook nog simultaan geschat. De gedetailleerde schattingsresultaten zijn eveneens in bijlage 3 terug te vinden. Figuur 3.6 geeft de significante tewerkstellingseffecten weer van de deelname aan de verschillende vormen van sociale tewerkstelling.

Figuur 3.6 Significante tewerkstellingseffecten van deelname aan sociale tewerkstelling (referentiejaar: 1ste jaar voor instroom) via een uitgebreid difference-in-difference model; schattingsmethode=simultaan

Bij de sociale werkplaatsen zijn de tewerkstellingseffecten enkel de eerste drie jaar nog significant verschillend van nul. Voor de rest zijn de significante effecten wel lager dan bij de sequentiële schatting. Ook bij deze schattingsmethode hebben we nog eens het tweede jaar voor het scharniermoment genomen als referentiejaar, en de significante tewerkstellingseffecten zijn weergegeven in figuur 3.7.

Figuur 3.7 Significante tewerkstellingseffecten van deelname aan sociale tewerkstelling (referentiejaar: 2de jaar voor instroom) via een uitgebreid difference-in-difference model; schattingsmethode=simultaan

5. Gesubsidieerde versus niet-gesubsidieerde tewerkstelling

De substantiële tewerkstellingseffecten die in de vorige secties werden vastgesteld, doen de vraag rijzen in welke mate deze effecten ‘geflatteerd’ zijn doordat de tewerkstelling blijvend gesubsidieerd wordt. In het geval van werkervaring wordt soms beweerd dat heel wat doorstroming plaatsvindt naar ‘interne tewerkstelling’, d.i. tewerkstelling in een ander gesubsidieerd statuut bij dezelfde sociale onderneming. In het geval van sociale werkplaatsen mag aangenomen worden dat bijna alle blijvend tewerkgestelden op latere tijdstippen nog steeds binnen de sociale werkplaats tewerkgesteld zijn. Voor deze groep kan de vraag omgedraaid worden, nl. in welke mate slagen deze werknemers erin om door te stromen naar reguliere tewerkstelling?

Onze enquêtegegevens bevatten een onrechtstreeks antwoord op deze vraag. Doelgroepwerknemers weten meestal niet of hun baan gesubsidieerd is. Wel werd hen voor elke tewerkstellingsperiode gevraagd (a) of ze nog steeds bij de ‘sociale’ werkgever werkten, en (b) of ze in één of ander banenplan (GESCO, PWA ...) tewerkgesteld waren. Overigens lijkt dit ons de relevante informatie te zijn. Gesubsidieerde tewerkstelling met een regulier arbeidscontract (bv. in een ziekenhuis of een dienst voor gezinshulp) moet niet als kunstmatige tewerkstelling beschouwd worden, omdat ze niet tot doel heeft een persoon te herintegreren maar een dienst te leveren.

De cijfergegevens in tabel 3.1 zijn jaar na jaar berekend met uitsluiting van de gecensureerde observaties.

Bij de *werkervaringsbedrijven*, valt in het tweede jaar na scharniermoment het gemiddelde % van de tijd gewerkte tijd die gesubsidieerd is, terug van bijna 80% naar 28%: dit is te wijten aan het feit dat de meeste werkervaringsprojecten slechts één jaar duren en dat er daarna doorstroming verwacht wordt naar de reguliere arbeidsmarkt. In de volgende jaren stabiliseert het aandeel gesubsidieerde tewerkstelling zich rond de 20%.

Dit is niet het geval bij de sociale werkplaatsen, waar de doorstroming geen finaliteit is: het tweede jaar na scharnier is nog drie kwart in het project aanwezig, het derde jaar nog twee derde en in het vijfde jaar, het laatste jaar waar alle gegevens nog volledig zijn, nog 55%. Het is dan ook niet meer dan normaal dat de gemiddelde % gewerkte tijd tijdens deze jaren vooral uit gesubsidieerde tewerkstelling bestaat. Omgekeerd is na 6 jaar ca. 20% van de initiële instromers doorgestroomd naar reguliere tewerkstelling.

Bij de invoegbedrijven is het eerste jaar het gemiddeld % gewerkte tijd nog grotendeels gesubsidieerd. De jaren nadien zakt deze wel vrij snel, maar dan hebben we ook veel uitval omwille van gecensureerde gegevens, waardoor deze percentages minder betrouwbaar zijn. Bij de respondenten die nog volledige gegevens hebben de eerste vier jaar na het scharniermoment is er trouwens ook vrij grote uitval uit het sociale tewerkstellingsproject: het vierde jaar na het scharniermoment is immers nog maar een derde aanwezig in het project. Hoe dan ook is de resterende tewerkstelling na vier jaar voor 100% regulier, aangezien de loonsubsidie uitdooft na vier jaren.

Tabel 3.2 Gemiddelde % gewerkte tijd gedurende de 7 jaar na het scharniermoment met opsplitsing naar reguliere en gesubsidieerde tewerkstelling

	Werkervaringsbedrijf				Sociale werkplaats				Invoegbedrijf				Vergelingsgroep			
	REG*	SUB*	TOT*	N	REG*	SUB*	TOT*	N	REG*	SUB*	TOT*	N	REG*	SUB*	TOT*	N
1ste jaar na scharnier	8,7	79,9	88,6	81	2,0	93,9	95,9	107	4,7	90,8	95,5	51	19,6	2,8	22,4	180
2de jaar na scharnier	33,9	27,6	61,5	81	6,7	90,0	96,7	107	6,9	79,0	85,9	46	20,4	4,3	24,7	180
3de jaar na scharnier	36,1	24,0	60,1	81	12,9	74,4	87,3	107	14,7	65,8	80,5	38	26,2	6,9	33,1	180
4de jaar na scharnier	38,9	21,9	60,8	81	18,4	65,9	84,3	107	31,9	43,2	75,1	32	29,6	7,2	36,8	180
5de jaar na scharnier	44,9	23,0	67,9	81	20,5	61,2	81,7	107	57,4	0,0	57,4	18	31,3	6,4	37,7	180
6de jaar na scharnier	49,5	21,5	71,0	81	20,3	64,3	84,6	67	65,5	0,0	65,5	7	31,4	7,4	38,8	90
7de jaar na scharnier	57,6	16,3	73,9	48	29,4	64,7	94,1	17	0,0	0,0	0,0	1	100,0	0,0	100,0	2

* REG = reguliere tewerkstelling; SUB = gesubsidieerde tewerkstelling; TOT = totaal gewerkte tijd, en dit is per definitie gelijk aan de som van de gesubsidieerde en totale tewerkstelling.

6. Besluit

In dit hoofdstuk hebben we de tewerkstellingseffecten van sociale tewerkstelling op langere termijn bestudeerd. De verkenning van de bruto-tewerkstellingsgraden leverde reeds enkele belangrijke inzichten op. Vooreerst toont de blijvend lage activiteitsgraad van de referentiegroep, ook 6 à 7 jaar na het scharniermoment, aan dat de doelgroep zonder overheidsinterventie erg weinig kans maakt om zich te herintegreren op de arbeidsmarkt. Op één ogenblik na steeg de activiteitsgraad van de referentiegroep nooit boven de 40% uit (ondanks het feit dat allen als werkzoekend geregistreerd bleven).

Om het netto-tewerkstellingseffect van sociale tewerkstelling te schatten pasten we twee soorten correcties voor selectievertekeningen toe. Het is belangrijk deze beide correcties juist te interpreteren omdat ze verschillende beleidsimplicaties hebben.

De eerste correctie was erop gericht om *schijneffecten* van sociale tewerkstelling weg te werken, d.w.z. effecten die voortvloeien uit niet-geobserveerde heterogeniteit tussen deelnemers en niet-deelnemers. We gaven daarbij het voorbeeld van personen die meer sociale contacten hebben en daarom vlotter dan anderen toegang hebben tot sociale tewerkstelling én tot reguliere tewerkstelling. Het kenmerk 'meer sociale contacten' is niet geobserveerd en is bij veronderstelling gecorreleerd met deelname aan sociale tewerkstelling. Daardoor dreigt het effect van sociale tewerkstelling op zich overschat te worden. Dergelijke schijneffecten kunnen vrij eenvoudig weggezuiverd worden voorzover de verborgen individuele kenmerken 'tijdsinvariant' zijn. Desgevallend volstaat het om een 'difference-in-differences' model te schatten. De resultaten werden gepresenteerd in figuren 3.2 en 3.3. Ze wijzen op *significant positieve langetermijneffecten* in elk van de drie beschouwde typen sociale ondernemingen.

De tweede correctie biedt een antwoord op de vraag, of de (zuiver gemeten) netto-effecten *extrapoleerbaar* zijn naar de ganse referentiepopulatie (weliswaar na uitzuivering voor verborgen heterogeniteit). Anders gesteld, luidt de vraag of de omvang van de (potentiële) loopbaaneffecten verschilt tussen subgroepen binnen de doelgroep – en met name tussen deelnemers en niet-deelnemers, ongeacht of de verschillen tussen beide groepen verborgen of observeerbaar zijn. Dit werd onderzocht door de geschatte tewerkstellingseffecten te corrigeren voor interactie-effecten tussen de storingstermen uit de selectiefunctie en de uitkomstenvergelijking. De resultaten zijn samengevat in figuren 3.4 t.e.m. 3.7.

Uit deze tweede correctie blijkt dat de loopbaaneffecten niet extrapoleerbaar zijn voor werkervaring, maar wel (min of meer) voor sociale werkplaatsen en invoegbedrijven. Het zou dus verkeerd zijn werkervaring als de panacee voor alle laaggeschoolde langdurig werklozen te beschouwen. Een willekeurige uitbreiding tot de volledige doelgroep zou mogelijk (op lange termijn) zelfs negatieve effecten kunnen hebben op de arbeidsintegratie van de deelnemers. Dit laatste betekent echter niet, dat de gevonden positieve effecten van werkervaring in de initiële

schatting bedrog zouden zijn. Het gaat wel degelijk om positieve langetermijn-effecten, doch enkel mits de deelnemers in de toekomst op dezelfde manier geselecteerd worden als in het verleden.

HOOFDSTUK 4

METING VAN WELZIJNSEFFECTEN: AANZET TOT THEORETISCH KADER

1. Inleiding

Het éézijdig evalueren van sociale herinschakelingsprojecten in termen van tewerkstelling, is onvoldoende. Ook de effecten die indirect verbonden zijn aan tewerkstelling, zoals kwalitatieve aspecten van tewerkstelling, sociale integratie, welzijnseffecten, ... zijn belangrijk. De diverse effecten die mogelijk voortvloeien uit herinschakelingsmaatregelen, verwijzen naar een multidimensioneel karakter.

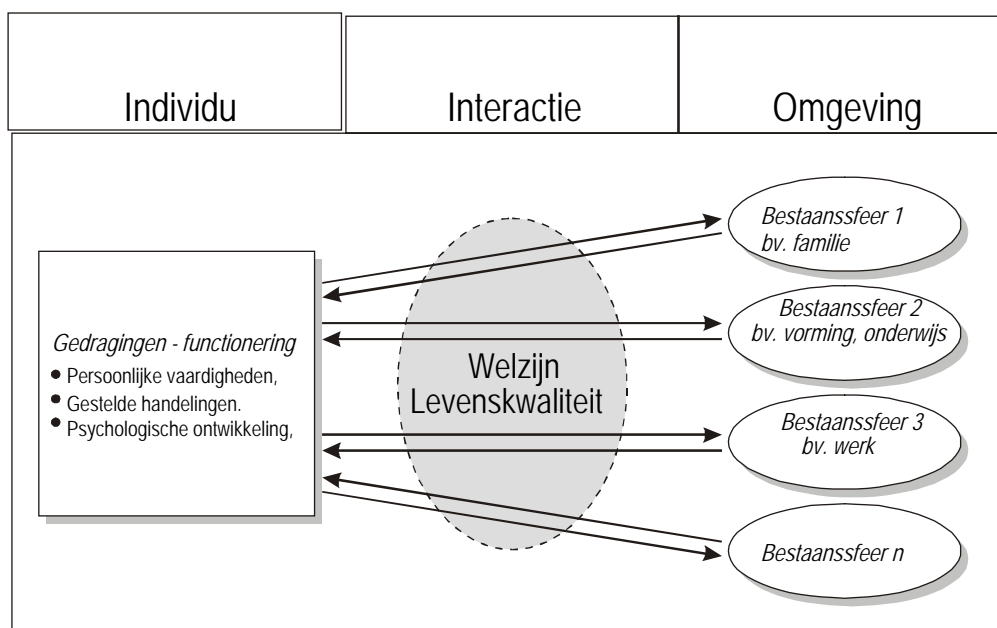
Een werkzoekende die in een herinschakelingsproject stapt, kan mogelijk na de opleiding werkloos blijven bv. door de verzaaging van de arbeidsmarkt. Er is dus geen positief tewerkstellingseffect. Ondertussen kan de persoon wel meer interesse krijgen voor scholing waardoor hij besluit zich verder te herscholen. Daarnaast kan hij met meer communicatieve vaardigheden naar buiten komen. Zijn levenskwaliteit is m.a.w. verhoogd. Omgekeerd is het denkbaar dat een persoon na een lange inactiviteitsperiode terug aan het werk gaat, maar dat hij daardoor na korte tijd overgestresseerd raakt en terug in oude verslavingsgewoonten vervalt, of zich verplicht ziet om zijn kinderen te plaatsen. Dit benadrukt het belang om effecten van herinschakelingsprojecten in een multidimensioneel kader te bekijken.

In de beleidsnota van Minister Landuyt (2000) wordt het concept '*duurzame arbeidsintegratie*' geëxpliciteerd in een drievoudige betekenis:

- het moet gaan om stabiele tewerkstelling, zelfs indien die niet plaatsgrijpt in één enkel bedrijf;
- het moet gaan om kwalitatief bevredigende arbeid (d.w.z. met fatsoenlijke arbeidsinhoud, -voorwaarden, -omstandigheden en -verhoudingen); en
- de tewerkstelling mag niet ten koste gaan van een achteruitgang van de levenskwaliteit op andere vlakken.

Het multidimensionele karakter van de effecten van de herinschakelingsprojecten moeten we aanzien als een interactieproces tussen verschillende bestaanssferen en gedragingen van een individu, voorgesteld in figuur 4.1. De bestaanssferen zijn een voorstelling van de componenten uit de socio-economische omgeving. Zo is er bv. de familiale sfeer, de werksfeer, de vrije tijd, de politieke sfeer, de educatieve

sfeer, ... Elke sfeer is gestructureerd op zo een manier dat zij haar specifieke regels aan het individu oplegt. De gedragingen of functionering van het individu zelf (d.i. de resultante van persoonlijke vaardigheden, psychologische ontwikkeling, en specifieke handelingen, ...) kenmerken het individu. Er bestaat interactie tussen de eigenschappen van de omgeving en de gedragingen van een individu. Een voorbeeld: werken is een gedraging. De manier waarop een persoon uit een kansengroep werkt kan verschillen naargelang hij zich in een regulier of een sociaal bedrijf bevindt. In een regulier bedrijf zal hij misschien minder renderen omdat hij meer stress en sociaal isolement ondervindt, en zich minder creatief en autonoom opstelt.

Bron: Lefevere (1997), p. 7

Figuur 4.8 Een multidimensioneel en interactief concept van sociale herinschakelingsprojecten (welzijn)

Lefevere (1997) definieert het welzijn¹⁹ in ruime zin ('qualité de vie') als een resultante van de interactie tussen de gedragingen van een individu enerzijds en de socio-economische eigenschappen van zijn omgeving anderzijds. Ze benadrukt hierbij de noodzaak om bij het meten van welzijnseffecten zowel gebruik te maken van objectieve indicatoren als van subjectieve indicatoren. Onder objectieve indicatoren verstaan we bv. het feit of een respondent werkt, het inkomensniveau, huisvesting, familiale structuur, sociaal zekerheidsstatuut, ... Subjectieve indica-

¹⁹ Om het multidimensionele karakter van herinschakelingsprojecten te benadrukken (en ons niet enkel te beperken tot de werkdimensie) hanteren we de term 'welzijn' in de ruime zin van het woord.

toren verwijzen naar ondermeer de mentale situatie van de respondent, de tevredenheid, het zelfbeeld, het gevoelsleven, ... Hiervoor baseert Lefevere zich op de theorie van Sen rond de capaciteitsbenadering.

Vooreerst bekijken we in sectie 2 de theoretische onderbouw van het concept welzijn/levensstandaard. In sectie 3 gaan we dieper in op de theorie van Amartya Sen omtrent 'functioneringsniveaus' (functionings) en 'capaciteiten' (capabilities) van individuen. Vervolgens schetsen we in sectie 4 enkele empirische toepassingen op de theorie van Sen. Hieruit blijkt de beperking dat capaciteiten niet kunnen geschat worden tenzij onder restrictieve assumpties. In sectie 5 suggereren we een uitweg voor dit probleem door de introductie van het begrip resources (=vermogensbronnen). Ten slotte geven we in sectie 6 aan wat interessant is voor toepassing in ons eigen verder onderzoek.

2. Theoretische onderbouw van het concept levensstandaard

Vooraleer we de capaciteitsbenadering van Sen schetsen, is het interessant een beeld op te hangen in welke context u de theorie van Sen moet kaderen en hoe deze theorie tot stand kwam.

Het concept levensstandaard (=welzijn) valt binnen het kader van de welvaartseconomie. Binnen de welvaartseconomie kunnen we drie visies onderscheiden.

Eerst was er de *Material Welfare School*. De economische wetenschap werd toen gedefinieerd als de studie van de economische of materiële welvaart. Het vermogen van goederen om materiële behoeften te bevredigen noemde nut. Interpersoonlijke vergelijkbaarheid van nut was mogelijk tussen brede klassen van mensen. Deze stroming aanvaardde het cardinale nutsbegrip.

In het begin van de jaren 1930 werd Robbins aanzien als de voorvader van een nieuwe denkschool binnen de welvaartseconomie, nl. de *New Welfare Economics*. Economie werd (opnieuw) een waardenvrije en neutrale wetenschap, waarin geen plaats meer was voor ethiek. Robbins brak radicaal met de mogelijkheid van interpersoonlijke vergelijkbaarheid en met het cardinaal nutsbegrip. Hij beschouwde nut als een puur persoonlijke en psychologische aangelegenheid, waardoor meetbaarheid en vergelijkbaarheid onmogelijk werden. Hij redeneerde eerder in een ordinaal kader. Deze ideeën van Robbins vonden een ruime weerklank in de welvaartseconomie. Bijgevolg werd de welvaartseconomie in de jaren 1930 verbannen, omdat waardenoordelen niet het voorwerp van een wetenschappelijke discussie konden zijn (Van Ootegem, 1987).

Sen bekritiseert deze opvatting en stelt dat de welvaartseconomie onmogelijk waardenvrij kan zijn. Sen maakt een opdeling tussen soorten waardenoordelen. In deze context is vooral het onderscheid tussen de fundamentele en de niet-fundamentele waardenoordelen zinvol. Een oordeel is fundamenteel voor een persoon, als die persoon het oordeel onder alle mogelijke omstandigheden zal bewaren.

Zoniet, is het oordeel niet-fundamenteel. Soms is het mogelijk aan te tonen dat een oordeel niet-fundamenteel is, terwijl het onmogelijk is aan te tonen dat een oordeel wel fundamenteel is. Wanneer nu blijkt dat een waardenoordeel niet fundamenteel is, dan kan men gaan discussiëren over onderliggende analytische veronderstellingen van het oordeel. Bijgevolg kunnen we soms wel wetenschappelijke discussies voeren over de geldigheid van een waardenoordeel door de juistheid van de logische afleidingen te onderzoeken. Alleen indien het oordeel fundamenteel is, kan zo een onderzoek niet plaatsvinden. Sen stelt dat Robbins zich teveel heeft blind gestaard op de fundamentele oordelen. Over sommige waardenoordelen kan wel degelijk een wetenschappelijke discussie gevoerd worden. Dit had tot gevolg dat de welvaartseconomie terug zonder schaamte kon worden bedreven. Op die manier bouwde Sen zijn eigen *welvaartseconomisch denkkader* op. Aanvankelijk benadrukte Sen de noodzaak om cardinale en vergelijkbare voorkeuren te hanteren. Verder onderzoek deed Sen besluiten dat voorkeuren niet genoeg informatie verschaffen en dat er daarnaast nood is aan niet-nutsinformatie (Bollens, 1989).

In vorige paragraaf schetsten we een overzicht van Sen's kritiek op de welvaarts-economie in het algemeen. Daarnaast formuleerde Sen met zijn capaciteitsbenadering eveneens kritiek op de nuts- en op de weelde-benadering van de levensstandaard, maar ook op bepaalde ideeën van Rawls. We geven een schets van deze kritieken en dit om Sen's theorie, die we in sectie 3 zullen uitdiepen, duidelijk te kunnen kaderen.

Wanneer we de levensstandaard beschouwen in termen van nut, kunnen we nut enerzijds aanzien als object dat zelf geëvalueerd wordt (de nutsbenadering) en anderzijds kunnen we nut beschouwen als waarderingsmethode om andere objecten zoals bv. beschikbare goederen te waarderen (de weelde-benadering).

Bij de nutsbenadering moeten we duidelijk stellen wat we onder nut verstaan. Sen onderscheidt drie mogelijkheden. Nut kunnen we in eerste instantie gelijk stellen met mentale toestanden zoals geluk, tevredenheid of plezier. Deze interpretatie van nut is te subjectief om als waardevol meetinstrument voor de levensstandaard te hanteren. Beschouw bv. een achtergesteld persoon die arm, uitgebuit, overwerkt en ziek is, maar desalniettemin tevreden is met zijn manier van leven door zijn godsdienstige overtuiging. Kunnen we aan deze persoon een hoge levensstandaard toekennen omdat hij zich gelukkig en tevreden voelt, terwijl hij een leven van ontbering lijdt? Dit toont aan dat een meetinstrument voor de levensstandaard niet enkel kan gebaseerd zijn op subjectieve gevoelens van tevredenheid. In tweede instantie kunnen we nut gelijkschakelen met de bevrediging van verlangens of wensen. Ook deze vorm van nutsbenadering is niet vrij van problemen vermits mensen hun verlangens kunnen afstemmen op hun mogelijkheden. Zo zal een arm persoon vaak minder verlangen vergeleken met personen die meer te besteden hebben. Bijgevolg kunnen we de vervulling van de wens van de armere persoon en de vervulling van de meer eisende wens van het individu

dat beter af is, niet als even succesvol evalueren. In derde instantie kunnen we nut relateren aan keuze. Dit houdt in dat wanneer een individu x kiest indien ook y beschikbaar is, x een hoger nut heeft dan y . Het probleem bij deze nutsbenadering bestaat erin dat de keuze van een individu bepaald wordt door zijn motivatie, hetgeen beïnvloed wordt door tal van factoren. Deze drie interpretaties van nut geven wel zinvolle informatie over het individu, maar de info is beperkt en te subjectief. De nutsbenadering blijkt geen geschikte methode om de levensstandaard te evalueren (Sen, 1987).

Het falen van de nutsbenadering omwille van zijn te subjectieve interpretatie, doet ons zoeken in een richting van meer objectieve beschouwingen. De weeldebenadering (opulence-view) waarbij de levensstandaard uitgedrukt wordt in termen van het aantal beschikbare goederen en in termen van weelde, lijkt een meer objectieve benadering. Weelde in de vorm van goederenbezit is ongetwijfeld belangrijk in het verbeteren van de levensstandaard van een individu, maar wordt de levensstandaard het best benaderd door de weelde zelf? Beschouw twee personen A en B. Beiden zijn arm, maar persoon B is het armst. Individu A heeft een iets hoger inkomen en slaagt er bijgevolg in om meer voedsel te kopen en kan dus meer consumeren vergeleken met persoon B. Maar persoon A heeft een grotere lichaamsbouw en wordt geconfronteerd met een parasitische ziekte, waardoor hij t.o.v. persoon B meer ondervoed is. Hoewel persoon A relatief meer weelde kent, is het betwifelbaar of zijn levensstandaard groter is. Hieruit besluit Sen dat we de levensstandaard niet kunnen evalueren op basis van de weeldebenadering alleen, hoewel de weelde van een persoon de levensstandaard kan beïnvloeden. Ook de weeldebenadering is geen geschikte evaluatiemethode voor de levensstandaard (Sen, 1987).

Tenslotte formuleert Sen kritiek op een aantal ideeën van Rawls²⁰, die aansluiten bij het feit dat de weeldebenadering geen geschikte manier is om de levensstandaard te meten. Rawls gelooft dat de opvattingen over eenzelfde goed bij verschillende personen zo gevarieerd zijn, dat vergelijkbaarheid niet mogelijk is. Bijgevolg hanteert hij het concept 'primaire sociale goederen' om interpersoonlijke vergelijkbaarheid opnieuw mogelijk te maken. Rawls definieert primaire sociale goederen als goederen die elk individu nodig heeft, onafhankelijk van het feit wat zijn opvatting over het goed is. Volgens Sen benadrukt Rawls het verkeerde aspect. De idee dat bepaalde goederen (=primaire sociale goederen) belangrijk zijn, ongeacht de opvattingen dat het individu huldigt over de welvaart of over het goed in kwestie, is volgens Sen niet belangrijk, maar wel wat goederen kunnen mogelijk maken voor mensen. Goederen zorgen ervoor dat een individu op een bepaalde manier kan functioneren (een bepaald functioneringsniveau kan bereiken). In de veronderstelling dat de verschillende institutionele primaire goederen

²⁰ Zowel Rawls als Sen formuleerden theorieën die gedeeltelijk beschouwd worden als reactie op het utilitarisme, maar ook als reactie op andere theorieën. Hun theorieën vertonen een aantal gelijkenissen, maar ook een aantal tegenstrijdigheden.

gelijk worden verdeeld, roept Rawls op tot een gelijke verdeling van het resterende goed, het inkomen. Volgens Sen is dit een foute redenering. Het inkomen moeten we niet gelijk verdelen over alle individuen. We moeten het inkomen zodanig verdelen dat de bereikte functioneringsniveaus van de individuen gelijk zijn. Een gehandicapt persoon moet bv. meer inkomen krijgen dan een persoon met een gezond lichaam. Terwijl Rawls een gelijkheid nastreeft op het niveau van primaire sociale goederen, beklemtoont Sen dat een gelijkheid op het niveau van bereikte functioneringsniveaus veel belangrijker is. Dit bevestigt de kritiek op de weelde-benadering als meetinstrument voor de levensstandaard (Roemer, 1996).

Hoe moeten we de levensstandaard dan wel evalueren? Sen wijst erop dat de reeds opgesomde benaderingen steeds voorbij gaan aan allerlei relevante informatie, zoals de rechten, de morele verplichting, de sociale verbondenheid van het individu, ... Sen ziet het belang van deze niet-nutsinformatie in. Hij werkt dan ook een eigen theorie uit, waar hij al deze informatie opneemt.

3. Sen's capaciteitsbenadering

3.1 De theorie

Robeyns (2000) benadrukt de noodzaak om een onderscheid te maken tussen drie verschillende niveaus waarop de capaciteitsbenadering van Sen opereert: (1) de capaciteitsbenadering als algemeen denkkader, (2) de capaciteitsbenadering als kritiek op andere benaderingen van de welzijnsevaluatie (zie vorige sectie), (3) de capaciteitsbenadering als formule om een vergelijking van het welzijn tussen personen onderling mogelijk te maken. De orde van belangrijkheid volgens Sen is de volgorde zoals hier aangegeven.

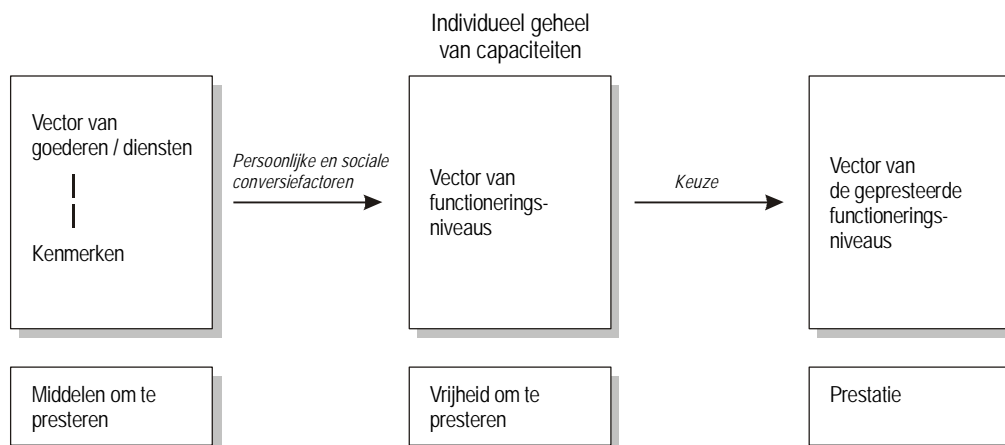
De capaciteitsbenadering als formule om interpersoonlijke vergelijking m.b.t. welzijn mogelijk te maken, beschouwt Sen als het minst belangrijke niveau. De theorie rond de capaciteitsbenadering moeten we dan ook lezen volgens deze drie-niveau structuur en rekening houdende met het belang dat Sen aan de niveaus hecht.

De voornaamste componenten van de capaciteitsbenadering zijn de functioneringsniveaus en de capaciteiten. De functioneringsniveaus zijn "the beings and doings" van een persoon, terwijl de capaciteiten van een persoon een weergave zijn van de verschillende combinaties van de functioneringsniveaus die een persoon kan bereiken. De capaciteit van een persoon is bijgevolg een geheel van vectoren van functioneringsniveaus, die op hun beurt de vrijheid van een persoon weergeven om een bepaald soort leven te leiden (Sen, 1992).

Een functioneringsniveau is een prestatie, iets dat het individu bereikt, terwijl een capaciteit het talent of het vermogen weerspiegelt om iets te presteren/bereiken. Functioneringsniveaus zijn meer direct verbonden met de leefomstandigheden, aangezien de niveaus verschillende aspecten van leefomstan-

digheden weergeven. Capaciteiten (vaardigheden), daarentegen, vormen eerder de mogelijkheden die men als persoon heeft m.b.t. het leven dat men kan leiden.

Een schemavoorstelling van de capaciteitsbenadering, terug te vinden in figuur 4.2, verduidelijkt de theorie.

Bron: Robeyns (2000), p. 5

Figuur 4.9 Schemavoorstelling van de capaciteitsbenadering volgens Sen

Wanneer we de capaciteitsbenadering van Sen willen illustreren, moeten we eerst en vooral beginnen met een duidelijk onderscheid aan te geven tussen goederen en diensten enerzijds en functioneringsniveaus anderzijds. Een goed of dienst heeft bepaalde kenmerken, die het goed voor een individu interessant kunnen maken. Een persoon is bijvoorbeeld niet geïnteresseerd in een opleiding dactylo omwille van het plezier van typen op zich, maar heeft wel interesse in die opleiding omdat ze toelaat om sneller en interessanter werk te vinden. In dit voorbeeld, maakt de opleiding een bepaald functioneringsniveau op de arbeidsmarkt mogelijk.

De relatie tussen het object en het functioneringsniveau dat het mogelijk maakt om iets te bereiken/presteren, wordt beïnvloed door twee groepen conversiefactoren. Ten eerste bepalen de *persoonlijke kenmerken* van een individu (bv. de vingervlugheid, het concentratievermogen, de oog-hand coördinatie ...) hoe een individu de kenmerken van een opleiding kan omzetten naar een functioneringsniveau. Indien een persoon gehandicapt is, of een zwak concentratievermogen heeft, of nooit heeft leren schrijven, dan zal de opleiding niet helpen om het functioneringsniveau 'professionele dactylografie' mogelijk te maken. Ten tweede spelen de *maatschappelijke kenmerken* (bv. infrastructuur, instituties, publieke goederen, sociale normen, machrelaties, ...) een rol in het omzetten van de eigenschappen van een goed/dienst naar een individueel functioneringsniveau. Indien er geen vraag is naar secretariaatspersoneel, of de opleiding is in een ander land gevolgd en in België niet wettelijk erkend, kan ze hier niet gebruikt worden om

het functioneringsniveau 'professionele dactylo' mogelijk te maken. Hieruit concluderen we dat de kennis over welke goederen/diensten een persoon bezit of kan gebruiken, niet voldoende is om te achterhalen welke functioneringsniveaus de persoon kan bereiken. Daarvoor moeten we eveneens de eigenschappen van de persoon en de maatschappelijke kenmerken van zijn omgeving kennen (Sen, 1985).

De functioneringsniveaus die een individu kan bereiken, worden in de capaciteitsbenadering van Sen overigens niet beschouwd als ultieme uitingen van het welzijn van deze persoon. Sen illustreert dit met een voorbeeld. Twee personen eten niet voldoende om het functioneringsniveau 'goed gevoed zijn' te behalen. Persoon A is een slachtoffer van de hongersnood in Afrika, terwijl persoon B vrijwillig in hongerstaking gaat vóór de Chinese ambassade en dit om te protesteren tegen de bezetting van Tibet. Hoewel beiden niet het functioneringsniveau 'goed gevoed zijn' bereiken, is er wel een duidelijk verschil tussen de vrijheid/mogelijkheid van beide personen. Persoon B bezit wel degelijk de mogelijkheid om het functioneringsniveau 'goed gevoed zijn' te bereiken, terwijl voor persoon A de mogelijkheden ontbreken.

Mutatis mutandis, kan persoon X slechts een interim-job bemachtigen omdat hij met zijn capaciteiten geen ander werk vindt, terwijl persoon Y bewust voor interimwerk kiest omdat hij zich niet wil binden aan een vaste betrekking. Persoon Y heeft m.a.w. alternatieven dank zij zijn grotere capaciteiten, maar hij gebruikt ze niet.

De functioneringsniveaus van een persoon zijn het geheel van dingen die een persoon in zijn leven doet (bv. eten, lezen, een opleiding volgen, werken, ...) en is (bv. geschoold zijn, goed gevoed zijn, in staat zijn te werken, ...), terwijl de capaciteit (vaardigheid) van een persoon aanzien wordt als de verzameling van combinaties van functioneringsniveaus die de persoon kan bereiken/presteren en waaruit hij/zij één vector van functioneringsniveaus kiest (Sen, 1985).

3.2 Basiscapaciteiten en fundamentele capaciteiten

Om verwarring te vermijden bij het lezen van de werken rond de capaciteitsbenadering, moeten we een onderscheid maken tussen basiscapaciteiten en fundamentele capaciteiten. Basiscapaciteiten vormen een deelverzameling van alle capaciteiten. Ze refereren naar de vrijheid/mogelijkheid om basisactiviteiten te bereiken opdat een situatie van ontbering wordt tegengegaan. Basiscapaciteiten worden gehanteerd voor de analyse van armoede en meer algemeen voor het bestuderen van het welzijn van de mensen in ontwikkelingslanden. Wanneer onderzoekers het welzijn van mensen in ontwikkelde landen analyseren, bekijken ze daarnaast capaciteiten die niet noodzakelijk zijn om fysiek te overleven. De fundamentele capaciteiten zijn meer diepgaande, fundamentele, abstracte, geaggregeerde²¹

²¹ Met geaggregeerd bedoelen we een aggregatie van verschillende capaciteiten van één persoon.

capaciteiten. Het kan bijvoorbeeld gaan over huisvesting en ruimtelijke leefomstandigheden, gezondheid, onderwijs en kennis, sociale relaties, emotioneel en psychologisch welzijn, ...

Kortom, de capaciteiten van een persoon bestaan uit een aantal fundamentele capaciteiten die bestaan uit basis- en niet-basiscapaciteiten. De basiscapaciteit van een persoon is een geheel van basiscapaciteiten verspreid over de verschillende fundamentele capaciteiten (Robeyns, 2000).

3.3 De capaciteitsbenadering geformaliseerd

Het is belangrijk te weten of we de capaciteitsbenadering kunnen omzetten in formulevorm en dit omwille van twee redenen. (1) Indien het formaliseren van de capaciteitsbenadering onmogelijk zou zijn, brengt dit serieuze beperkingen met zich mee m.b.t. het empirisch toepassen van de capaciteitstheorie via kwantitatieve technieken. (2) Indien de theorie rond de capaciteitsbenadering academische status wil verwerven en niet enkel als filosofische maar ook als economische theorie, dan is een wiskundige voorstelling noodzakelijk (Robeyns, 2000).

Sen ontwikkelde in 1985 (Sen, 1985) één mogelijke formalisering van de capaciteitstheorie, hierbij rekening houdend met het feit dat de capaciteitsbenadering in eerste instantie fungeert als algemeen denkkader.

De vector van de goederen en diensten ter beschikking van individu i stelt Sen symbolisch voor door x_i , terwijl $c(x_i)$ de functie weergeeft die de goederen/diensten vector converteert naar een vector die de eigenschappen van desbetreffende goederen en diensten schetst. $f_i(c(x_i))$ is de functie die de vector van de eigenschappen converteert naar een vector van functioneringsniveaus b_i . Dit geeft:

$$b_i = f_i[c(x_i)] \quad (4.1)$$

Sen noemt $f_i(\cdot)$ een persoonlijke gebruiksfunctie die i -specifiek is en dit omwille van de persoonlijke conversiefactoren die zorgen voor de omzetting van (de eigenschappen van) de goederen en diensten naar functioneringsniveaus die verschillen voor elk individu. Vermits er verschillende manieren zijn volgens dewelke een persoon zijn goederen en diensten kan transformeren naar functioneringsniveaus, kan elke persoon één f_i kiezen uit het geheel F_i .

Robeyns (2000) repliceert hierop dat ze de formalisering van Sen wil uitbreiden door eveneens rekening te houden met de vector van de sociale en maatschappelijke omgevingsfactoren z_i ²² (zoals de beschikbaarheid van publieke goederen,

²² De sociale en maatschappelijke conversie factoren kunnen op verschillende personen een verschillend effect hebben, hetgeen verklaart waarom z geïndexeerd wordt met i . Genderpatronen bv. beïnvloeden elk persoon, maar het effect voor mannen zal verschillen van het effect voor vrouwen.

infrastructuur, sociale normen, politiek, ...) die de conversie van de kenmerken van goederen en diensten naar functioneringsniveaus eveneens beïnvloedt. Bijgevolg breidt zij formule (4.1) uit tot (4.2):

$$b_i = f_i[c(x_i, z_i)] \quad (4.2)$$

b_i geeft bijgevolg weer of het individu i 'goed gevoed is', 'goed gekleed is', 'werk-bekwaam is', 'deelneemt aan het sociale leven', ... De levensstandaard is dan een evaluatie van deze b_i -vector. De volgende vraag luidt: hoe evalueer je b_i ? Sen (1985) benadrukt dat de waardebeoordeling van b_i (d.m.v. de functie v_i hieronder) de waarde van het leven is (= een objectieve maatstaf van functioneringsniveaus) en duidelijk onderscheiden moet worden van het meten van de subjectieve tevredenheid in dat leven. De waarde voor individu i van zijn bereikte functioneringsniveaus b_i in alle levensdimensies kan geschreven worden als:

$$v_i = v_i[f_i(c(x_i, z_i))] \quad (4.3)$$

De waardebeoordeling van het leven (v_i) en het meten van de tevredenheid in dat leven ($u_i = u_i(f_i(c(x_i)))$) zijn twee verschillende oefeningen. Herinner u uit sectie 2 dat de nutsbenadering (voor de drie interpretaties van nut) geen geschikt meet-instrument bleek te zijn voor het evalueren van de levensstandaard van een individu en dit omdat de werkwijze te subjectief is.

We weten dat Sen het 'doen en zijn' van een individu kenmerkt door functioneringsniveaus. Daarnaast is het ons duidelijk dat we deze functioneringsniveaus moeten situeren ergens tussen het 'objectieve' (inkomensniveau, consumptieniveau, ...) en het 'subjectieve' (gevoelens, tevredenheid, ...)

Tot nu toe definieerden we de waarde van een gerealiseerde vector van functioneringsniveaus als v_i . Maar belangrijker dan deze prestaties, zijn de mogelijkheden of vrijheden van een persoon.

We concentreerden ons tot nog toe enkel op één gebruiksfunctie $f_i(\cdot)$ van het ganse set F_i . Nu definiëren we voor een bepaalde goederen- en dienstenvector x_i het geheel van vectoren van de haalbare en relevante functioneringsniveaus voor individu i als $P_i(x_i)$, gegeven dat individu i de keuze heeft van elke f_i uit het geheel F_i :

$$P_i(x_i) = \{b_i \mid b_i = f_i(c(x_i, z_i)), \text{ for any } f_i(\cdot) \in F_i\} \quad (4.4)$$

Gegeven het feit dat individu i 's keuze m.b.t. de goederenvectoren beperkt is tot X_i , wordt het geheel van geschikte/buikbare functioneringsniveaus weergegeven door:

$$Q_i(X_i) = \{b \mid b_i = f_i(c(x_i, z_i)), \text{ for any } f_i(\cdot) \in F_i \text{ and for any } x_i \in X_i\} \quad (4.5)$$

Het geheel Q_i stelt bijgevolg de capaciteit van persoon i voor, als de verzameling van de verschillende combinaties van de functioneringsniveaus die het individu kan bereiken. Het concept capaciteit is bedoeld om de mogelijkheden en vrijheden die een persoon heeft, gegeven zijn beperkingen, weer te geven. Terugkomend op het voorbeeld van hierboven, zien we dat de capaciteit (welzijn) van persoon X (hij die interimwerk verricht bij gebrek aan alternatieven) duidelijk verschilt van de capaciteit van persoon Y (hij die vrijwillig interimarbeid verricht om zich niet te moeten binden aan één werkgever, aangezien persoon Y de mogelijkheden bezit (maar niet benut) om een vaste job te bemachtigen).

De vraag rijst of verdere formalisering noodzakelijk is. Dit kan natuurlijk nuttig zijn wanneer men specifieke vragen stelt. In dit verband merkt Robeyns (2000) drie punten op.

In eerste instantie moet gezegd dat indien verdere formalisering gebaseerd is op (onrealistische) veronderstellingen, het gevaar bestaat dat we de capaciteitsbenadering uitdunnen van een algemeen denkkader tot een formule, waardoor veel van de intuïtie en de informatie verloren gaat. Het is dus noodzakelijk ervoor te waken dat we een formalisering enkel beschouwen als een onderdeel van de 'capaciteitsbenadering als algemeen denkkader'.

In tweede instantie geldt de terechte opmerking dat het voordeel van de capaciteitsbenadering vergeleken met andere evaluatiebenaderingen bestaat in zijn informatierijkdom, in de mogelijkheid rekening te houden met sociale en maatschappelijke beperkingen en in de mogelijkheid de diversiteit tussen individuen in aanmerking te nemen. Juist deze karakteristieken maken het moeilijk om het geheel mathematisch te vatten en verder te formaliseren.

In laatste instantie merkt Robeyns op dat bestaande empirische studies aantonen dat deze minimale formalisering voldoet om een aantal kwantitatieve empirische toepassingen mogelijk te maken. Vanuit dit perspectief, is de vraag in welke mate er nood is aan een meer gedetailleerde en verdere formalisering.

3.4 Kenmerken van Sen's capaciteitsbenadering

De capaciteitstheorie van Sen is een theorie die 'opportunity-based' is, vermits de keuze van het individu centraal staat. Indien een individu een jobaanbieding krijgt en de individuele en maatschappelijke conversiefactoren laten dit toe, dan kan het individu die job aannemen en hierdoor bepaalde functioneringsniveaus (zoals een inkomen verdienen, eigen menselijk kapitaal verhogen, deel uitmaken van sociale netwerken, ...) bereiken. Een andere mogelijkheid is dat het individu de job niet aanneemt en doordoor dergelijke functioneringsniveaus niet zal bereiken. Deze functioneringsniveaus maken dus deel uit van de capaciteitsset van het individu, omdat het individu de mogelijkheid heeft ze te benutten ook al doet hij/zij dit niet.

De vraag die hierbij gesteld wordt, is de volgende: 'hoe meet je opportuniteiten (capaciteiten) in plaats van prestaties (functioneringsniveaus)? Het meten van capaciteiten is veel moeilijker dan het meten van werkelijke functioneringsniveaus en dit omwille van volgende redenen. In eerste instantie zijn functioneringsniveaus observeerbaar, terwijl capaciteiten dit niet zijn. In tweede instantie zijn bereikte functioneringsniveaus vectoren van het 'doen en zijn', terwijl de capaciteiten combinaties zijn van het potentiële 'doen en zijn'. Hoe het potentiële 'doen en zijn' kan gemeten of geëvalueerd worden, is niet duidelijk. In derde instantie is geweten dat de transitie van bereikte functioneringsniveaus naar capaciteiten te maken heeft met het keuzeproces²³. Dit alles verklaart waarom bijna alle empirische toepassingen beperkt zijn tot het meten van bereikte functioneringsniveaus, hetgeen eerder een evaluatie is gebaseerd op resultaten dan één gebaseerd op opportuniteiten.

De dichotomie tussen het meten van opportuniteiten via capaciteiten versus het meten van resultaten via bereikte functioneringsniveaus mogen we niet als absoluut aanzien. Sen stelde in dit kader het concept van 'verfijnde functioneringsniveaus' voor. Hiermee refereerde hij naar functioneringsniveaus die rekening houden met de beschikbare alternatieven. De capaciteiten van een persoon kunnen we dan gedeeltelijk terugvinden in verfijnde functioneringsniveaus. Het concept van verfijnde functioneringsniveaus kan helpen in sommige gevallen, zoals in het voorbeeld van de twee hongerlijdende personen. Persoon A lijdt honger omwille van de heersende hongersnood in zijn land. Hij heeft geen alternatief. Persoon B daarentegen ging vrijwillig in hongerstaking. Wanneer we evalueren op basis van verfijnde functioneringsniveaus, kunnen we rekening houden met de mogelijkheden van de twee personen. Dit houdt in dat we aan het verfijnde functioneringsniveau 'goed gevoed zijn' van persoon B een hogere score toekennen, vermits deze de mogelijkheid bezit om geen honger te lijden (Robeyns, 2000).

Het toepassen van de capaciteitstheorie vergt meer dan het meten van functioneringsniveaus. Ook het *keuzeproces* waarop de transitie van functioneringsniveaus naar capaciteiten gebaseerd is, is van belang. Het keuze-element in de capaciteitstheorie laat ons toe de denkfout tegen te gaan die in de hedendaagse economische theorie gemaakt wordt, nl. dat elk persoon zijn keuze baseert op zijn nutsmaximalisatie. Het keuze-element zal voor elke specifieke keuze van een functioneringsvector uit de capaciteitsset moeten verfijnd worden. We verduidelijken dit a.d.h.v. een voorbeeld: keuze tussen betaald (op de arbeidsmarkt) of onbetaald werken (verzorging en huishouden).

Het mag gezegd dat vrouwen in het algemeen veel meer huishoudelijk werk verrichten dan mannen. Beide werkvormen creëren een aantal functioneringsniveaus. Betaald werk brengt mogelijk meer en meer belangrijke functionerings-

²³ Het keuzeproces in de capaciteitstheorie is een moeilijk te evalueren topic die de capaciteitsbenadering er niet minder complex op maakt (zie infra).

niveaus met zich mee vergeleken met onbetaald werk (zoals huishouden en verzorgingswerk). De politieke filosofie en de normatieve welvaartseconomie beschouwen deze gender opdeling van arbeid niet als problematisch, aangezien ze de opdeling aanzien als een gevolg van vrije keuze door mannen en vrouwen. Anderen geloven niet in een vrije keuze maar houden rekening met een mogelijke beperkte keuze voor de meeste vrouwen. M.a.w. de keuzemogelijkheden voor mannen en vrouwen zijn verschillend. Cruciaal in dit voorbeeld is het feit dat beide theorieën rond de keuze van betaald of onbetaald werk (volgens vrije keuze, of niet volgens vrije keuze) verschillende implicaties met zich meebrengen. Wanneer een huisvrouw de vrije keuze had thuis te werken, wil dit zeggen dat zij eveneens de capaciteit had om op de arbeidsmarkt te werken. Wanneer we daarentegen geloven in gender specifieke beperkingen, gaat we ervan uit dat de huisvrouw niet volledig verantwoordelijk is voor haar keuze om thuis te werken. Dit wil zeggen dat haar capaciteit kleiner is en zij niet de mogelijkheid heeft om onbeperkt te kiezen voor een job op de arbeidsmarkt.

Doordat het keuze-element een centrale positie krijgt in de capaciteitstheorie voor het evalueren van het welzijn of de levensstandaard creëert Sen ruimte voor discussie over de mate waarin keuzes beperkt worden door bv. gendergerelateerde maatschappelijke mechanismen. De keuzemogelijkheid van elk individu kunnen we aanzien als een bijkomend functioneringsniveau, verschillend van de andere functioneringsniveaus.

Hierbij kunnen we bovendien opmerken dat de keuze van een specifieke functioneringsvector door persoon 1 de keuzemogelijkheid van persoon 2 kan beperken (Robeyns, 2000).

Een belangrijk kenmerk van de capaciteitsbenadering bestaat erin dat de theorie rekening houdt met de *verscheidenheid tussen personen* wanneer eigenschappen van goederen en diensten geconverteerd worden naar functioneringsniveaus. Dit gebeurt op twee manieren: (1) de capaciteitsbenadering baseert zich bij evaluatie zowel op de functioneringsniveaus als op de capaciteiten, (2) de capaciteitstheorie deelt een expliciete rol toe aan de individuele en sociale conversiefactoren van goederen en diensten naar functioneringsniveaus.

Het feit dat de theorie van de capaciteitsbenadering zich baseert op functioneringsniveaus en op capaciteiten is belangrijk om rekening te kunnen houden met de diversiteit tussen mensen. Het inkomen van een standaardpersoon die voltijds werkt, die in goede gezondheid is en die niet hoeft in te staan voor de verzorging van kinderen of ouderen, kan veel vertellen over het welzijn van deze persoon. Maar ingeval het gaat over een werkloze, een persoon met emotionele en psychische problemen, een gehandicapt persoon, of ..., wat vertelt het inkomen ons dan? Hiervoor moeten we de ongelijkheid tussen mensen onderzoeken, waarbij we ons het best baseren op een multidimensioneel kader dat ook niet-financiële en niet-materiële elementen in aanmerking kan nemen. De capaciteitsbenadering biedt dergelijk kader.

De capaciteitstheorie neemt de verscheidenheid tussen individuen eveneens in aanmerking door een expliciete rol toe te delen aan de individuele en sociale conversiefactoren. De conversie van de eigenschappen van goederen en diensten naar functioneringsniveaus kan verschillen over de individuen heen. Persoon A kan bv. dadelijk een opleiding heftruckchauffeur aanvangen, terwijl persoon B eerst een cursus Nederlands als tweede taal nodig heeft. Andere verschillen kunnen te wijten zijn aan structurele verschillen in onze maatschappij. Neem bijvoorbeeld opnieuw de genderproblematiek. Stel dat mannen en vrouwen gelijke toegang hebben tot een bepaalde beroepsopleiding, en dit kunnen/willen gebruiken om bepaalde functioneringsniveaus te bewerkstelligen zoals werk vinden, een financiële autonomie kunnen opbouwen, sociale contacten ontwikkelen, ... Indien werkgevers vrouwen discrimineren op de arbeidsmarkt, is het voor hen moeilijker om via de aangeboden opleiding al deze functioneringsniveaus te bereiken. Sociale normen, gewoontes en tradities kunnen bijgevolg de conversie van eigenschappen van goederen en diensten naar functioneringsniveaus en dus naar capaciteiten beïnvloeden (Sen, 1992).

3.5 Is de capaciteitsbenadering te moeilijk om te operationaliseren?

Een van de meest gestelde vragen is of de capaciteitstheorie niet te complex is om toe te passen. John Roemer formuleerde in 1996 in het boek 'Theories of distributive justice' een aantal kritieken die leiden tot het besluit dat de capaciteitstheorie van Sen (nog) niet operationeel is. Een eerste kritiek ging over het feit dat de capaciteitstheorie van Sen geen index van functioneringsniveaus aanbiedt. Daarnaast bestaat er geen echte maatstaf die het mogelijk maakt af te leiden of de capaciteiten van de ene persoon groter zijn dan deze van een andere persoon.

Het contrast tussen de 'gelijkheid van de opportuniteiten-theorie' van Roemer en de 'capaciteitsbenadering' van Sen verduidelijkt de kritieken van Roemer. Roemer's normatieve theorie is volledig geformaliseerd in een algoritme, en dit om een oplossing te helpen bieden op vragen rond herverdeling. Het evaluatiekader is echter unidimensioneel²⁴. Volgens Robeyns (2000) blijkt er dus een trade-off te zijn tussen het aantal dimensies en de rijkdom aan informatie enerzijds en de mate waarin de theorie kan geformaliseerd worden en complete ordening van interpersoonlijke vergelijking mogelijk is anderzijds.

Terwijl Roemer (1996) en andere normatieve welvaartseconomen een volledig geformaliseerde (her)verdelingstheorie bieden die leidt tot complete ordening en duidelijke herverdelingsvoorschriften, kiest Sen voor het multidimensionele, vage, ambigue karakter van het welzijn. Dit impliceert dat wanneer we een normatieve vraag onderzoeken waarbij individuen niet homogeen zijn en waarbij met meerdere dimensies rekening moet worden gehouden, de capaciteitsbenadering een

²⁴ Het unidimensionele denkkader is een noodzakelijke voorwaarde om een volledige ordening mogelijk te maken, hetgeen vereist is voor Roemers algoritme.

oplossing biedt, terwijl algoritmes in een ééndimensioneel denkkader hier niet in slagen. De capaciteitstheorie in praktijk verschilt enorm van de ééndimensionele interpersoonlijke vergelijkingen en dit omwille van het multidimensionele karakter. Men mag dus niet verwachten dat de capaciteitsbenadering op dezelfde manier operationeel is als een kosten-baten analyse of als het meten van een reëel inkomen, ... aangezien deze allemaal operationeel zijn in een ééndimensioneel kader.

Zowel Sen als andere welvaartseconomen beweren dat er manieren bestaan waarop de capaciteitsbenadering operationeel kan worden gemaakt.

4. Toepassing van de theorie van Sen in de literatuur

De theoretische benadering van het welzijnsconcept via de capaciteitstheorie van Sen is aantrekkelijk, terwijl de empirische toepassing een ander paar mouwen vormt. Wanneer we de lijst van de empirische toepassingen overlopen dan zijn er enerzijds kwantitatieve toepassingen op geaggregeerde data (macro niveau) en anderzijds toepassingen op micro-data. Aangezien de data in ons onderzoek op individueel niveau verzameld zijn, zijn de toepassingen op micro-data voor ons het meest interessant.

Schokkaert en Van Ootegem (1990) waren de eersten die de capaciteitstheorie operationaliseerden, gebruik makend van gegevens op micro niveau, in het kader van een onderzoek over de welzijnseffecten van werkloosheid. Via factoranalyse toonden ze aan dat materiële factoren bijna irrelevant zijn in de bepaling van het welzijn van de Belgische werklozen, hetgeen in het voordeel spreekt van een breed concept van welzijn volgens de theorie van Sen. Exogene factoren zoals geslacht, leeftijd, gezinssamenstelling, ... blijken wel een duidelijke impact op het welzijn van de Belgische werklozen te hebben.

Chiappero-Martinetti (2000) baseerde zich op een Italiaanse gezinsenquête in 1994 om het welzijn te meten en dit via de fuzzy set theorie. In haar studie meet ze vijf functioneringsniveaus: gezondheid, scholing, kennis, sociale interactie en psychische sterkte. Uit de resultaten blijkt dat vrouwen, ouderen, huisvrouwen, arbeiders en zij die in Zuid-Italië leven een lager functioneringsniveau bereiken.

De meeste empirische toepassingen van de theorie van Sen slagen er slechts in om functioneringsniveaus te meten. Jasek-Rysdahl (2000) en Nussbaum (2000) daarentegen, slagen er elk in de capaciteiten van de individuen te beschrijven, maar dit aan de hand van niet-kwantitatieve analyses. Jasek-Rysdahl beschrijft de capaciteiten van de individuen van een gemeenschap in Californië en dit door alle individuen te bevragen over hun capaciteiten, over wat ze graag willen doen, of ze bereid zijn hun capaciteiten te benutten voor het helpen van anderen. Nussbaum hanteert methodes zoals diepte interviews, verhalende verslagen, de biografische methode.

Ondanks het feit dat Sen's boek 'Commodities and Capabilities' al in 1985 gepubliceerd werd, is het aantal empirische toepassingen vrij beperkt. Wijst dit op het feit dat dergelijke empirische toepassingen vrij complex zijn vergeleken met standaard analyses van 'armoede en ongelijkheid'?

Ondanks het beperkte aantal toepassingen, hebben we toch weet van mogelijke toepasbare technieken zoals de factor analyse en de fuzzy set theorie. Hierbij merken we op dat de empirische toepasbaarheid niet beperkt moet blijven tot kwantitatieve analyses.

5. Noodzakelijke aanpassingen aan het model van Sen: resources (of vermogensbronnen) en investeringen

5.1 Vermogensbronnen als tussenliggend concept

Supra bleek dat de achillespees van het denkkader van Sen wellicht de onmogelijkheid is om 'capaciteiten' empirisch te meten. Zelfs indien we daarin zouden slagen, blijft nog het probleem van de waardebepaling van elke vector van realiseerbare functioneringsniveaus, aangezien het om een multidimensioneel begrip gaat.

Als oplossing voor dit probleem doen we beroep op de alternatieve benadering van welvaartseconomen zoals Dworkin (1981) en Roemer (1996), die teruggrijpen naar het concept van 'vermogen' of 'resources' als maatstaf van de levensstandaard. Het begrip 'vermogen' moet dan wel in de ruime zin verstaan worden, d.w.z. het geheel van materiële en immateriële middelen en beperkingen die de capaciteiten van een individu bepalen. Het kan bv. gaan om financieel vermogen, maar ook onroerend vermogen, formele en informele arbeidstijd, menselijk kapitaal, gezondheid, muzikale talenten, sociale relaties enz.

We hebben in de definitie van 'vermogen' bewust opnieuw de term capaciteiten gebruikt om aan te geven dat onze alternatieve benadering niet strijdig, maar integendeel complementair is met die van Sen. We nemen immers aan dat de capaciteiten (set van realiseerbare functioneringsniveaus) mee bepaald worden door de resources waarover een individu beschikt – iets wat Sen bij de formalisering van zijn theorie niet expliciet vermeld heeft. De vermogensbronnen kunnen in bedekte termen in Sen's formalisering wel terug gevonden worden (als onderdeel van de 'omstandigheden' x_i en z_i van formule 4.2). Toch kiezen we ervoor om expliciet aan te geven dat verschillende vormen van vermogen een niet onbelangrijke impact kunnen hebben op de capaciteit en dus op de levensstandaard van een individu. We zijn m.a.w. geneigd om equatie 4.2 te herschrijven als

$$b_i = f_i[c(x_i, r_i, z_i)] \quad (4.2^*)$$

waarin r_i de vector van resources voorstelt. Daaruit volgt ook een herformulering van equatie 4.5:

$$Q_i(X_i) = \{ b \mid b_i = f_i(c(x_i, r_i, z_i)), \text{ for any } f_i(\cdot) \in F_i \text{ and for any } x_i \in X_i \} \quad (4.5^*)$$

We stellen vast dat de ‘exogene’ determinanten van welvaart in bovenstaande equaties enerzijds bestaan uit de resources r_i , en anderzijds uit de (andere) ‘omstandigheden’ z_i waarin een individu leeft.²⁵ Bij die omstandigheden horen zaken zoals handicaps, werkloosheid ... welke beperkingen opleggen aan de conversie van resources en marktgoederen in functioneringsniveaus. Sen stelt terecht dat gelijkheid van resources geen gelijke levensstandaard impliceert, tenzij bij gelijke omstandigheden. Maar bij gelijkblijvende omstandigheden betekent een toename van resources normaliter wel een toename van de capaciteiten van het individu.

Voortbouwend op Pierre Bourdieu’s theorie over de ‘vormen van kapitaal’ (Bourdieu, 1983; 1986) en op Schultz theorie (Schultz, 1961), onderscheiden we vier typen van resources die de ‘ruimte’ afbakenen waarbinnen bepaalde functioneringsniveaus kunnen behaald worden.²⁶ Het gaat om materieel kapitaal, menselijk kapitaal, sociaal kapitaal en cultureel kapitaal.

5.2 De vier soorten vermogensbronnen

In de micro-economie wordt totnogtoe meestal het inkomen als ‘resource’ beschouwd. In een intertemporele context houdt men rekening met de mogelijkheid tot (ont)sparen zodat een geaggregeerd concept van (*financieel en materieel*) *vermogen* in de modellen verschijnt. Typerend voor deze vermogensvorm is vooral dat ze steeds in geld converteerbaar is. Maar dat was precies ook lange tijd een handicap voor de economische wetenschap, die alle andere vormen van welzijn afdeed als ‘niet terzake’.

Sinds de theorie van het *menselijk kapitaal* haar intrede deed (Schultz, 1961; Becker, 1964) wordt de dimensie ‘scholing’ nu ook vaak in de analyse betrokken, als resultante van formeel onderwijs en naschoolse non-formele en informele opleiding. Andermaal werd het menselijk kapitaal verengd tot het ‘inkomensverwervend vermogen’, zodat ook hier monetaire maatstaven konden gehanteerd worden.

²⁵ De overige variabelen (marktgoederen en functioneringsniveaus) zijn endogeen. Hun allocatie wordt bepaald door het optimaliseringsgedrag van het individu, rekening houdend met de aangegeven beperkingen en nevenvoorwaarden.

²⁶ Zoals in de klassieke bedrijfseconomie een productiemogelijkheidsset wordt bepaald in functie van de beschikbare hoeveelheid productiefactoren, kan gesteld worden dat de capaciteitsset van een individu afhangt van zijn beschikbare vermogensbronnen.

Anderen zoals Goldsmith, Veum en Darity (1997) spreken ook over 'psychisch kapitaal'. Hiermee refereren ze naar de houding, de persoonlijkheid en de zelfwaardering van een individu. Zij tonen aan dat psychisch kapitaal een belangrijke determinant is van de productiviteit van het individu. Ortner (2002) beschouwt het 'psychisch kapitaal' als een geheel van verlangens, voornemens en persoonlijkheidskenmerken. Volgens deze definities durven wij het 'psychisch kapitaal' hetgeen wij later psychische gezondheid noemen, aanzien als een determinant van het menselijk kapitaal.

Zoals hogerop aangegeven, willen we het concept vermogensbronnen hier drastisch uitbreiden. Het menselijk kapitaal omvat o.i. naast scholing een vector van andere menselijke vermogens, zoals fysieke en psychische gezondheid, uiterlijk voorkomen, karaktertrekken, talenten ... die de levenskwaliteit beïnvloeden.

Niet alleen de mogelijkheid om hiermee (via agorale arbeid) inkomen te verwerven, maar ook het rechtstreekse nut van deze kenmerken voor het bereiken van hogere functioneringsniveaus, moet de waardemaatstaf van deze vermogensbronnen zijn. We beschikken helaas niet over volledige informatie m.b.t. al deze aspecten, maar zullen alvast het onderwijsniveau, beroepsopleiding, werkervaring, psychische en fysieke gezondheid opnemen in ons empirisch model in de volgende hoofdstukken.

In de sociologische literatuur werd het begrip *sociaal kapitaal* initieel benut in de zin van formele en informele sociale netwerken waarlangs een individu of groep zijn invloed kan uitoefenen, bv. om zijn positie te verbeteren (Bourdieu, 1970; 1973; 1983; 1986; Coleman, 1988). Sociaal kapitaal omvatte aanvankelijk de formele en de georganiseerde aspecten zoals lidmaatschap bij allerlei intermediaire organisaties, terwijl de informele, ongeorganiseerde aspecten buiten beschouwing bleven. In recentere studies (Putnam, 2000) worden ook informele contacten als sociaal kapitaal beschouwd. Hieronder verstaat men vrijwillige informele sociale contacten die individuen onderhouden met familieleden, vrienden, kennissen en burens. Ook contacten in het kader van vrijwilligerswerk en onbetaalde hulp, zijn informele relaties die als sociaal kapitaal kunnen worden begrepen. Sociaal kapitaal is m.a.w. zeker relevant voor de uitbreiding van iemand's capaciteitsset: via relaties kan men bv. makkelijker een geschikte job bemachtigen; en omgekeerd, draagt werk bij tot de uitbreiding van sociale netwerken waaruit men andere voordelen kan halen.

Recent werd meer de nadruk gelegd op de ethische dimensie en de regulerende rol van het sociaal kapitaal, m.n. in de economische ontwikkeling: men verstaat daaronder dan het aantal, de omvang en de kwaliteit van instellingen zoals een rechtsstaat, een gereguleerde arbeidsmarkt, de kerken, het verenigingsleven enz. (Putnam, 1993a-b; Dasgupta & Serageldin, 1999). Putnam (1995), Fukuyama (1995, 2000) en Paxton (1999) benadrukken dat het 'vertrouwen' eveneens cruciaal is voor het sociaal kapitaal. Zowel het vertrouwen in instituties als het vertrouwen in de medemens zijn onontbeerlijk opdat sociale interacties kunnen plaats vinden.

Op basis hiervan verklaart Putnam (1995) de daling van het sociaal kapitaal in Amerika sinds de jaren zestig. Een economisch beleid dat mensen uitbuit en tegen elkaar opzet, is volgens Putnam de oorzaak van een afgenomen sociaal kapitaal.

De notie *cultureel kapitaal* werd door Bowles uitvoerig onderzocht in de zeventigerjaren (Bowles, 1971; 1972). Het gaat om collectieve niet-materiële goederen en relaties (gewoonten, cultuurbeleving, gedeelde kennis enz.) die grotendeels via het gezin en het dichte sociale milieu worden overgedragen van generatie op generatie. Bowles en Bourdieu beschouwen het onderwijs als een instelling die d.m.v. segregatie en uitfiltering van individuen, de ongelijke verdeling van cultureel kapitaal eerder bestendigt en versterkt dan wegwerkt.

De afbakening tussen het *sociale en culturele kapitaal* van individuen is in de loop der tijden enigszins vervaagd. In beide vermogensbronnen zit een gemeenschappelijke dimensie, m.n. sociale klasse. In onze analyses zullen we (mede bij gebrek aan gedetailleerde gegevens op dit vlak) beide typen vermogens combineren tot 'socio-cultureel kapitaal' en rekening houden met de sociale afkomst, deelname aan het verenigingsleven, en (in negatieve zin) sociale stigmata die men in zijn leven heeft opgelopen (bv. gezinsbreuken).

5.3 Het conceptuele onderscheid tussen vermogensbronnen en functioneringsniveaus

Al lijkt het onderscheid tussen vermogens en functioneringsniveaus a priori evident, in de praktijk geeft het niet zelden aanleiding tot enige twijfel, omdat beide meestal persoonsgebonden kenmerken uitdrukken die de levenskwaliteit bepalen. Bijvoorbeeld is 'een goede algemene gezondheid' in onze ogen een onderdeel van het menselijk kapitaal (en dus onderdeel van een vermogensbron), terwijl een tijdelijke ziekte eerder een functioneringsniveau op een bepaald ogenblik weergeeft. We zullen in volgend hoofdstuk inderdaad een *vermogensbron* 'fysische gezondheid' (of negatief uitgedrukt: 'fysische kwetsbaarheid') onderscheiden en een *functioneringsniveau* 'ziekte'²⁷. Hoe kan dit onderscheid scherp gesteld worden?

- In het eerste geval gaat het om een basiskenmerk op langere termijn, in het tweede geval over een toestand die op korte termijn kan fluctueren.
- Een goede algemene gezondheid kan beschouwd worden als een vermogen dat bijdraagt tot het bereiken van een ruimere capaciteitsset. Ze wordt m.a.w. een *input* in een transformatieproces aangewend. De tijdelijke ziekte daarentegen is eerder een *output*-gegeven, de resultante van een transformatieproces waarin zowel de algemene basisgezondheid (weerstand) als andere resources (bv. kwaliteit van de huisvesting) en (toevallige) exogene omstandigheden een rol spelen.

²⁷ en analoog op psychisch vlak.

- In de ‘basisgezondheid’ kan men stelselmatig investeren (door gezonde voeding, sport enz.) of desinvesteren (door verwaarlozing, uitputting, ongezonde leefgewoonten ...). Ze kan ook depreciëren (door ouderdom) net zoals dat met scholing of materieel vermogen gaat. M.a.w. een vermogensbron is een ‘voorraadvariabele’ met een intertemporele afhankelijkheidsrelatie, die bv. als volgt kan uitgedrukt worden:

$$H_{it} = H_{i0}e^{-\delta t} + \int_0^t I_{i\theta}e^{-\delta(t-\theta)} d\theta \quad (4.6)$$

- waar H_{it} (= basisgezondheid van individu i op moment t , één van de elementen van de vector rit) de resultante is van de initiële basisgezondheid (eerste term na het gelijkheidsteken) en de gecumuleerde (des)investeringen $I_{i\theta}$ doorheen de levensloop van dat individu (tweede term), rekening houdend met een depreciatievoet δ .

Noteer dat de (des)investeringen in gezondheid ook elementen zijn uit de dagelijkse activiteiten (en dus functioneringsniveaus) van het individu. M.a.w. ook $I_{i\theta}$ is de resultante van een transformatiefunctie van het type (4.2*), zij het met inachtneming van de tijdsdimensie door toevoeging van het subscript θ .

Noteer een belangrijk verschil tussen dit theoretisch kader en de traditionele consumptietheorie, wat de rol van resources betreft. In ons model kunnen we slechts in beperkte mate spreken van ‘constraints’, omdat de resources niet zomaar ‘geruild’ worden voor goederen en diensten, zoals dat met geld het geval is. Geld (verworven via inkomen) is slechts één van de mogelijke vermogensbronnen; materieel kapitaal wordt echter niet zondermeer ‘verteerd’ wanneer het in een transformatieproces (bv. wonen) aangewend wordt. Het feit dat sommige resources duurzamer zijn (kennis, gezondheid, sociaal kapitaal) dan het geld dat men uitgeeft, sluit dicht aan bij de realiteit en opent nieuwe perspectieven voor onderzoek.

6. Toepassing van het model op arbeidsintegratie

Het aanbieden van arbeidsintegratieprogramma’s heeft binnen dit theoretisch kader potentieel een dubbel gunstig effect op de uitbreiding van de capaciteitenset van de betrokken deelnemers:

1. Het meest directe (*ogenblikkelijk of kortetermijn*) effect, bv. bij sociale tewerkstelling, is het opheffen van de werkloosheid (die een vorm van ‘rantsoenering’ is in de tijdsallocatie door externe omstandigheden z_i). Een werkloze kan inderdaad zijn tijd niet vrij besteden: hij/zij beschikt over meer ‘vrijetijd’ maar mag die niet naar eigen goeddunken aanwenden, omdat de werkloosheids-

reglementering allerlei verplichtingen en verboden oplegt. Het wegvallen van die rantsoenering, bij herintegratie op de arbeidsmarkt, komt in de termen van Sen neer op een grotere vrijheid bij gelijkblijvende resources. Dank zij die grotere vrijheid kan het individu zijn tijd beter besteden i.f.v. zijn eigen prioriteiten. Hij/zij kan meer optimale keuzen maken en breidt m.a.w. zijn/haar capaciteitenset uit, ook al is hij/zij niet verrijkt in termen van toegenomen vermogensbronnen.

Noteer echter dat dit positieve kortetermijneffect enkel geldt indien de arbeidsintegratie effectief aan het individu zijn vrijheid teruggeeft. Bij gedwongen activering, in onaangepaste jobs, wordt het keurslijf van de werkloosheid vervangen door de dwangbuis van opgelegde activiteiten. Of, economisch uitgedrukt, de ene rantsoenering wordt vervangen door de andere, met een onzeker effect op het welzijn.

2. Het belangrijkste (en in de literatuur vaak verwaarloosde) effect is echter het indirecte effect (*middellange- of langetermijneffect*), nl. de investering in de resources van het individu (r_i) door de tewerkstelling. Inderdaad, de arbeidsmarktprogramma's verhogen de opleiding en/of werkervaring (= het menselijk kapitaal) van de betrokkenen en herstellen hun contacten met werkmakers, werkgevers, de wereld van de arbeid ... (= hun sociaal kapitaal). Normaliter zal bovendien een directe inkomensstijging merkbaar zijn, d.i. een toename van het materieel kapitaal. Diverse capaciteiten en functioneringsniveaus zullen logischerwijze een gunstige invloed van deze investeringen ondergaan. Doch de mate waarin dat gebeurt, blijft mede afhankelijk van de maatschappelijke en individuele context waarin elk individu zich beweegt.

Kortom, we beschikken nu over een krachtig theoretisch verklaringsmodel om de welzijnseffecten van arbeidsintegratie te evalueren. Van Sen onthouden we het belang van een multidimensionele welzijnsmaatstaf, die de enge financiële/materiële benadering uit het verleden (werk => inkomen => consumptie) ver overstijgt. Bovendien zijn Sen's beschouwingen over het belang van 'vrijheid' als bron van welzijn in deze context uiterst relevant. De moeilijkheid om het denkkader van Sen te operationaliseren hebben we opgelost door het aan te vullen met het begrip vermogensbronnen, ontleend aan Dworkin. In tegenstelling tot capaciteiten zijn vermogens wél meetbaar. Toegegeven, de expliciete toevoeging van 'resources' of vermogensbronnen in het model maakt de effecten op de capaciteiten niet als bij toverslag meetbaar. Belangrijk is echter niet dat we de volledige set van capaciteiten meten, maar wél, dat we *logischerwijze kunnen besluiten of* de capaciteitenset door sociale tewerkstelling uitgebreid is. We mogen inderdaad aannemen dat dit bij een rationeel individu het geval is (a) wanneer de exogene omstandigheden verbeteren, bv. wanneer de vrijheidsmarge van het individu vergroot, of (b) wanneer één of meerdere van zijn vermogensbronnen toenemen. Bovendien kunnen we minstens de toename in de *gerealiseerde* functionerings-

niveaus observeren, en in verband brengen met de betreffende arbeidsmarktprogramma's.

Meteen kunnen we een alternatieve definitie van duurzame (arbeids)integratie formuleren, gebaseerd op het bovenstaande theoretische kader. Duurzame integratie betekent dat niet alleen de werkloosheid als vrijheidsbeperking geheel of gedeeltelijk wegvalt, maar dat bovendien één of meerdere vermogensbronnen van de deelnemers aangroeien, zonder dat hun andere vermogensbronnen afnemen. Nog anders geformuleerd, zou duurzame integratie betekenen dat minstens één functioneringsniveau bij de deelnemers toeneemt, zonder dat andere erop achteruitgaan.

Het spreekt vanzelf dat de meting van al deze vermogensbronnen en functioneringsniveaus, bv. d.m.v. factoranalyse, slechts op een rudimentaire manier kan gebeuren. Complexe functionele verbanden zijn niet specificeerbaar (factoranalyse veronderstelt immers alleen lineaire verbanden); simultaneïteiten tussen de conversiefuncties kunnen echter wel gemodelleerd worden. M.a.w. de operationalisering van het theoretisch kader blijft een hele uitdaging.

7. Besluit

Het ruime concept van 'duurzame arbeidsintegratie' houdt rekening met diverse effecten van integratiemaatregelen op het welzijn van de doelgroep. Naast de louter kwantitatieve effecten op tewerkstelling of inkomen, houden we ook rekening met positieve en/of negatieve effecten op de gezondheid, de vrijetijdsbesteding, de sociale contacten, het gezinsleven enz.

Wanneer we de effecten van de projecten van sociale tewerkstelling op het vlak van welzijn willen analyseren, vormt de capaciteitsbenadering van Sen een goed uitgebouwd theoretisch kader. De theorie helpt zeker bij het structureren van het concept welzijn in samenhang met andere elementen.

Terwijl Lauwereys e.a. (2000) op een ietwat heuristische manier het effect van sociale tewerkstelling op functioneringsniveaus hebben gemeten, eerder dan op capaciteiten, willen wij een stap verder gaan. Door de introductie van het begrip vermogensbronnen in het denkkader van A. Sen, lijkt het ons mogelijk de impact van sociale tewerkstelling op de capaciteitsset/welzijn van het individu na te gaan.

Op basis van onze enquêtegegevens moet het mogelijk zijn een aantal zinvolle functioneringsniveaus en vermogensbronnen te identificeren en te meten, via de techniek van factoranalyse. Op die manier werken we een eigen empirisch kader uit, waarbij de geschatte functioneringsniveaus en vermogensbronnen fungeren als bouwstenen van een welzijnmodel. Deze uitgebreide benadering van Sen kan bijdragen tot een verrijkt verklaringsmodel in vergelijking met ons vorig onderzoek (Lauwereys e.a., 2000). Toch moeten we erop wijzen dat deze manier van werken ook gepaard gaat met een aantal beperkingen. De rijkdom van het theore-

tische model zal, hoe dan ook, slechts gedeeltelijk kunnen weerspiegeld worden in de empirische toepassing.

HOOFDSTUK 5

BOUWSTENEN VAN HET WELZIJNSMODEL

1. Inleiding

In de reeds geciteerde definitie van het concept 'duurzame arbeidsintegratie' (uit de beleidsnota van de Vlaamse Minister van Werkgelegenheid Landuyt, 2000) ligt de nadruk op drie items. Er is sprake van duurzame arbeidsintegratie, indien het in eerste instantie gaat om een *stabiele* tewerkstelling, ook al grijpt ze niet plaats in één enkele onderneming. Daarnaast moet het gaan om kwalitatief *bevredigende* arbeid (d.w.z. met fatsoenlijke arbeidsinhoud, -voorwaarden, -omstandigheden en -verhoudingen) en tenslotte mag de tewerkstelling *niet ten koste* gaan van een achteruitgang van de levenskwaliteit op andere vlakken. De stabiliteit van de tewerkstelling onderzochten we in hoofdstuk 3. Over de andere aspecten buigen we ons in dit en de volgende hoofdstukken. We gaan na welke welzijnseffecten sociale tewerkstellingsprogramma's met zich meebrengen. Wordt de levenskwaliteit van de (ex)doelgroepwerknemers van sociale tewerkstellingsprojecten daadwerkelijk verbeterd? Of tenminste, gaat ze er niet op achteruit?

Wanneer we de welzijnseffecten van sociale tewerkstellingsprojecten willen analyseren, vormen de theorieën van A. Sen en B. Dworkin, uiteengezet in het vorige hoofdstuk, een waardevol theoretisch uitgangspunt. Op basis van onze enquêtegegevens is het mogelijk een aantal zinvolle *functioneringsniveaus* af te leiden en te meten door middel van factoranalyse. Bovendien zullen we pogen de effecten van sociale tewerkstelling op diverse soorten '*vermogen*' (menselijk, socio-cultureel, materieel) te meten. Het gaat hier over vermogensbronnen waarover een individu beschikt om een set van capaciteiten mogelijk te maken.

Vooraleer we de welzijnseffecten van de hier onderzochte sociale tewerkstellingsprogramma's kunnen analyseren, moeten we eerst in dit hoofdstuk de *functioneringsniveaus* en de *vermogensbronnen* definiëren en meten. Deze vormen trouwens de bouwstenen van ons model ter verklaring van welzijnseffecten. Hiervoor hanteren we *factoranalyse*.

De techniek van factoranalyse bestaat erin een model te schatten dat de onderlinge samenhang van variabelen (in verschillende bredere welzijnsdimensies) weergeeft. De techniek combineert de variabelen tot een kleiner aantal factoren

dan het totaal aantal variabelen en dit op basis van de sterkte van hun onderlinge correlaties.

We onderscheiden 5 groepen functioneringsniveaus (of functioneringsdimensies: gezondheid, huisvesting, gezinsrelaties, socio-culturele participatie en arbeid) en 3 groepen vermogensbronnen (menselijk kapitaal, socio-cultureel kapitaal en materieel kapitaal).

Voor elke functioneringsdimensie en voor elk type vermogensbron afzonderlijk verzamelen we in eerste instantie variabelen die ofwel een bepaalde functioneringsdimensie ofwel een bepaalde vermogensbron kenmerken. Vervolgens worden de gegroepeerde variabelen per functioneringsdimensie of per vermogensbron omgezet in een beperkt aantal factoren en dit met behulp van factoranalyse. De factoren die hieruit voortvloeien kenmerken een bepaalde functioneringsdimensie of een bepaalde vermogensbron.

Tabel 5.1 geeft de verschillende bestanddelen van ons model schematisch weer:

Tabel 5.1 Schematisch overzicht van de bouwstenen van het welzijnmodel

Vermogensbronnen	Overeenstemmende factoren
Menselijk kapitaal	Scholing Fysische kwetsbaarheid Psychische kwetsbaarheid Werkervaring Beroepsopleiding
Socio-cultureel kapitaal	Verenigingsleven Sociale afkomst Gezinsstigma Instellingen-stigma
Materieel kapitaal	Financiële ruimte Woonzekerheid
Functioneringsdimensies	Functioneringsniveaus (overeenstemmende factoren)
Gezondheid	Ziekte Ziekenhuisverblijf
Huisvesting	Positieve woningkenmerken Basisuitrusting
Gezinsrelatie	Positieve gezinssfeer
Socio-culturele participatie	Culturele activiteiten Dicht sociaal contact Tevredenheid Recreatief uitgaansleven
Arbeid	Positieve werksfeer Ongunstige werkomstandigheden Werkdruk Autonomie op het werk Geen variatie in het werk Huidig statuut Werkpercentage gedurende de laatste 12 maand

2. Functioneringsniveaus

De functioneringsniveaus die we schatten hebben enkel betrekking op de periode vlak vóór het interview - hetzij in 1997, hetzij in 2001 - en dit omdat we enkel beschikken over voldoende variabelen die de situatie in die periode weergeven²⁸.

Eerst bekijken we de verschillende variabelen die in het model van factoranalyse worden opgenomen en dit voor elke functioneringsdimensie afzonderlijk.

²⁸ Voor 70% van de respondenten (nl. voor 301 van de 421 respondenten) is soortgelijke informatie beschikbaar voor de periode vlak vóór het interview van 1997. De informatie over de periode 'vóór scharnier' is veel ruwer, zodat een gedetailleerde vergelijking van functioneringsniveaus 'vóór/na scharnier' niet mogelijk is.

Vervolgens bespreken we de factoren (=functioneringsniveaus) die uit de factoranalyse voortkomen.

2.1 Dimensie Gezondheid

In tabel 5.2 lezen we af welke variabelen we in het factormodel voor de dimensie 'Gezondheid' opnemen.

Tabel 5.2 Variabelen betrokken bij factoranalyse omtrent dimensie gezondheid

Ziekte van een week	0=neen; 1=ja
Huisarts	1=nooit; 2=één à twee keren; 3=enkele keren per jaar; 4=maandelijks; 5=enkele keren per maand; 6=wekelijks of meer
Kinesist	1=nooit; 2=één à twee keren; 3=enkele keren per jaar; 4=maandelijks; 5=enkele keren per maand; 6=wekelijks of meer
Ernstig ziek of gehandicapt geworden	0=neen; 1=ja
Dienst Spoedgevallen ziekenhuis	1=nooit; 2=één à twee keren; 3=enkele keren per jaar; 4=maandelijks; 5=enkele keren per maand; 6=wekelijks of meer
Slachtoffer van ongeval	0=neen; 1=ja
Gelukte operatie/herstel ernstige ziekte	0=neen; 1=ja
Verblijf in algemeen ziekenhuis	Aantal weken

We gaan over tot extractie van 2 betrouwbare factoren, die we orthogonaal²⁹ roteren.

²⁹ Bij een orthogonale rotatie worden de factoren zo berekend dat hun onderlinge correlatie nul bedraagt. Dit heeft het voordeel van een duidelijkere interpretatie. Overigens probeerden we ook in alle analyses schuine rotaties uit, zonder noemenswaardige verschillen.

Tabel 5.3 Factoren uit de factoranalyse m.b.t de dimensie gezondheid

Variabelen	Factor I Ziekte	Factor II Ziekenhuisverblijf
Ziekte van een week	0,707	0,344
Huisarts	0,683	0,032
Kinesist	0,681	0,024
Ernstig ziek of gehandicapt geworden	0,527	0,089
Dienst Spoedgevallen ziekenhuis	0,127	0,728
Slachtoffer van ongeval	-0,123	0,656
Gelukte operatie/herstel ernstige ziekte	0,194	0,634
Verblijf in algemeen ziekenhuis	0,306	0,460

Twee betrouwbare factoren: 'ziekte' en 'ziekenhuisverblijf', schetsen het functioneringsniveau gezondheid.

2.2 Dimensie Huisvesting

We hanteren 5 variabelen in de factoranalyse voor het schatten van factoren die de dimensie 'huisvesting' kenmerken (zie tabel 5.4). Hieronder bevinden zich 3 cumulatief berekende variabelen. Ten eerste is er de variabele 'woninggebreken' die het aantal woninggebreken waarmee een respondent geconfronteerd wordt, sommeert. Over welke woninggebreken gaat het? We bekijken gebreken zoals: vocht, lekken in dak of dakgoot, aantasting van het binnenhoutwerk, verzakkingen of barsten, te weinig licht in huis, moeilijk warm te stoken, gebrekkig sanitair of rioleringsproblemen, gebrek aan warm water, slechte isolatie, de woning is te klein voor het gezin. Ten tweede is er de cumulatieve variabele 'buurthinder'. Deze variabele geeft aan hoeveel gebreken er in de omgeving van de woning van de respondent zijn. De omgevingsgebreken die we bekijken zijn: lawaai van de burens, straatlawaai, reukhinder van buitenaf, weinig of geen groen in de omgeving, moeilijk bereikbaar met het openbaar vervoer en criminaliteit. Ten derde hanteren we de variabele 'basisuitrusting', die we eveneens aan de hand van cumulatie berekenen. Hoe hoger de variabele 'basisuitrusting', hoe beter het huis van de respondent uitgerust is met een aantal basisfaciliteiten, zoals: toilet met waterspoeling in woning zelf, afzonderlijk ingerichte badkamer, afzonderlijke keuken, en telefoon. Men zou zich kunnen afvragen of dergelijke basisuitrusting niet eerder behoort tot de sfeer van het materieel vermogen. Dit geldt o.i. alleen wanneer de betrokkene eigenaar is van zijn woning. De grote meerderheid van onze respondenten zijn echter huurders, zodat de basisuitrusting eerder iets zegt over de kwaliteit van hun huurwoning.

Tabel 5.4 Variabelen betrokken bij factoranalyse omtrent dimensie huisvesting

Tevredenheid buurt	1=ontevreden; 2=onbeslist; 3=tevreden
Tevredenheid woning	1=ontevreden; 2=onbeslist; 3=tevreden
Woninggebreken	Aantal woninggebreken, schaal van 0 tot 10
Buurthinder	Aantal soorten buurthinder, schaal van 0 tot 6
Basisuitrusting	Aantal soorten basisuitrusting, schaal van 0 tot 4

Via een orthogonale rotatie gaan we over tot de extractie van 2 betrouwbare factoren. De presentatie van het factormodel vindt men terug in tabel 5.5.

Tabel 5.5 Factoren uit de factoranalyse m.b.t. de dimensie huisvesting

Variabelen	Factor I Positieve woningkenmerken	Factor II Basisuitrusting
Tevredenheid buurt	0,811	0,029
Tevredenheid woning	0,740	0,394
Woninggebreken	-0,593	-0,455
Buurthinder	-0,692	0,352
Basisuitrusting	0,003	0,821

De eerste factor wijst op positieve woningkenmerken, vermits de variabelen 'tevredenheid over woning' en 'tevredenheid over omgeving' positief op deze factor laden, terwijl de 'woninggebreken' en 'buurthinder'-variabelen er negatief op laden. Factor II drukt de kwaliteit van de basisuitrusting uit.

2.3 Dimensie Gezinsrelaties

De variabelen die we opnemen in het factormodel 'gezinsrelaties', vindt men terug in tabel 5.6. De variabelen worden gekenmerkt door een schaal van 1 tot 10. Hoe hoger de schaalwaarde, hoe beter de respondent zich voelt in zijn/haar gezinsrelatie. Bijvoorbeeld, hoe hoger de score bij de variabele 'zich gespannen ... ontspannen voelen', hoe meer ontspannen de respondent zich voelt in zijn/haar gezinssituatie.

Tabel 5.6 Variabelen betrokken bij factoranalyse omtrent dimensie gezinsrelaties

Er niet graag zijn ... er heel graag zijn	Schaal van 1 tot 10
Ruzie maken ... plezier maken	Schaal van 1 tot 10
Slaag krijgen ... lief met elkaar omgaan	Schaal van 1 tot 10
Sleur ... veel afwisseling	Schaal van 1 tot 10
Gespannen voelen ... ontspannen voelen	Schaal van 1 tot 10
Alles alleen moeten doen ... veel samenwerken	Schaal van 1 tot 10
Vaak problemen ... nooit problemen	Schaal van 1 tot 10

Tabel 5.7 schetst het factormodel dat hieruit resulteert, met één enkele factor als resultaat:

Tabel 5.7 Factoren uit de factoranalyse m.b.t. de dimensie gezinsrelaties

Variabelen	Factor I Positieve gezinssfeer
Er niet graag zijn ... er heel graag zijn	0,723
Ruzie maken ... plezier maken	0,701
Slaag krijgen ... lief met elkaar omgaan	0,682
Sleur ... veel afwisseling	0,638
Gespannen voelen ... ontspannen voelen	0,590
Alles alleen moeten doen ... veel samenwerken	0,575
Vaak problemen ... nooit problemen	0,512

Factor I drukt een positieve gezinssfeer uit, want de respondent met een hogere score kent er ontspanning, maakt er plezier, is er graag, kent veel afwisseling,

2.4 Dimensie socio-culturele participatie

De variabelen relevant voor de factoranalyse m.b.t. de socio-culturele participatie, zijn terug te vinden onder tabel 5.8.

Tabel 5.8 Variabelen betrokken bij factoranalyse omtrent dimensie socio-culturele participatie

Naar toneel, ballet, concert, museum	1=nooit; 2=zelden; 3=enkele keren per jaar; 4=minstens maandelijks; 5=minstens wekelijks
Naar cinema	1=nooit; 2=zelden; 3=enkele keren per jaar; 4=minstens maandelijks; 5=minstens wekelijks
Naar bibliotheek	1=nooit; 2=zelden; 3=enkele keren per jaar; 4=minstens maandelijks; 5=minstens wekelijks
Naar volksfeest, georganiseerde activiteit	1=nooit; 2=zelden; 3=enkele keren per jaar; 4=minstens maandelijks; 5=minstens wekelijks
Op restaurant	1=nooit; 2=zelden; 3=enkele keren per jaar; 4=minstens maandelijks; 5=minstens wekelijks
Contact met familie of vrienden	1=minder dan maandelijks; 2=maandelijks; 3=enkele keren per maand; 4= wekelijks; 5=enkele keren per week; 6=dagelijks
Woonplaats bekenden	5=in dezelfde straat; 4=in dezelfde buurt/wijk; 3=in dezelfde gemeente/stad; 2=in dezelfde provincie; 1=nog verder weg
Kletsen op straat	1=nooit; 2=zelden; 3=enkele keren per jaar; 4=minstens maandelijks; 5=minstens wekelijks
Contact met buren	1=helemaal geen contact; 2=elkaar groeten enkel wanneer we elkaar tegenkomen; 3=kort praten met elkaar als we elkaar toevallig tegenkomen; 4=vaak contact met elkaar hebben zonder echt goede vrienden te zijn; 5=goede vrienden zijn met regelmatig contact
Naar park, speelplein	1=nooit; 2=zelden; 3=enkele keren per jaar; 4=minstens maandelijks; 5=minstens wekelijks
Tevredenheid omtrent contacten met familie	1=ontevreden; 2=onbeslist; 3=tevreden
Tevredenheid omtrent contacten met vrienden	1=ontevreden; 2=onbeslist; 3=tevreden
Tevredenheid omtrent vrijetijd	1=ontevreden; 2=onbeslist; 3=tevreden
Op café	1=nooit; 2=zelden; 3=enkele keren per jaar; 4=minstens maandelijks; 5=minstens wekelijks
Naar discotheek	1=nooit; 2=zelden; 3=enkele keren per jaar; 4=minstens maandelijks; 5=minstens wekelijks
Naar sport kijken	1=nooit; 2=zelden; 3=enkele keren per jaar; 4=minstens maandelijks; 5=minstens wekelijks

De factoranalyse m.b.t. socio-culturele participatie resulteert in 4 betrouwbare factoren, die we orthogonaal roteren. Het factormodel wordt in tabel 5.9 voorgesteld.

Factor I drukt de deelname aan culturele activiteiten uit, terwijl factor II het dicht sociaal contact met vrienden, familie en buren, weergeeft. Factor III schetst de tevredenheid van de respondenten m.b.t. hun socio-culturele participatie en factor IV heeft betrekking op het recreatieve uitgaansleven.

Tabel 5.9 Factoren uit de factoranalyse m.b.t. de dimensie socio-culturele participatie

Variabelen	Factor I Culturele activiteiten	Factor II Dicht sociaal contact	Factor III Tevredenheid	Factor IV Recreatief uitgaansleven
Naar toneel, ballet, concert, museum	0,679	-0,092	0,076	0,107
Naar cinema	0,651	-0,010	0,063	0,042
Naar bibliotheek	0,622	-0,046	0,031	-0,089
Naar volksfeest, georganiseerde activiteit	0,535	0,218	-0,012	0,109
Op restaurant	0,494	-0,163	0,142	0,359
Contact met familie of vrienden	-0,054	0,679	0,175	0,001
Woonplaats bekenden	-0,136	0,662	0,083	-0,022
Kletsen op straat	0,003	0,637	-0,109	0,125
Contact met burens	0,109	0,547	0,233	0,015
Naar park, speelplein	0,401	0,448	-0,172	-0,159
Tevredenheid familie	-0,039	0,042	0,793	0,034
Tevredenheid vrienden	0,055	0,163	0,715	-0,029
Tevredenheid vrijetijd	0,145	0,031	0,695	-0,026
Op café	0,189	-0,101	0,168	0,742
Naar discotheek	0,066	-0,009	-0,079	0,647
Naar sport kijken	-0,076	0,227	-0,094	0,569

2.5 Dimensie arbeid

In tabel 5.10 worden de gebruikte variabelen voor het factormodel arbeid voorgesteld. Bij het overlopen van de variabelen, is wat extra uitleg vereist.

Alle variabelen gekenmerkt door een schaal van 1 tot 10 kenmerken de situatie op de werkplaats van de respondent. Hoe hoger de schaalwaarde, hoe gunstiger de situatie op de werkplaats. Bijvoorbeeld, hoe hoger de schaalwaarde bij de variabele 'veel ruzie ... veel plezier', hoe meer ontspannen het er aan toe gaat op de werkplaats van de respondent.

De variabelen die omschreven worden door zelden/nooit, af en toe, regelmatig of erg vaak, beschrijven hoe de job van de respondent eruit ziet op het vlak van arbeidsinhoud, -omstandigheden en -voorwaarden.

De variabele 'huidige beroepscategorie' wordt gekenmerkt door een schaal van 1 tot 5. Hoe hoger de schaal, hoe hoger de beroepscategorie. Een waarde van 1 wijst op een ongeschoold arbeider. Een waarde van 2 kenmerkt een geschoold arbeider, een waarde van 3 verwijst naar een lagere bediende. Een schaal van 4, impliceert een kleine zelfstandige of helper, terwijl een schaal van 5 refereert naar een hoger bediende/kader, een vrij beroep of een ondernemingsleider.

Tabel 5.10 Variabelen betrokken bij factoranalyse m.b.t. dimensie arbeid

Er niet graag zijn ... er heel graag zijn	Schaal van 1 tot 10
Gepest ... gewaardeerd worden	Schaal van 1 tot 10
Uitgesloten ... goed voelen bij collega's	Schaal van 1 tot 10
Veel ruzie ... veel plezier	Schaal van 1 tot 10
Sleur ... veel afwisseling	Schaal van 1 tot 10
Met anderen in contact	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Gespannen ... ontspannen voelen	Schaal van 1 tot 10
Afwisselend	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Nieuwe dingen kunnen leren	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Je kunnen uitleven	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Kunnen tonen wat je kan	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Werk nooit afkrijgen ... genoeg tijd	Schaal van 1 tot 10
Alles alleen moeten doen ... samenwerken	Schaal van 1 tot 10
Resultaat zien	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Vuil maken	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Veel lichamelijke inspanning	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Stinkende omgeving	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Lawaaierige omgeving	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
In gevaarlijke omstandigheden	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Veel geestelijke inspanning	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Onder tijdsdruk	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Aan hoog tempo	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Nooit ... vaak problemen	Schaal van 1 tot 10
Veel verantwoordelijkheid	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Creativiteit van u	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Huidige beroeps categorie	Schaal van 1 tot 5
Je vervelen ... druk hebben	Schaal van 1 tot 10
Leiding geven aan anderen	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Veel overuren	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Zelf beslissen hoeveel werk	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Zelf beslissen welk werk	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Zelf beslissen hoe werken	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Steeds hetzelfde moeten doen	1=zelden of nooit; 2=af en toe; 3=regelmatig; 4=erg vaak
Moeilijke ... gemakkelijke dingen moeten doen	Schaal van 1 tot 10

Uit het factormodel leiden we 5 factoren af die orthogonaal grotteerd worden. De voorstelling van de factoren, vindt men terug onder tabel 5.11.

Tabel 5.11 Factoren uit de factoranalyse m.b.t. het functioneringsniveau Arbeid

Variabelen	Factor I Positieve werksfeer	Factor II Ongunstige werk- omstandigheden	Factor III Werkdruk	Factor IV Autonomie op het werk	Factor V Geen variatie in het werk
Er niet graag zijn ... er heel graag zijn	0,768	-0,008	-0,054	0,161	-0,093
Gepest ... gewaardeerd worden	0,768	0,073	0,043	0,263	0,006
Uitgesloten ... goed voelen bij collega's	0,765	0,065	0,207	-0,048	0,045
Veel ruzie ... veel plezier	0,760	-0,023	0,119	0,089	0,084
Sleur ... veel afwisseling	0,714	0,012	0,138	0,126	-0,332
Met anderen in contact	0,679	0,048	0,268	0,083	-0,009
Gespannen ... ontspannen voelen	0,616	-0,136	-0,111	0,119	0,142
Afwisselend	0,593	0,040	0,176	0,152	-0,539
Nieuwe dingen kunnen leren	0,573	0,044	0,144	0,122	-0,553
Je kunnen uitleven	0,545	0,018	0,114	0,332	-0,155
Kunnen tonen wat je kan	0,529	0,238	0,062	0,372	-0,132
Werk nooit afkrijgen ... genoeg tijd	0,524	-0,019	-0,351	0,030	0,100
Alles alleen moeten doen ... samen- werken	0,477	0,106	0,296	-0,334	-0,167
Resultaat zien	0,398	0,385	-0,172	0,350	-0,004
Vuil maken	0,013	0,777	0,012	-0,041	-0,036
Veel lichamelijke inspanning	-0,049	0,700	0,145	0,058	0,316
Stinkende omgeving	0,070	0,692	0,025	-0,182	-0,050
Lawaaierige omgeving	0,044	0,582	0,192	-0,235	0,024
In gevaarlijke omstandigheden	0,004	0,556	0,137	0,031	-0,099
Veel geestelijke inspanning	0,191	-0,046	0,675	0,225	-0,232
Onder tijdsdruk	-0,140	0,441	0,627	0,052	0,233
Aan hoog tempo	-0,118	0,476	0,589	-0,001	0,262
Nooit ... vaak problemen	-0,001	0,151	0,579	-0,149	0,065
Veel verantwoordelijkheid	0,248	0,089	0,576	0,257	-0,233
Creativiteit van u	0,269	0,035	0,483	0,434	-0,200

Tabel 5.11 Factoren uit de factoranalyse m.b.t. het functioneringsniveau arbeid. Vervolg

Variabelen	Factor I Positieve werksfeer	Factor II Ongunstige werk- omstandigheden	Factor III Werkdruk	Factor IV Autonomie op het werk	Factor V Geen variatie in het werk
Huidige beroepscategorie	0,043	-0,393	0,459	0,295	-0,260
Je vervelen ... druk hebben	0,349	0,325	0,420	0,174	0,110
Leiding geven aan anderen	0,259	0,124	0,394	0,314	-0,350
Veel overuren	0,155	0,354	0,379	0,267	-0,251
Zelf beslissen hoeveel werk	0,134	-0,152	0,125	0,802	-0,015
Zelf beslissen welk werk	0,150	-0,186	0,059	0,792	-0,005
Zelf beslissen hoe werken	0,239	-0,023	0,148	0,737	-0,021
Steeds hetzelfde moeten doen	0,034	0,141	0,010	0,056	0,739
Moeilijke ... gemakkelijke dingen moeten doen	0,461	-0,067	-0,032	-0,065	0,559

Factor I meet de positieve werksfeer, factor II drukt de ongunstige werkomstandigheden uit waarin respondenten moeten werken. Factor III omschrijft de werkdruk. Factor IV geeft een beeld van de mate van autonomie waarin respondenten hun werk kunnen uitvoeren en factor V geeft het 'gebrek aan variatie in het werk' aan.

Naast deze 5 factoren onderscheiden we nog 2 extra factoren nl. 'het huidige statuut' (factor VI) en 'het werkpercentage gedurende de laatste 12 maanden' (factor VII). Deze twee factoren komen elk voort uit afzonderlijke variabelen die niet in het factormodel werden opgenomen omwille van hun te kleine variantie.

De variabele 'huidig statuut' kent een schaal van 1 tot 4. Hoe hoger de score, hoe gunstiger het statuut (of type arbeidscontract). Een waarde 1 omvat volgende groep statuten: vrijwilliger, zwartwerk, arbeidszorg, PWA, stage of opleiding zonder uitkering en zonder loon, leer- of stage- of opleidingscontract met behoud van uitkering en eventueel extra premie. Een waarde 2 omvat interimcontracten en Art.60 OCMW, RVA-stage, IBF, TWW, banenplannen. Een waarde 3 omschrijft volgende groep van statuten: gewoon contract van bepaalde duur, DAC- of GESCO-contract van bepaalde duur en zelfstandige of helper. Een waarde 4 kenmerkt de groep met de gunstigste statuten: gewoon contract van onbepaalde duur of vast benoemd en DAC- of GESCO-contract van onbepaalde duur.

Deze 7 factoren samen schetsen functioneringsniveaus m.b.t. de dimensie arbeid.

In de arbeidssociologie onderscheiden onderzoekers 4 belangrijke aspecten van kwaliteit van de arbeid die we eveneens in onze 7 arbeidsfactoren terugvinden. Over welke arbeidscomponenten gaat het? (1) *Arbeidsinhoud* vinden we terug onder de factoren 3, 4 en 5. (2) *Arbeidsverhoudingen* worden weerspiegeld in factor 1, (3) *arbeidsomstandigheden* in factor 2 en (4) *arbeidsvoorwaarden* in factor 6.

3. Vermogensbronnen

Eerst overlopen we de lijst van *variabelen* die in het factormodel van elke vermogensbron afzonderlijk worden opgenomen. Nadien bekijken we de *factoren* die uit de verschillende factoranalyses voortkomen en de vermogensbronnen 'meten'.

De verschillende vermogenscomponenten kunnen we op gelijke wijze vóór het scharniermoment (199X) en ná het scharniermoment (1997/2001) meten via factoranalyse, d.w.z. met dezelfde variabelen. We leggen de restrictie op dat factorladingen identiek moeten zijn op meetmoment 199X en op meetmoment t (1997/2001). Daartoe poolen we de observaties vóór en ná instap in sociale tewerkstelling in één bestand. Dit betekent een eerste gepoold bestand van 608 observaties bestaande uit 304 199X-observaties en 304 1997-observaties en een tweede gepoold bestand van 842 observaties samengesteld uit 421 199X-observaties en 421 2001-observaties. Met behulp van het eerste gepoolde bestand verkrijgen we via factoranalyse vermogenscomponenten voor 199X en 1997. Via het

tweede gepoolde bestand berekenen we door factoranalyse vermogenscomponenten die de situatie van 199X en van 2001 voorstellen. Dat zal ons toelaten om in hoofdstuk 7 per individu de wijziging in diverse vermogenscomponenten te meten op middellange (199X-1997) resp. lange termijn (199X-2001).

3.1 Vermogensbron menselijk kapitaal

De variabelen die we opnemen in het factormodel 'Menselijk Kapitaal', zijn terug te vinden in tabel 5.12.

De onderwijsvariabele die het hoogst behaalde diploma van de respondent weergeeft, wordt gekenmerkt door een puntenschaal van 1 tot 4. Een waarde 1 betekent dat de respondent ofwel geen diploma heeft, ofwel een getuigschrift van het buitengewoon lager onderwijs, of van het lager onderwijs, of van onvoltooid secundair buitengewoon onderwijs heeft behaald. Waarde 2 impliceert dat de respondent als hoogst behaalde diploma ofwel het lager secundair beroepsonderwijs, ofwel het lager secundair algemeen vormend onderwijs ofwel het volledig secundair buitengewoon onderwijs heeft voltooid. Een score van 3 verwijst naar een diploma van het hoger secundair (beroeps-, technisch of algemeen vormend) onderwijs. Wanneer de onderwijsvariabele een waarde 4 heeft, heeft de respondent ofwel het HOBU van het korte of lange type, ofwel het universitair onderwijs, ofwel het post-universitair onderwijs voltooid.

Tabel 5.12 Variabelen betrokken bij factoranalyse omtrent vermogensbron Menselijk Kapitaal (vóór en na scharnier)

Lezen	1=niet; 2=zeer slecht; 3=slecht; 4=goed; 5=zeer goed
Schrijven	1=niet; 2=zeer slecht; 3=slecht; 4=goed; 5=zeer goed
Onderwijs	Schaal van 1 tot 4
Lichamelijke klachten	0=neen; 1=ja
Lichamelijke handicap	0=neen; 1=ja
Specialist (=aantal consultaties in het voorbije jaar)	1=nooit; 2=één à twee keren; 3=enkele keren per jaar; 4=maandelijks; 5=enkele keren per maand; 6=wekelijks of meer
Psychiater (=aantal consultaties in het voorbije jaar)	1=nooit; 2=één à twee keren; 3=enkele keren per jaar; 4=maandelijks; 5=enkele keren per maand; 6=wekelijks of meer
Mentale handicap	0=neen; 1=ja
Duur psychiatrie tijdens de laatste drie jaar	Gecumuleerde verblijfsduur in psychiatrische instelling tijdens de laatste drie jaar* (uitgedrukt in aantal weken)

- * We opteren ervoor de verblijfsduur in een psychiatrische instelling enkel te cumuleren over de laatste drie jaar voor interviewmoment. Indien we de verblijfsduur in een psychiatrische instelling over het ganse leven van de respondent cumuleren, gaan we ervan uit dat éénmaal iemand in een psychiatrische instelling zat, deze persoon psychisch kwetsbaar blijft voor zijn verdere toekomstige leven. Dit lijkt ons niet correct. Wij veronderstellen dat wanneer een individu zich laat behandelen, een genezingsproces op gang gebracht kan worden. Indien de patiënt uit de instelling wordt ontslagen en achteraf niet meer hervalt, m.a.w. nadien niet meer in een psychiatrische instelling wordt behandeld, nemen wij aan dat een regeneratie van het psychisch kapitaal mogelijk is. Daarom werken wij met een gecumuleerde verblijfsduur in een psychiatrische instelling tijdens de laatste drie jaar.

Wanneer we de hierboven vermelde variabelen in 1 factormodel plaatsen, gaan we over tot de extractie van 3 betrouwbare factoren.

Tabel 5.13 Factoren uit de factoranalyse m.b.t. de vermogensbron Menselijk Kapitaal (vóór en na scharnier)

Variabelen	Factor I Scholing	Factor II Fysische kwetsbaarheid	Factor III Psychische kwetsbaarheid
Lezen	0,939	0,072	0,003
Schrijven	0,936	0,092	0,001
Onderwijs	0,477	-0,243	-0,088
Lichamelijke klachten	0,026	0,777	-0,009
Lichamelijke handicap	-0,089	0,701	0,033
Specialist	0,009	0,669	0,048
Psychiater	0,036	-0,022	0,806
Duur psychiatrie tijdens de laatste 3 jaar	0,038	-0,058	0,752
Mentale handicap	-0,168	0,175	0,497

De eerste factor drukt het scholingsniveau van elke respondent uit. De tweede factor vertelt ons iets over de fysische kwetsbaarheid van elke respondent, terwijl de derde factor eerder de psychische kwetsbaarheid schetst.

Naast deze drie factoren onderscheiden we nog twee extra factoren die we definiëren als twee afzonderlijke variabelen, nl. werkervaring en beroepsopleiding. De variabele 'werkervaring'³⁰ weerspiegelt het aantal gewerkte maanden in de laatste 3 jaar vóór het interviewmoment. De variabele 'beroepsopleiding' geeft het gecumuleerde aantal maanden weer dat de respondent beroepsopleiding(en) volgde. Wanneer we deze 2 variabelen behandelen als twee afzonderlijke factoren, zijn ook zij betrouwbaar. We kozen er uitdrukkelijk voor deze variabelen niet in het factormodel te plaatsen, maar ze als aparte factoren te beschouwen. Dit impliceert dat de vermogensbron Menselijk Kapitaal in onze analyse gedefinieerd wordt door 5 factoren: werkervaring, beroepsopleiding, scholing, fysische - en psychische kwetsbaarheid.

3.2 Vermogensbron socio-cultureel kapitaal

In tabel 5.14 lezen we af welke variabelen we in het factormodel voor 'Socio-cultureel Kapitaal' plaatsen. Bij sommige variabelen is extra uitleg nuttig.

De variabelen 'verenigingen met politiek/sociaal doel', 'vereniging voor ontspanning' en 'vereniging met goed doel' geven het aantal verenigingen weer die

³⁰ De werkervaring is enkel van toepassing op de laatste 3 jaar vóór interviewmoment. Indien we de werkmaanden zouden cumuleren over de ganse bevraagde periode, betekent dit een verschillende referentieperiode naargelang de deelsteekproef. Op die manier bestaat er multicollineariteit met het type van sociale tewerkstelling.

tot die categorie behoren, waar een respondent actief lid van is. Met actief lid bedoelen we minstens een paar keer per jaar deelnemen aan de verenigingsactiviteiten. Onder de variabele 'verenigingen met politiek/sociaal doel' plaatsen we verenigingen zoals buurtcomité, huurdersbond, vakbond, politieke partij, gemeentelijke adviesraad, schoolraad, oudercomité, ... De variabele 'verenigingen voor vorming en ontspanning' refereert enerzijds naar verenigingen zoals de KAV, scouts, Chiro, Bond van Grote en Jonge Gezinnen, ... Anderzijds verwijzen we hiermee ook naar sportverenigingen en naar verenigingen voor (amateuristische) kunstbeoefening of hobbyclubs. De variabele 'Verenigingen met goed doel' impliceert milieu- en natuurverenigingen, maar ook verenigingen die ijveren voor internationale vrede of voor ontwikkeling van Derde wereldlanden.

De sociale afkomst wordt o.a. gemeten a.h.v. de beroeps categorie van de vader van de respondent, met een schaalopdeling van 1 tot 5. Een puntenschaal van 1, 2, 3 en 4 impliceert respectievelijk dat de vader als een ongeschoold arbeider, een geschoold arbeider, een lagere bediende of als kleine zelfstandige of helper door het beroepsleven gaat/ging. Een waarde gelijk aan 5, betekent dat het beroep van de vader kan gedefinieerd worden als hogere bediende/kader, bedrijfsleider of vrij beroep.

De instellingen-index geeft aan in hoeveel soorten instellingen de respondent reeds vertoefd heeft. Over welke instellingen hebben we het? (1) Als kind ooit in een instelling van de bijzondere jeugdzorg of pleeggezin vertoefd, (2) ooit in een onthaal- of vluchttehuis verbleven, (3) ooit begeleid of beschut gewoond.

De variabele 'relatiebreuk-plaatsing' geeft cumulatief het aantal relatiebreuken en het aantal geplaatste kinderen weer. Deze variabele geeft aan hoezeer een persoon gestigmatiseerd is in zijn gezinsrelatie als volwassene. De 'partner'-variabele geeft aan of de respondent wel of niet een partner heeft.

Tabel 5.14 Variabelen betrokken bij factoranalyse omtrent vermogensbron Socio-cultureel Kapitaal (vóór en na scharnier)

Verenigingen met politiek/sociaal doel	Aantal lidmaatschappen
Verenigingen voor vorming en ontspanning	Aantal lidmaatschappen
Verenigingen met goed doel	Aantal lidmaatschappen
Financiële ruimte van ouders	1=zeer moeilijk; 2=eerder moeilijk; 3=onbeslist; 4=eerder gemakkelijk; 5=zeer gemakkelijk
Beroep van vader	Puntenschaal van 1 tot 5
Instellingen-index	Aantal soorten instellingen
Relatiebreuk-plaatsing	Aantal relatiebreuken en plaatsingen in gezin
Partner	0=neen; 1=ja

Wanneer we deze variabelen in een factormodel plaatsen, extraheren we hieruit 4 factoren die we orthogonaal roteren. We stellen het model voor in tabel 5.15. De eerste factor drukt het *verenigingsleven* uit, de tweede factor het *gezinstigma*. Factor 3 schetst de *sociale afkomst* van de respondent, terwijl factor 4 een beeld geeft van het *instellingstigma* dat de respondent ervaart.

Tabel 5.15 Factoren uit de factoranalyse m.b.t. de vermogensbron Socio-cultureel Kapitaal (vóór en na scharnier)

Variabelen	Factor I Verenigingsleven	Factor II Gezinstigma	Factor III Sociale afkomst	Factor V Instellingen-stigma
Verenigingen met politiek/sociaal doel	0,777	0,031	0,011	0,061
Verenigingen voor ontspanning	0,747	0,071	-0,021	-0,205
Verenigingen met goed doel	0,648	-0,123	0,099	0,282
Relatiebreuk-plaatsing	0,008	0,830	-0,033	-0,120
Partner	0,007	-0,726	-0,079	-0,262
Financiële ruimte van ouders	0,005	-0,075	0,806	-0,007
Beroep van vader	0,056	0,113	0,756	-0,078
Instellingen-index	0,049	0,099	-0,101	0,908

3.3 Vermogensbron materieel kapitaal

In tabel 5.16 vindt men twee variabelen die we elk als afzonderlijke factoren beschouwen en dit om de vermogensbron Materieel Kapitaal te definiëren.

De *financiële ruimte* weerspiegelt de mate waarin de respondent rondkomt met zijn inkomen en eventueel kan sparen.

De *woonzekerheid* kent een puntenschaal van 1 tot 3. Hoe hoger de puntenwaarde, hoe hoger de woonzekerheid van de respondent. Een waarde 1 geeft aan dat de respondent geen eigenaar is van een woning en niet in een huis woont. Een waarde 2 impliceert dat de respondent ofwel eigenaar is van een woning (studio, appartement, huis, ...) ofwel in een huis woont. Een waarde 3 geeft aan dat de respondent én eigenaar is van een woning én in een huis woont.

De twee 'factoren' financiële ruimte en woonzekerheid kenmerken het Materieel Kapitaal.

Tabel 5.16 Factoren m.b.t de vermogensbron Materieel Kapitaal (vóór en na scharnier)

Financiële ruimte	0=financ. problemen en niet sparen; 1=geen financ. problemen of wel sparen; 2=geen financ. problemen en wel sparen
Woonzekerheid	Schaal van 1 tot 3

4. Besluit

We werkten in dit hoofdstuk de bouwstenen van ons welzijnsmodel uit. Hiervoor baseerden we ons op het theoretische denkkader van Sen met toevoeging van het concept vermogensbronnen. We onderscheiden vijf groepen functioneringsniveaus (gezondheid, huisvesting, gezinsrelaties, socio-culturele participatie en arbeid) en drie groepen vermogensbronnen (menselijk kapitaal, socio-cultureel kapitaal en materieel kapitaal).

In wat volgt zetten we een stap verder. Met behulp van onze bouwstenen gaan we het effect na van de sociale tewerkstellingsprogramma's op het welzijn van de deelnemers en dit op korte, op middellange en op lange termijn.

We nemen aan dat de effecten op korte termijn zichtbaar worden in een wijziging van de vector van 'omstandigheden' eerder dan de vermogens. De voornaamste wijziging is uiteraard de andere tijdsinvulling van het betrokken individu: gedwongen nietsdoen wordt vervangen door arbeid. We zullen in hoofdstuk 6 nagaan in hoeverre die gewijzigde omstandigheid op haar beurt de functioneringsniveaus van het individu (positief of negatief) beïnvloeden.

Op middellange en lange termijn kan verwacht worden dat de sociale tewerkstelling de verschillende vermogensbronnen beïnvloedt: het menselijk, materieel, sociaal en cultureel kapitaal. Die wijzigingen hebben dan weer een onrechtstreeks

effect op de functioneringsniveaus van het individu op langere termijn. In hoofdstuk 7 bestuderen we deze middellange- en langetermijneffecten.

HOOFDSTUK 6

KORTETERMIJNEFFECTEN VAN (SOCIALE) TEWERKSTELLING OP HET WELZIJN

1. Inleiding

Vooraleer we het verband tussen functioneringsniveaus, vermogensbronnen en de tewerkstellingsituatie bekijken, geven we eerst een overzicht van bestaande literatuur over de relatie werk-welzijn en over de beperkingen en mogelijkheden van het activeringsbeleid. Vandaaruit kunnen we voor ons eigen onderzoek hypothesen formuleren, en ook nagaan welke overeenkomst we terugvinden tussen onze resultaten en bestaande onderzoeken.

2. Literatuuroverzicht

2.1 Impact van de werkloosheid op het welzijn van individuen

Er is vanzelfsprekend veel meer onderzoek voorhanden over de welzijnseffecten van werkloosheid dan over die van arbeid. We kunnen in het algemeen aannemen dat deze welzijnseffecten elkaars spiegelbeeld zijn. Maar het is waarschijnlijk geen toeval dat tewerkstelling als de normale toestand beschouwd wordt, en werkloosheid als een (negatieve) afwijking hiervan. Hoe sterk en veelzijdig zijn deze negatieve effecten? Zijn ze 'constant' of evolueren ze met de duur van de werkloosheid (en zo ja, in welke zin)?

Vooraleer over de materiële gevolgen van werkloosheid bestaat een overvloedige literatuur. Het behoeft geen verder betoog dat er een duidelijke correlatie bestaat tussen (langdurige) werkloosheid en financiële bestaansonzekerheid, vooral bij alleenstaanden, éénverdienersgezinnen en éénoudergezinnen. Op dit aspect gaan we hier niet verder in. We zoeken eerder naar aanvullende literatuur over de psychosociale en gezondheidseffecten van werkloosheid.

2.1.1 Werkloosheid en sociale uitsluiting in het algemeen

In de literatuur onderscheiden Gallie (2004) en Kieselbach en Traiser (2002) zes verschillende dimensies van sociale uitsluiting. (1) Er is de dimensie *uitsluiting uit de arbeidsmarkt*. Die wijst op barrières om opnieuw de arbeidsmarkt te betreden. (2) *Economische uitsluiting* verwijst naar de financiële afhankelijkheid van het uitkeringsbeleid en van familie. (3) *Institutionele uitsluiting* kan verschillende betekenissen hebben: uitsluiting uit het scholingssysteem, uitsluiting uit instituties die zich bezig houden met werkloosheid en armoedebestrijding of uitsluiting uit publieke of private diensten. (4) *Uitsluiting door sociaal isolement* houdt in dat een individu zich terugtrekt uit zijn sociale netwerken. Dit leidt tot een verschraving van contacten of zelfs tot een volledig isolement. (5) *Culturele uitsluiting* verwijst naar de onmogelijkheid te leven volgens sociaal aanvaarde normen. (6) De laatste dimensie heet *ruimtelijke uitsluiting*. Zij die ruimtelijke uitsluiting ervaren, bevinden zich in een woonconcentratie van mensen met beperkte financiële mogelijkheden of van mensen met een zelfde sociale of culturele achtergrond. Een gevoel van ruimtelijke uitsluiting ontstaat door afwezigheid van infrastructuur zoals openbaar vervoer, winkels, culturele gebeurtenissen in hun woonbuurt, ...

Naast een onderscheid tussen de verschillende dimensies van sociale uitsluiting, maken de onderzoekers ook een opsplitsing naar de kans op sociale uitsluiting. Er zijn (1) werklozen met een hoog risico, (2) werklozen met een toenemend risico en (3) werklozen met een laag risico op sociale uitsluiting. Werklozen met een lange werkloosheidsduur kennen een hogere kans op sociale uitsluiting dan de anderen. Ze zijn vrij laag gekwalificeerd, hebben een lage sociale afkomst en komen vaak uit gezinnen met sociale en financiële problemen. De groep werklozen met een toenemend risico is eveneens langdurig werkloos, maar minder lang dan de eerste groep. De groep met een laag risico is jonger, hoger gekwalificeerd en slechts sinds korte tijd werkloos.

Kieselbach en Traiser (2002) benadrukken het feit dat naast de toestand van werkloosheid, ook andere factoren de mate beïnvloeden waarin iemand als langdurig werkloos individu in een situatie van sociale uitsluiting kan verzeilen. Factoren die een werkloze kwetsbaarder maken zijn: een lage kwalificatie, een passief zoekgedrag naar een reguliere job, een onzekere financiële situatie, weinig of geen sociale steun, onvoldoende of niet-bestaande institutionele steun, een laag zelfbeeld, drugsverslaving en afwijkend gedrag. Beschermende factoren die het risico op uitsluiting doen verminderen, zijn: een hoge kwalificatie, actief zoekgedrag op de arbeidsmarkt, een veilige financiële situatie, sociale en institutionele steun, een hoog zelfbeeld en participeren aan veel socio-culturele activiteiten. Uit hun onderzoek blijkt dat een hoog scholingsniveau en het volgen van een beroepsopleiding de belangrijkste beschermende factoren zijn.

Uit deze twee onderzoeken leiden we af van dat (sociale) tewerkstelling, gericht op laaggeschoolde langdurig werklozen, een duidelijk integrerend effect kan verwacht worden. Aangezien de verschillende welzijnsdimensies cumulatief op

elkaar schijnen in te werken, zouden de gunstige effecten van tewerkstelling op meerdere vlakken merkbaar moeten zijn. Nochtans suggereren Kieselbach en Traiser dat sommige alternatieve activiteiten van werklozen (zoals socio-culturele activiteiten) de integrerende functie van arbeid kunnen vervangen. In de mate dat werk deze alternatieve activiteiten onmogelijk maakt, kan het effect van tewerkstelling afgezwakt worden.

2.1.2 Werk, werkloosheid en socio-culturele participatie

Er bestaan twee belangrijke stromingen binnen de literatuur over de welzijneffecten van werkloosheid. Elk spreekt zich op een verschillende manier uit over de welzijnspositie van de werkloze in vergelijking met die van de werkende. In het tijdsbestedingsonderzoek van Glorieux (1992) worden deze twee modellen naast elkaar geplaatst en getoetst.

Het eerste model noemt het *latente deprivatiemodel*. Dit model, afkomstig van Jahoda (1979; 1982) onderscheidt twee functies van de formele arbeid, namelijk manifeste en latente functies. Manifeste functies zijn bewust gewilde functies van arbeid zoals de klassieke arbeidsvoorwaarden. Een typisch voorbeeld is het loon. Latente functies zijn niet bewust gewilde functies die voortkomen uit het arbeidsproces zoals het structureren van je dag, sociale contacten, ervaringen, status, identiteit en andere. Het latente deprivatiemodel formuleert de gevolgen van werkloosheid dan ook in termen van (1) inkomensverlies, (2) verlies van een tijdstructuur, (3) verlies van sociale zingeving, (4) verlies van voeling met de maatschappij rondom zich en (5) statusverlies.

Het tweede model is het *personal agency-model* (Fryer & Payne, 1984). Dit model wijst erop dat sociale zingeving ook buiten de formele arbeidsfeer kan gegeneerd worden. Zo besteden niet-beroepsactieve mannen meer tijd en aandacht aan huishoudelijke taken, doe-het-zelf activiteiten en persoonlijke verzorging in vergelijking met beroepsactieve mannen. Het model beaamt het heersende deprivatiegevoel bij werklozen maar wijt dit enkel aan het inkomensverlies.

Het personal agency-model is geen weerlegging van het latente deprivatiemodel, aangezien beide het belang van de latente functies van arbeid erkennen. Toch zijn er verschillen nl. op het vlak van de rol van informele arbeid en de mate waarin de informele arbeid latente functies vervult. Het personal agency model gaat er van uit dat elk individu zin tracht te geven aan elke situatie waarin het zich bevindt en niet alleen zin geeft aan een werksituatie binnen een institutioneel arbeidssysteem.

De resultaten van het tijdsbestedingsonderzoek van Glorieux ontkrachten noch het ene, noch het andere model. Wel blijken duidelijke verschillen op te treden in het patroon van de tijdsbesteding en in de sociale zingeving van kortstondig en langdurig werklozen. Resultaten wijzen erop dat kortstondig werklozen een daling van de algemene sociale zingeving aan activiteiten ondervinden. Naarmate

hun werkloosheid aanhoudt, stelt Glorieux opnieuw een stijging van de sociale zingeving vast. Dit betekent dat langdurig werklozen de latente functies, die vroeger verbonden waren aan formele arbeid, nu vinden in arbeidsvervangende activiteiten. De meest voorkomende zijn huishouding, klusjes, boodschappen, verzorgen van kinderen, opleiding en sollicitaties.

Uit het onderzoek van Glorieux (1992) blijkt anderzijds ook dat het welbevinden van werkenden beduidend hoger ligt dan dat van werklozen, zelfs wanneer rekening wordt gehouden met de beperkte vrije tijd van werkenden. Hoe verklaart Glorieux dit? (1) Naarmate de werkloosheid aanhoudt, schakelen werklozen wel over naar arbeidsvervangende activiteiten, maar hierin vinden ze slechts beperkte voldoening. Deze activiteiten zijn eerder routinematig binnen de private levenssfeer. (2) Daarnaast blijkt dat werklozen zich meer vervelen. Hun patroon van vrijetijdsbesteding is eerder gericht op 'eenzame' activiteiten zoals TV of video kijken en muziek beluisteren. De beroepsactieven wijden hun vrije tijd meer aan het onderhouden van sociale contacten en uitgaan. Kortom werklozen zijn minder tevreden met hun beschikbare tijd vergeleken met werkenden.

Ook de indicatoren van het Nationaal Actieplan voor Sociale Inclusie (FOD Sociale Zekerheid i.s.m. Werkgroep Indicatoren, 2004) tonen voor België aan dat werklozen ten opzichte van werkenden veel minder deelnemen aan activiteiten zoals: naar de bioscoop gaan, naar sportmanifestaties gaan, op café of op restaurant gaan, naar een dancing gaan, bowling of snooker spelen. Ook inzake het bijwonen van muziek evenementen, voordrachten en het bezoeken van musea is er een duidelijk verschil op basis van de arbeidsmarktpositie.

De kansen van werklozen zijn ook in het informele arbeidscircuit beperkt. Onder informeel arbeidscircuit verstaan we de huishoudelijke sector³¹, de communale sector³² en de zwarte economie³³. Zowel Sobel, Deroubaix & Yonnet (1995), Ginsburgh & Pestieau, (1987) als Koopmans (1988) wijzen erop dat het informele circuit geen alternatief vormt voor de uitgesloten mensen uit de formele of institutionele arbeidsmarkt. Het blijkt dat degenen met de meeste kansen in het formele circuit ook de beste kansen hebben in het informele circuit. De professionele omgeving schept namelijk het netwerk voor informele contacten. Als werklozen toch toegang vinden tot het informele arbeidscircuit dan bekleden zij laag kwalitatieve jobs met relatief grote gezondheidsrisico's, hetgeen hun kansen op herintegratie niet verhoogt.

³¹ De huishoudelijke sector omvat alle activiteiten die hun nut opleveren in de vorm van goederen of diensten in het huishouden. Hier is geen sprake van een geldelijke beloning voor de leden van het huishouden.

³² De communale sector omvat alle activiteiten die vrijwillig en zonder geldelijke beloning worden uitgevoerd voor de samenleving of voor derden.

³³ De zwarte economie bevat activiteiten die ook in de formele sector van de economie voorkomen, maar die verborgen blijven als gevolg van het ontduiken van belastingen en regelgevingen.

2.1.3 Werk(loosheid), fysische en mentale gezondheid

Over de relatie tussen werk(loosheid) en *gezondheid* zijn onderzoekers het oneens. Een Amerikaans onderzoek van Ruhm (2003) vertelt dat werkloos zijn, een *gunstige* impact heeft op de algemene lichamelijke gezondheid. In economisch minder gunstige tijden zijn mensen gezonder dan als het economisch goed gaat. Door de extra tijd die vrij komt in een situatie van werkloosheid, besteedt de werkloze meer aandacht aan zijn lichamelijke gezondheid. Een toename van de werkloosheid met 1% betekent een daling van de ergste zwaarlijvigheid met 1,4%, een toename van de lichamelijke activiteit met 1,5%, een daling van meervoudige gezondheidsrisico's met 1,8% en een afname van het roken met 0,6%.

De Europese Commissie (2003) daarentegen benadrukt in haar onderzoek een positieve correlatie tussen werkloosheid enerzijds, ziekte en invaliditeit anderzijds. Werklozen rapporteren een slechtere gezondheid, terwijl jonge werklozen vaker zelfmoord plegen. Volgens de studie heeft 'tewerkgesteld zijn' een gunstig effect op de levensverwachting en op de gezondheid van het individu, mits het gaat over hoge kwaliteitsjobs. Hiermee bedoelt men jobs die gebeuren in veilige werkomstandigheden met een bevredigende verloning en een flexibel tijdschema.

Verschillende NAP-indicatoren (door FOD Sociale Zekerheid i.s.m. Werkgroep Indicatoren, 2003) geven voor België aan dat mensen met een lagere sociale status (= werklozen, mensen met een lager opleidingsniveau of met een lager inkomensniveau) vaak in een slechtere gezondheid verkeren dan mensen met een hogere positie op de sociale ladder. Zo blijkt uit data tussen 1991 en 1997 dat mensen met een laag opleidingsniveau (geen diploma of lager onderwijs) in België niet alleen minder lang leven maar ook minder lang in een goede gezondheid verkeren en dit ten opzichte van hoog opgeleiden (diploma hoger onderwijs). Wat de psychische gezondheid betreft, blijkt uit de gezondheidsenquête van 2001 dat depressies veel meer voorkomen in de groep van het laagste inkomenskwintiel tegenover de groep van het hoogste kwintiel. Ook is er in vergelijking met andere groepen een hoger voorkomen van depressies bij werklozen, bij zieken en bij invaliden. De verschillen inzake gezondheidstoestand naar socio-economische status verklaren de onderzoekers gedeeltelijk met verschillen op het vlak van levensstijl en voedingsgewoonten³⁴. Een andere verklarende factor zijn de verschillen op vlak van toegang tot de gezondheidszorg. Hoewel in België (bijna) iedereen verzekerd is voor gezondheidszorg en er extra inspanningen zijn gedaan om de terugbetaling te verbeteren voor kwetsbare groepen, moeten de onderzoekers vaststellen dat in 2001 10 % van de bevolking deel uitmaakt van een gezin waar één of meer-

³⁴ Gegevens uit de gezondheidsenquête wijzen op een verband tussen zwaarlijvigheid en het opleidingsniveau (18% van de laag opgeleiden is zwaarlijvig versus 6% bij de hoog opgeleiden). Roken is eveneens een risicofactor voor de gezondheid. Uit de enquête blijkt dat percentage zware rokers wijzigt naargelang het opleidingsniveau (11% bij laag of gemiddeld opgeleiden versus 7% bij hoog opgeleiden).

dere personen tijdens het afgelopen jaar gezondheidszorg moet uit/afstellen om financiële redenen.

Uit internationale studies (Warr, 1984; Fryer & Payne, 1986; Fryer, 2000) blijkt dat de meeste werklozen de confrontatie met werkloosheid ervaren als problematisch zowel op geestelijk, lichamelijk als op sociaal vlak. Veel werklozen voelen zich 'slecht in hun vel'. Dit betekent dat ze gemiddeld angstiger, depressiever en pessimistischer dan werkenden door het leven gaan. Daarnaast zijn ze minder tevreden met hun leven en voelen zich minderwaardig. Ook toont een Amerikaanse studie van Linn, Sandifer en Stein (1985) aan dat werkloze mannen tussen de 35 en 60 jaar vaker depressief zijn en meer angst vertonen in vergelijking met werkende mannen uit dezelfde leeftijdscategorie.

Volgens De Witte (2001) gaan werklozen in vergelijking met werkenden meer naar de arts of naar gespecialiseerde hulpdiensten (bv. diensten voor geestelijke gezondheidszorg). Ook het aantal zelfmoorden en zelfmoordpogingen ligt bij hen iets hoger. Toch moeten we ons behoeden voor te éézijdige conclusies. Een job als monotoon bandwerk biedt bijvoorbeeld weinig mogelijkheden om zichzelf te ontwikkelen. In dergelijk geval kan werkloosheid als een (tijdelijke) bevrijding ervaren worden.

Het bovenstaande overzicht toont aan dat de relatie tussen werkloosheid en gezondheid erg complex is: men stelt in het algemeen wel een correlatie vast, maar die kan indirect zijn (d.w.z. via scholingsgraad eerder dan via werkloosheid). Laaggeschoolde werkenden lopen immers ook grotere gezondheidsrisico's. Er is dus duidelijk nood aan meer verfijnd onderzoek, bv. longitudinaal onderzoek waarin de werksituatie van individuen kan variëren terwijl hun scholingsniveau en inkomen constant blijft.

De Witte (1993) wijst erop dat in de jaren tachtig verschillende longitudinale studies werden uitgevoerd, waar onderzoekers werklozen en werkenden opvolgden in de tijd. Uit die onderzoeken blijkt dat werkloosheid inderdaad gemiddeld genomen *psychisch* onwelzijn veroorzaakt. Er is een duidelijke daling van het psychisch welbevinden van diegenen die werkloos werden, terwijl het niveau van psychisch welbevinden stabiel bleef bij hen die aan het werk bleven. Ook blijkt dat de daling in het psychisch welbevinden van de werklozen zich stabiliseert na verloop van tijd. Wel wordt het startniveau van welzijn niet meer bereikt zolang men werkloos is. Pas wanneer de werkloze opnieuw een job heeft, stijgt zijn welzijn en verdwijnt het verschil met de werkenden.

Volgens Jackson en Warr (1987) bepalen de algemene sociale condities waarin de werkloze leeft de sterkte van het negatieve effect van werkloosheid op de mentale gezondheid van het individu. Hun Britse studie wijst erop dat werklozen in regio's met een chronisch hoge werkloosheid een minder zwakke psychologische gezondheid bezitten ten opzichte van werklozen in regio's met een lage werkloosheid. Dit is mogelijk te wijten aan een snellere aanpassing aan de situatie van werkloosheid in gebieden met hogere werkloosheid door het bestaan van netwerken, gemeenschapssolidariteit en lagere woonkosten.

Ook Gallie (2004) en Kieselbach & Traiser (2002) bekijken de gevolgen die werkloosheid met zich meebrengt op psychosociaal vlak. Werkloosheid gaat in eerste instantie gepaard met een financiële achteruitgang, hetgeen zich kan vertalen in materiële deprivatie. Natuurlijk spelen de generositeit van het uitkeringsbeleid en de mogelijke steun van familie hierbij een belangrijke rol. Toch brengt werkloosheid, ook volgens hen, vaak negatieve consequenties met zich mee op het vlak van de psychische gezondheid: meer psychosociale problemen, grotere kans op zelfmoord en meer alcohol- en drugsgebruik. Mensen worden kwetsbaarder, voelen zich sneller inferieur, waardeloos en nutteloos. Mogelijkerwijs kan werkloosheid ook gepaard gaan met sociaal isolement, vooral wanneer de werkloze geen hechte band heeft met familie of vrienden. Daarbij komt dat hoe langer iemand werkloos blijft, hoe groter zijn kans wordt op uitsluiting uit de arbeidsmarkt.

Kort samengevat, kunnen we stellen dat (langdurige) werkloosheid onder bepaalde omstandigheden verregaande negatieve effecten kan hebben op het welzijn van individuen: naast materiële deprivatie komt er ook een verlies van zingeving, een gevoel van minderwaardigheid, een risico op depressie en daarmee samenhangend gezondheidsbedreigend gedrag. Rechtstreekse fysische gezondheidseffecten lijken er niet te zijn.

Over de invloed van werkloosheid op het gezins- en sociaal leven is niet veel bekend.

Tegelijk toont de literatuur aan, dat de ernst van de negatieve effecten mede afhangt van een aantal beschermende factoren zoals de gezinssituatie, het scholingsniveau, de mogelijkheid om zich te realiseren in arbeidsvervangende activiteiten en de duur van de werkloosheid.

2.2 Activeringsmaatregelen

In de meeste Europese landen trad er in de jaren negentig een wijziging op in de arbeidsmarktpolitiek. Terwijl vroeger de nadruk lag op de sociale bescherming van werklozen via een uitkeringsbeleid, ligt nu eerder de nadruk op tewerkstelling als voornaamste hulpmiddel voor sociale integratie.

Goul Andersen (2002) besluit uit zijn Deens panelonderzoek dat een actief arbeidsmarktbeleid ook aandacht moet besteden aan de sociale bescherming van werklozen via een voldoende uitkering. Resultaten van het onderzoek tonen aan dat de economische onzekerheid die een werkloze ondervindt door bijvoorbeeld een te lage uitkering, een grotere bedreiging vormt voor het welzijn van de werkloze dan de situatie van werkloosheid zelf. Vandaar het belang van een uitkeringsbeleid. Tewerkstelling op zich is echter niet onbelangrijk. 'Een job hebben' geeft een gevoel van autonomie, creëert een groter zelfvertrouwen en heeft een positieve impact op de levenskwaliteit. Werk kan dus niet zomaar vervangen worden door economische zekerheid.

Dit betekent, volgens Andersen, dat zowel het actief als het passief arbeidsmarktbeleid een belangrijke rol spelen bij de bestrijding van werkloosheid en sociale uitsluiting.

Bij het voeren van een activeringspolitiek is het volgens Gallie (2004) en Kieselbach & Traiser (2002) belangrijk zoveel mogelijk samen te werken met de cliënten³⁵ zelf. Geen rekening houden met de belangen van de cliënt leidt tot negatieve ervaringen. Zoiets moet kost wat kost vermeden worden, want uit ervaring blijkt dat cliënten met negatieve ervaringen geen contact meer wensen te hebben met de arbeidsinstituten. Individueel onderhandelde trajecten zijn dus het meest efficiënt.

Het is ook belangrijk om meer aandacht te besteden aan de stabilisatie en de persoonlijke psychosociale ontwikkeling van cliënten. Wat houdt dit in? Vooraleer er sprake kan zijn van een opleiding en kwalificatie, is het vaak noodzakelijk om eerst andere meer dringende maatregelen te nemen. Zo is het bv. onmisbaar om de drugsverslaving van een cliënt te laten behandelen vooraleer hij met een opleiding start.

Van Berkel (2002) formuleert een aantal kritieken op de activeringsmaatregelen in het algemeen.

In eerste instantie benadrukt Van Berkel dat activeringsmaatregelen gebaseerd zijn op de idee: 'betaald werk leidt tot integratie'. Hiermee bekritiseert hij dat niet-arbeidsmarktgerichte vormen van werk niet beschouwd worden als mogelijke hefboom tot integratie. Daarnaast vindt hij dat teveel nadruk gelegd wordt op het realiseren van job-plaatsingen, terwijl de kwaliteit van deze jobs en het voldoen aan de noden van cliënten veel belangrijker zijn om een integratieproces op gang te brengen.

In tweede instantie vestigt Van Berkel er de aandacht op dat activeringsprogramma's zich te vaak richten op korte termijn plaatsingen i.p.v. de perspectieven op lange termijn te bekijken. Het nastreven van *duurzame* integratie is enkel mogelijk wanneer de kwaliteit van de activering meer wordt benadrukt.

In derde instantie wijst Van Berkel erop dat niet enkel de activeringsprogramma's maar ook de werkgevers verantwoordelijkheid dragen bij het bewerkstelligen van een duurzame integratie. Als cliënten erin slagen nieuwe vaardigheden en ambities te ontwikkelen tijdens hun herintegratieproject, maar er zijn geen vooruitzichten bij de huidige werkgever, dan bestaat het gevaar dat succesvolle plaatsingen na verloop van tijd toch falen. De cliënt verliest zijn motivatie bij gebrek aan vooruitzichten.

Bij het lezen van al deze bevindingen en bemerkingsen, rijst de vraag in welke mate de activeringsmaatregelen uit ons onderzoek (de drie sociale tewerkstellingsprogramma's) effectief bijdragen tot het herstel van de welzijnsschade die (langdurige) werkloosheid heeft aangericht. Het lijkt voor de hand te liggen dat

³⁵ De cliënten zijn de werklozen die aan een activeringsmaatregel deelnemen.

arbeidsintegratie in de eerste plaats bijdraagt tot een grotere financiële en materiële bestaanszekerheid. Maar dit lukt wellicht niet op één dag, bv. indien werklozen zich diep in de schulden gestoken hebben. Verder kan men zich afvragen of de herintegratie ook leidt tot een groter zelfwaardegevoel, een betere psychische (en misschien onrechtstreeks ook fysische) gezondheid, en een grotere sociaal-culturele participatie. Ook hier zal de tijdsdimensie wellicht een belangrijke rol spelen.

Teruggrijpend naar ons model uit hoofdstuk 4, verwijzen we met duurzame integratie *op korte termijn* vooral naar het feit dat de werkloosheid als beperking geheel of gedeeltelijk wegvalt, waardoor de capaciteitsset van het betrokken individu uitbreidt, zelfs bij ongewijzigde resources. Omdat de capaciteitsset op zich niet observeerbaar is, moeten we ons tevreden stellen met een meting van de feitelijk bereikte *functioneringsniveaus* (op het vlak van materieel comfort, gezondheid, socio-culturele participatie ...).

In het volgende hoofdstuk zullen we dan de welzijnseffecten *op langere termijn* proberen te meten. Dan zullen we van welzijnswinst spreken als één of meerdere *vermogensbronnen* (resources) van de deelnemers aangroeien, zonder dat hun andere vermogensbronnen afnemen.

Wanneer we het nog anders formuleren, betekent een beter welzijn ook dat minstens één functioneringsniveau bij de deelnemers toeneemt, zonder dat andere functioneringsniveaus erop achteruit gaan.

3. Causale verbanden tussen functioneringsniveaus en tewerkstelling op korte termijn

3.1 Werkmethode

We vertrekken van een 'quasi-statisch' model, waarin de resources ongewijzigd blijven (cf. korte termijn). We schatten met behulp van dit statisch model de relatie tussen functioneringsniveaus, vermogensbronnen en tewerkstelling op zich. In de eerste plaats kan 'tewerkstelling op zich' weergegeven worden door een dummyvariabele, die aangeeft dat het individu al dan niet 'bevrijd' is van de opgelegde werkloosheid. We verwachten m.a.w. op korte termijn niet-negatieve effecten op één of meerdere functioneringsniveaus.

Maar er is nog méér. Men kan nl. ook nagaan welke functioneringsniveaus een individu kan bereiken binnen de sfeer van de arbeid zelf. Hiervoor is het niet langer onverschillig welk soort tewerkstelling aangeboden wordt. De voorvechters van de sociale economie hebben de ambitie om aan kansengroepen meer kwaliteitsvolle arbeid te bieden dan de reguliere arbeidsmarkt, waardoor sociale integratie bevorderd wordt (Vosec, 2003). Sceptici zullen eerder opwerpen dat sociale tewerkstelling een tweederangs-arbeid is voor de zwaksten. Om deze hypothesen tegenover elkaar te toetsen zullen we in ons model niet één, maar verschillende

dummy's inlassen om na te gaan of de effecten van sociale tewerkstelling op diverse functioneringsniveaus significant verschillend zijn van die van reguliere tewerkstelling. We zullen bovendien de effecten van de drie typen sociale tewerkstelling onderling vergelijken.

$$F_t = f(r_t, z_t) \quad (6.1)$$

waarbij F_t symbool staat voor de functioneringsniveaus, r_t voor de vermogensbronnen en z_t voor een aantal exogene variabelen: het geslacht, de etnische afkomst, de leeftijd, de zorglast³⁶ in gezin en de tewerkstellings situatie op moment t . Er zijn vijf tewerkstellingsmogelijkheden: ofwel werkt de respondent in een werkervaringsbedrijf, in een sociale werkplaats, in een invoegbedrijf of in een reguliere job, ofwel werkt de respondent niet. Dit betekent dat er vier dummy's opgenomen worden, waarbij we 'het niet werken' als referentiecategorie beschouwen. De t -variabele geeft de tijd aan. Ofwel heeft een observatie betrekking op het jaar 1997 ofwel op het jaar 2001. We bezitten 304 observaties voor het jaar 1997 en 421 observaties voor het jaar 2001. Dit betekent een totaal van 725 observaties. Alhoewel de observaties slaan op twee verschillende meetmomenten, spreken we van een 'quasi-statisch' model omdat niet de wijzigingen maar de niveaus van functioneringsdimensies bestudeerd worden.

Op basis van de schattingen in het vorige hoofdstuk berekenen we voor elke observatie de factorscores op 16 functioneringsniveaus³⁷ (F_t) en 11 vermogenscomponenten³⁸ (r_t). De gedetailleerde uitleg en resultaten van de factorschattingen vindt men terug in hoofdstuk 5. Vervolgens worden regressies geschat die het

³⁶ De zorglast-variabele geeft weer hoeveel personen de respondent in zijn/haar gezin moet verzorgen. Zowel kinderen jonger dan 12 jaar als familieleden ten laste die speciale verzorging nodig hebben, worden hieronder gerekend. Een hogere zorglast betekent, bij gelijke resources, een lager welzijn 'per capita'; bovendien beperkt zorglast de vrije tijdsallocatie van minstens één volwassene in het gezin.

³⁷ We onderscheiden vijf functioneringsdimensies. Elke dimensie delen we op in verschillende factoren (= functioneringsniveaus). (1) Onder de dimensie gezondheid hebben we de factoren ziekte en ziekenhuisverblijf. (2) De dimensie huisvesting omvat de factoren positieve woningkenmerken en basisuitrusting. (3) De dimensie gezinsrelatie bestaat uit de factor positieve gezinssfeer. (4) Onder de dimensie socio-culturele participatie verstaan we de factoren culturele activiteiten, dicht sociaal contact, tevredenheid en recreatief uitgaan. (5) De dimensie arbeid wordt bepaald door de factoren positieve werksfeer, werkdruk, werkautonomie, negatieve werkomstandigheden, geen routine, werkstatuut en werkpercentage tijdens de laatste 12 maanden.

³⁸ Ter herinnering: we gebruiken drie vermogensbronnen die elk worden gekenmerkt door een aantal factoren. (1) Het menselijk kapitaal omvat scholing, fysieke en psychische kwetsbaarheid, werkervaring en beroepsopleiding. (2) Het socio-cultureel kapitaal bestaat uit verenigingsleven, sociale afkomst, gezinsstigma en instellingenstigma. (3) Het materieel kapitaal meet de woonzekerheid en de financiële ruimte.

verband weergeven tussen de factorscores enerzijds, en de resources en exogene kenmerken (waaronder de tewerkstellingsdummy's) anderzijds.

De variabelen die de functioneringsdimensie arbeid kenmerken, hebben slechts betrekking op 437 observaties. Enkel respondenten die ofwel in 1997 ofwel in 2001 werkten, nemen we op in het desbetreffende model. Respondenten die op moment t (in 1997 of in 2001) niet werkten, kunnen ook niets vertellen over hun arbeidssituatie.

We schatten het quasi-statische model volgens formule 6.1 voor alle functioneringsniveaus tezamen. De mogelijkheid bestaat dat er verbanden zijn tussen de verschillende functioneringsniveaus onderling. Om hiermee rekening te houden, opteren we ervoor om alle equaties, waarbij telkens een ander functioneringsniveau als afhankelijke variabele fungeert, samen in één model te schatten. Dit kan met behulp van de techniek 'seemingly unrelated regressions', waar we de equaties tegelijkertijd kunnen schatten en kunnen rekening houden met gecorreleerde storingstermen.

Wanneer we de algemene equatie uitschrijven voor één functioneringsniveau, bijvoorbeeld voor het functioneringsniveau ziekte, dan krijgen we het volgende:

$$\begin{aligned}
 \text{ziekte}_{it} = & \beta_0 + \beta_1 \cdot \text{scholing}_{it} + \beta_2 \cdot \text{fysische kwetsbaarheid}_{it} + \beta_3 \cdot \text{psychische kwetsbaarheid}_{it} \\
 & + \beta_4 \cdot \text{werkervaring}_{it} + \beta_5 \cdot \text{beroepsopleiding}_{it} + \beta_6 \cdot \text{verenigingsleven}_{it} \\
 & + \beta_7 \cdot \text{sociale afkomst}_{it} + \beta_8 \cdot \text{gezinstigma}_{it} + \beta_9 \cdot \text{instellingenstigma}_{it} \\
 & + \beta_{10} \cdot \text{financiële ruimte}_{it} + \beta_{11} \cdot \text{woonzekerheid}_{it} + \beta_{12} \cdot \text{geslacht}_{it} \\
 & + \beta_{13} \cdot \text{etnische afkomst}_{it} + \beta_{14} \cdot \text{leeftijd}_{it} + \beta_{16} \cdot \text{zorglast}_{it} + \beta_{17} \cdot \text{IB}_{it} \\
 & + \beta_{18} \cdot \text{WEB}_{it} + \beta_{19} \cdot \text{SWP}_{it} + \beta_{20} \cdot \text{REG}_{it} + \varepsilon_{it}
 \end{aligned}
 \tag{6.2}$$

De factor ziekte van respondent i op tijdstip t wordt geregresseerd op de verschillende vermogenscomponenten van respondent i op tijdstip t en op een aantal exogene variabelen. Eerder vertelden we dat het hier gaat over het geslacht, de etnische afkomst, de leeftijd, de zorglast in gezin en de tewerkstellingssituatie van respondent i op moment t . We stellen de tewerkstellingssituatie voor door de dummy's IB_{it} , WEB_{it} , SWP_{it} en REG_{it} . Deze variabelen geven respectievelijk aan of respondent i wel of niet in een invoegbedrijf, in een werkervaringsbedrijf, in een sociale werkplaats of in een reguliere job werkte in het jaar t .

Vooraleer we het model in zijn geheel schatten via de methode van 'seemingly unrelated regressions' hebben we nagegaan of de verschillende verklarende variabelen uit het model gecorreleerd zijn met elkaar. Indien er sprake is van multicollineariteit tussen de verklarende variabelen dan is dit nadelig voor de schatting van het model. Multicollineariteit tussen onafhankelijke variabelen kan intuïtief vergeleken worden met een situatie waarbij een gehuwd koppel deel uitmaakt van een jury. De rechter is bijgevolg genooddaakt om één van hen uit de jury te ont-

slagen omdat hun beslissingen van elkaar zullen afhangen hetgeen de uitspraak zou beïnvloeden. Collineariteit tussen verklarende variabelen maakt het moeilijk om via een model significante relaties tussen de afhankelijke en de onafhankelijke variabelen aan te tonen. De 'variance inflation factor' (VIF) is een manier om multicollineariteit tussen variabelen na te gaan. De gehanteerde verklarende variabelen zoals in vergelijking (6.2) blijken volgens de VIF-resultaten niet collineair te zijn.

3.2 Resultaten

De resultaten van het geschatte statische model volgens formule 6.1 zijn terug te vinden in tabel 6.1. Het significantieniveau van de coëfficiënten is telkens met sterretjes aangeduid; de cellen met significante effecten zijn bovendien grijs gearceerd. De output komt overeen met de resultaten van die we zouden verkrijgen wanneer we een regressie volgens de gewone kleine kwadratenmethode zouden toepassen. Dit betekent dat de verschillende equaties niet gecorreleerd zijn.

De verbanden tussen functioneringsniveaus, vermogensbronnen en (vooral) de sociale of reguliere tewerkstelling, bespreken we nu per functioneringsdimensie (gezondheid, huisvesting, gezinsrelatie, socio-culturele participatie en arbeid) afzonderlijk. Daarbij analyseren we o.a. in welke mate hogere of lagere resources leiden tot verschillen in functioneringsniveaus. Hier gaan we dus op zoek naar een bevestiging van ons uitgebreid theoretisch welzijnsmodel door de praktijk. Tenslotte bekijken we expliciet welke impact de (sociale) tewerkstelling met zich mee brengt volgens ons statisch model.

3.2.1 Dimensie fysische gezondheid

Alle variabelen die onder de functioneringsdimensie gezondheid vallen, waren gebundeld in twee factoren: factor ziekenhuisverblijf en factor ziekte.

De factor ziekenhuisverblijf bestaat uit een aantal variabelen (zoals slachtoffer zijn van een ongeval, contact hebben met dienst spoedgevallen van een ziekenhuis) die nogal onvoorspelbaar zijn. Bijgevolg lijkt het ons niet zinvol de verbanden na te gaan tussen deze factor, de vermogensbronnen en de tewerkstelling op zich.

De factor ziekte als afhankelijke variabele in het statisch model, geeft ons volgende resultaten: Mensen met een lager scholingsniveau en mensen die fysisch zwakker zijn, worden significant vaker ziek. Ook vrouwen, personen van Belgische afkomst en personen met een actief verenigingsleven blijken significant frequenter ziek te zijn.

Uit de data blijkt dat mensen met een hoger menselijk kapitaal, een significant betere gezondheid hebben, terwijl – merkwaardig – een toename in het socio-cultureel kapitaal gepaard schijnt te gaan met significant meer ziekte.

We vinden anderzijds geen significant (*rechtstreeks*) verband tussen ziekte en (sociale) tewerkstelling. Andere determinanten hebben blijkbaar een meer belangrijke invloed op de factor ziekte. Dit ligt min of meer in de lijn van eerdere bevindingen in de literatuur (cf. sectie 2).

3.2.2 Dimensie huisvesting

Al de variabelen die iets over de functioneringsdimensie huisvesting vertellen, worden samengebracht in twee factoren: de factor positieve woningkenmerken en de factor basisuitrusting.³⁹ Wanneer we deze twee factoren elk als afhankelijke variabelen beschouwen in een statisch model, komen volgende verbanden naar boven:

Mensen met een hoger gezinsstigma of instellingstigma, personen met meer werkervaring en personen met een grote zorglast in hun gezin ondervinden minder *positieve woningkenmerken*. Vrouwen, personen van Belgische afkomst, mensen die het financieel ruim hebben en de psychisch zwakkeren, kennen meer positieve woningkenmerken.

Vrouwen, fysisch zwakkere mensen en personen met een grotere woonzekerheid, bezitten relatief meer *basisuitrusting* in hun woning. Mensen met een hoger gezinsstigma of instellingstigma hebben relatief minder basisuitrusting. Ook werknemers in sociale werkplaatsen bezitten minder basisuitrusting en dit ten opzichte van de niet werkenden. Dat laatste geldt *na controle* voor andere individuele kenmerken (bv. het feit dat werknemers in sociale werkplaatsen doorgaans meer gezins- of instellingenstigma's hebben). Deze bevinding suggereert m.a.w. dat tewerkstelling in een sociale werkplaats (*ceteris paribus*, en in vergelijking met werkloosheid) eerder negatieve dan positieve effecten heeft op het materiële welzijn. We zullen deze hypothese in wat volgt nog verder proberen te toetsen.

De data tonen voorts aan dat een hoger socio-cultureel of materieel kapitaal een significant positieve invloed hebben op het functioneringsniveau '*positieve woningkenmerken*', terwijl er geen positief effect is (integendeel) van het menselijk kapitaal.

Er is tenslotte geen rechtstreekse invloed van tewerkstelling op de factor '*positieve woningkenmerken*' zichtbaar. Wel is er een mogelijk onrechtstreeks verband via het inkomen. Werkenden hebben normaliter een gunstigere financiële ruimte ten opzichte van niet-werkenden. Een gunstigere financiële situatie brengt dan weer meer positieve woningkenmerken met zich mee.

³⁹ Opgelet: de functioneringsdimensie 'huisvesting' verwijst naar kenmerken die op korte termijn kunnen fluctueren – dus niet naar factoren zoals woonzekerheid (deze laatste factor wordt als een aspect van het materieel vermogen beschouwd – zie hoofdstuk 7 voor de effecten op deze factor).

3.2.3 Dimensie gezinsrelaties

De variabelen die betrekking hebben op de gezinssituatie, vatten we samen in één factor, nl. de factor *positieve gezinssfeer*. Wanneer we deze factor als afhankelijke variabele regresseren op de verschillende vermogensbronnen en op de hoger vermelde exogene variabelen, krijgen we volgende resultaten: fysisch zwakkere mensen en personen met een groter gezinsstigma kennen een minder gunstige gezinssfeer. Mannen, mensen van een hogere sociale afkomst, personen die het financieel ruim hebben en/of actief zijn in het verenigingsleven en mensen met een grote zorglast in het gezin, ondervinden een positievere gezinssfeer. Ook werknemers in werkervaringsbedrijven en in de reguliere sector ervaren de gezinssfeer positiever dan zij die niet werken.

Zowel een hoger menselijk kapitaal, als een hoger socio-cultureel of materieel kapitaal, leiden tot een significante verbetering van de gezinsrelaties.

De resultaten wijzen dus op een overwegend positieve invloed van werken op de gezinssfeer. Dit geldt *rechtstreeks* voor de reguliere tewerkstelling als voor de werkervaring, telkens in vergelijking met werkloosheid – en mogelijk ook onrechtstreeks (via het inkomen) voor andere vormen van sociale tewerkstelling. De studies van Warr (1984), Fryer & Payne (1986), Fryer (2000), Gallie (2004) en Kieselbach & Traiser (2002) bevestigen allemaal dat werkloze mensen kwetsbaarder zijn en zich sneller nutteloos, waardeloos en inferieur gaan voelen. Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat dit gaat wegen op hun gezinssfeer. Het feit dat we geen (rechtstreeks) effect vaststellen bij tewerkgestelden in sociale werkplaatsen en invoegbedrijven kan wellicht te wijten zijn aan het feit dat veel van deze mensen alleenstaanden zijn.

3.2.4 Dimensie socio-culturele participatie

De verschillende variabelen die iets vertellen over de socio-culturele participatie vatten we samen in vier factoren: de factor culturele activiteiten, de factor dichte sociale contacten, de factor tevredenheid en de factor recreatief uitgaan. Elke factor wordt in een afzonderlijke regressie beschouwd als afhankelijke variabele. Welke causale verbanden komen naar boven?

Mensen met een hogere scholing of die regelmatig beroepsopleiding volgen, actief zijn in het verenigingsleven, een hogere sociale afkomst hebben en/of het financieel ruimer hebben, participeren relatief meer aan *culturele activiteiten*. Ook nemen vrouwen, jongeren en mensen van niet Belgische afkomst relatief meer deel aan culturele activiteiten.

Mensen met een actief verenigingsleven, mensen van lagere sociale afkomst, personen met een grote zorglast in het gezin, personen met een laag of geen instellingenstigma en mensen met een grotere woonzekerheid hebben relatief meer *dichte sociale contacten*. Ook jongeren en mensen die niet in België geboren werden, zoeken relatief meer dicht sociaal contact op.

Ouderen, mensen van hogere sociale afkomst en zij die het financieel ruim hebben, kennen een relatief grote *tevredenheid* van hun socio-culturele participatie. Mensen met een gezinsstigma of instellingstigma zijn relatief minder tevreden.

Jongeren, mannen, personen die actief zijn in het verenigingsleven en/of een grotere financiële ruimte hebben, gaan meer *recreatief* uit. Ook mensen met een gezinsstigma blijken relatief meer recreatief uit te gaan. Fysisch zwakkere mensen en personen met een grote zorglast in het gezin gaan relatief minder recreatief uit.

Hoe ziet het globale plaatje eruit wat socio-culturele participatie betreft? Een hoger menselijk of materieel kapitaal leidt tot een significant grotere socio-culturele participatie. Het effect van het socio-cultureel kapitaal is merkwaardigerwijze minder éénduidig: een intenser verenigingsleven heeft een overwegend positieve invloed, maar een hogere sociale afkomst of een sterker gezinsleven hebben tweesnijdende effecten: mensen met een hogere sociale afkomst participeren meer aan formele cultuuractiviteiten en zijn tevredener over hun sociaal en cultureel leven, maar hebben minder dichte sociale contacten. Mensen uit gebroken gezinnen of alleenstaanden kiezen dan weer selectief voor meer recreatief uitgaan (in vergelijking met volledige gezinnen).

Werk heeft nergens een rechtstreekse invloed op de socio-culturele participatie. Via een verhoogd inkomen *kan* werk echter wel onrechtstreeks bijdragen tot meer culturele participatie, tot vaker recreatief uitgaan en tot een grotere tevredenheid hierover.

3.2.5 Dimensie arbeid

Alle variabelen die iets vertellen over de arbeidssituatie van de respondent, brachten we samen tot zes factoren. Dit zijn de factoren positieve werksfeer, werkdruk, werkautonomie, negatieve werkomstandigheden, variatie in het werk, werkstatuut en 'werkpercentage gedurende de laatste 12 maanden'.⁴⁰ We plaatsen elke factor als afhankelijke variabele in een afzonderlijk regressiemodel volgens formule 6.2. Noteer dat werklozen per definitie uit deze regressies zijn weggelaten, en dat de referentiecategorie hier gedefinieerd is als de regulier werkenden. Welke verbanden zien we in tabel 6.1?

Mensen van hogere sociale afkomst, personen met meer werkervaring en/of fysisch sterk gestel werken doorgaans in een relatief *positieve werksfeer*. Veertigers ondervinden een meer gunstige werksfeer ten opzichte van twintigers, dertigers, vijftigers en zestigers. Uit het model blijkt ook dat werknemers in werkervaringsbedrijven een minder positieve werksfeer ervaren dan zij die in een reguliere job werken. Dit wordt bevestigd door het onderzoek van Lauwereys e.a. (2000). Het onderzoek toont aan dat mensen die doorstromen vanuit werkervaringsbedrijven

⁴⁰ Over de zevende factor 'werkpercentage gedurende de laatste 12 maanden' kunnen we kort zijn. Aangezien dit in feite een louter kwantitatief tewerkstellingsaspect betreft, dat in hoofdstuk 3 reeds uitvoerig ontleed werd, laten we het hier buiten beschouwing.

naar de reguliere tewerkstelling, achteraf meer tevreden zijn op het vlak van jobinhoud, statuut, verloning, maar ook op het vlak van werksfeer.

Hoger geschoolden, personen die meer beroepsopleiding volgden en/of personen met de meeste werkervaring, ondervinden een relatief hogere *werkdruk*. Ook werknemers in invoegbedrijven staan onder meer werkdruk dan de regulier tewerkgestelden. Werknemers in werkervaringsbedrijven daarentegen werken onder lagere druk vergeleken met werknemers in de reguliere sector. Mannen en personen met een leeftijd tussen de 35 en 40 jaar ondervinden op hun beurt een grotere werkdruk dan hun jongere en oudere werkcollega's. Ook mensen met een gezinstigma ervaren een relatief hogere werkdruk (alleenstaande ouders?).

Hoger geschoolden, individuen met meer werkervaring, personen met grotere woonzekerheid, mensen van Belgische afkomst en veertigers werken relatief *autonomer*. Ook blijken werknemers in invoegbedrijven autonomer te werken dan werknemers in de reguliere arbeidsmarkt, terwijl werknemers in werkervaringsbedrijven minder zelfstandig werken.

Mannen, niet-Belgen of personen die het financieel niet ruim hebben, werken in relatief slechtere *werkomstandigheden*. Ook mensen met meer werkervaring blijken in relatief slechtere omstandigheden te werken. Diegenen met de meeste werkervaring zijn mensen die op moment *t* ofwel in een reguliere job ofwel in een sociale werkplaats werken. Dit zou betekenen dat regulier tewerkgestelden en sociale werkplaats-werknemers in relatief minder positieve omstandigheden werken. Uit de resultaten blijkt alvast dat werknemers uit de reguliere sector slechtere werkomstandigheden ondervinden dan de werknemers in werkervaringsbedrijven.

Mannen, personen met een hogere scholing, met meer beroepsopleiding, een actief verenigingsleven en/of een grotere financiële ruimte, ondervinden meer *variatie* in hun jobinhoud.

Mannen, personen met meer werkervaring en/of meer beroepsopleiding, hebben een relatief gunstiger *contract*. Ook werknemers in invoegbedrijven en in sociale werkplaatsen werken onder een beter contract dan zij die een reguliere job hebben. De invoegbedrijf- en sociale werkplaats-werknemers krijgen immers een contract van onbepaalde duur op het moment van instap in de sociale tewerkstelling. Dit is niet altijd het geval bij de start van reguliere jobs. Ook mensen met een lage sociale afkomst slagen er, merkwaardigerwijze, meer in een gunstig contract (contract van onbepaalde duur) te verkrijgen. Dit kunnen we verklaren doordat heel wat van deze mensen in een sociale werkplaats tewerkgesteld zijn.

Belangrijk is vooral de volgende conclusie: de sociale tewerkstelling doet niet onder voor de reguliere tewerkstelling wat kwaliteit van de arbeid betreft. Er zijn verschillen in positieve en negatieve zin, maar geen van de twee werkvormen kunnen we als 'inferieur' beschouwen.

Tabel 6.1 Resultaten uit het quasi-statisch model: kortetermijneffecten van (sociale) tewerkstelling op het welzijn (functioneringsniveaus)

	Gezondheid Ziekte	Huisvesting Positieve woning- kenmerken	basisuitrusting	Gezin Positieve gezins- sfeer	Socio-culturele participatie Culturele activiteiten	Dichte sociale contacten
Intercept	0,806***	0,775***	3,550***	5,603***	0,602***	3,874***
Scholing	-0,048*	0,016	-0,053	0,063	0,264***	-0,051
Fysische zwakte	0,566***	-0,099	0,153**	-0,263**	0,043	0,054
Psychische zwakte	-0,006	0,025**	0,001	0,014	0,009	0,020
Werkervaring	0,001	-0,006**	0,005	-0,006	0,003	-0,005
Beroepsopleidingduur	-0,002	-0,005	0,001	0,002	0,013***	-0,004
Verenigingsleven	0,136***	0,015	-0,007	0,358***	0,350***	0,158**
Sociale afkomst	0,004	0,010	0,009	0,164***	0,141***	-0,058*
Gezinsstigma	0,013	-0,161***	-0,162***	-0,572***	0,052	0,058
Instellingstigma	-0,038	-0,306***	-0,152**	-0,043	0,017	-0,156**
Financiële ruimte	-0,018	0,222***	0,023	0,506***	0,125***	0,024
Woonzekerheid	-0,021	0,019	0,104**	-0,070	-0,013	0,107**
Geslacht (man)	-0,121***	-0,162***	-0,266***	0,223**	-0,145***	0,017
Etnische afkomst (Belg)	0,093*	0,133*	0,001	0,010	-0,181***	-0,215**
Leeftijd	-0,001	-0,003	-0,001	0,005	-0,006**	-0,010***
Leeftijd ²	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Zorglast in gezin	-0,011	-0,064**	0,057	0,110**	-0,016	0,165***
Ibwerk	-0,107	0,057	-0,046	-0,096	0,052	0,071
WEBwerk	-0,128	0,219	0,172	0,931**	-0,289	-0,128
SWPwerk	-0,016	0,122	-0,259*	0,328	-0,136	-0,059
REGwerk	-0,086	0,088	0,094	0,270*	0,020	-0,041

*** betekent $p < 0,01$; ** betekent $0,01 < p < 0,05$; * betekent $0,05 < p < 0,1$

Tabel 6.1 Resultaten uit het quasi-statisch model: causale verbanden tussen functioneringsniveaus, vermogensbronnen en tewerkstelling op zich.
Vervolg

	Socio-culturele participatie			Werkdruk	Arbeid		Variatie in werk	Soort contract
	Tevredenheid socio-culturele participatie	Recreatief uitgaan	Positieve werksfeer		Werk-autonomie	Negatieve werk-omstandigheden		
Intercept	2,403***	2,443***	3,481**	-0,849	-3,999***	3,433***	-1,274	2,078**
Scholing	-0,007	0,040	0,065	0,309***	0,408***	-0,068	0,247***	0,076
Fysische zwakte	-0,016	-0,144*	-0,269*	-0,097	-0,046	-0,033	0,034	-0,007
Psychische zwakte	-0,004	-0,017	-0,055	0,022	-0,032	0,020	-0,048	-0,056
Werkervaring	0,001	-0,001	0,013**	0,011***	0,012**	0,009***	-0,001	0,025***
Beroepsopleidingduur	-0,003	-0,005	0,003	0,020***	0,003	0,004	0,015***	0,014**
Verenigingsleven	0,050	0,186**	0,041	0,056	0,046	-0,063	0,165*	-0,098
Sociale afkomst	0,029**	0,004	0,115*	0,031	0,072	-0,053	0,057	-0,107**
Gezinsstigma	-0,076**	0,227***	-0,122	0,114*	0,134	0,086	0,070	-0,048
Instellingstigma	-0,070**	-0,033	0,098	-0,008	-0,009	0,006	0,083	-0,079
Financiële ruimte	0,147***	0,103**	0,020	-0,046	0,088	-0,217***	0,114*	0,039
Woonzekerheid	-0,027	0,063	-0,062	0,076	0,109*	0,042	0,085	0,033
Geslacht (man)	0,020	0,545***	0,115	0,137**	-0,140	0,326***	0,287***	0,251***
Etnische afkomst (Belg)	-0,030	-0,109	0,165	-0,130	0,231*	-0,311***	-0,025	0,210
Leeftijd	0,005***	-0,018***	0,102*	0,101***	0,185***	-0,043	0,017	0,006
Leeftijd ²	0,000	0,000	-0,001	-0,001***	-0,002***	0,001	-0,001	-0,001
Zorglast in gezin	-0,002	-0,201***	0,073	0,029	-0,049	0,050	0,038	0,013
Ibwerk	0,044	0,015	0,183	0,355***	0,374***	0,049	0,123	0,612***
WEBwerk	0,086	0,134	-0,724**	-0,374*	-0,447*	-0,416**	0,164	-0,308
SWPwerk	0,040	0,119	-0,011	-0,011	0,051	0,045	0,101	0,507***
REGwerk	0,033	0,111						

*** betekent $p < 0,01$; ** betekent $0,01 < p < 0,05$; * betekent $0,05 < p < 0,1$

4. Besluit

Het quasi-statisch model waarbij we de relaties tussen functioneringsniveaus, vermogensbronnen en tewerkstelling meten, levert een grote hoeveelheid informatie op.

In eerste instantie wilden we toetsen of ons uitgebreid theoretisch model om welzijn te verklaren (met introductie van het vermogensconcept) door de praktijk bevestigd wordt. M.n. gaan we na *in welke mate een toename in vermogensbronnen leidt tot een toename in functioneringsniveaus*. We kijken naar het algemeen beeld, wetend dat heel wat partiële relaties insignificant zijn. De relaties tussen vermogensbronnen en functioneringsdimensies vatten we samen in tabel 6.2.

Tabel 6.2 Relaties tussen vermogensbronnen en functioneringsdimensies

	Gezondheid	Huisvesting	Gezinsrelaties	Socio-culturele participatie	Arbeid
Menselijk kapitaal	+	-	+	+	+
Socio-cultureel kapitaal	-	+	+	?	+
Materieel kapitaal	0	+	+	+	+

De tabel bevat enkel de significante verbanden. Tussen de functioneringsdimensie gezondheid en de vermogensbron materieel kapitaal is er geen significante relatie op te merken.

Uit het overzicht blijkt dat de relatie tussen vermogensbronnen en functioneringsdimensies overwegend positief is. Dit bevestigt onze veronderstelling dat bij een rationeel individu sprake is van een uitbreiding van zijn functioneringen - en dus vermoedelijk ook van zijn capaciteitenset, wanneer één of meerdere van zijn vermogensbronnen toenemen. Uitzonderingen op deze regel zijn de significant negatieve verbanden (a) tussen socio-cultureel kapitaal (m.n. deelname aan verenigingen) en gezondheid, en (b) tussen menselijk kapitaal (werkervaring en fysieke 'sterkte') en kwaliteit van de woning. Vooralsnog hebben we voor deze onverwachte relaties geen verklaring kunnen vinden.

In tweede instantie meten we expliciet *welke gevolgen de (sociale) tewerkstelling heeft* volgens ons statisch model. In dit hoofdstuk hebben we ons beperkt tot de directe effecten op korte termijn. We zien geen rechtstreeks significant effect van (sociale) tewerkstelling op gezondheid of socio-culturele participatie, terwijl er wel een rechtstreeks positieve invloed van (sociale) tewerkstelling op de gezinssfeer zichtbaar is. Het meest 'vervelende' - contra-intuïtieve - effect is een negatief effect van tewerkstelling in een sociale werkplaats op de woonkwaliteit.

Het motto 'positieve welzijnseffecten betekenen dat minstens één functioneringsniveau bij de werknemers toeneemt, zonder dat andere erop achteruit gaan'

blijkt dus niet zondermeer op te gaan: de meeste verbanden zijn insignificant, een paar zijn positief en één is negatief.

In derde instantie kunnen we uit ons kortetermijn-model besluiten dat de *kwali- teit van de sociale en de reguliere tewerkstelling min of meer gelijkwaardig* is. Er zijn verschillen in positieve en negatieve zin. Geen van de twee werkvormen kunnen we als éénduidig beter bestempelen.

HOOFDSTUK 7

MIDDELLANGE- EN LANGETERMIJNEFFECTEN VAN SOCIALE TEWERKSTELLING OP HET WELZIJN

1. Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we na in welke mate de projecten van sociale tewerkstelling leiden tot een *duurzame sociale integratie*. Brengen de projecten naast positieve loopbaaneffecten ook gunstige langetermijneffecten op het vlak van welzijn met zich mee? Dit is het geval als één of meerdere *vermogensbronnen* van de deelnemers aangroeien, zonder dat hun andere vermogensbronnen afnemen.

Hoe meten we dit? In tegenstelling tot vorig hoofdstuk bestuderen we niet de rechtstreekse, onmiddellijke invloed van (sociale) tewerkstelling op diverse functioneringsniveaus.⁴¹ We veronderstellen dat sociale tewerkstelling een investering is in het menselijk, sociaal-cultureel en materieel kapitaal van de doelgroep. Deze investering kan op termijn leiden tot hogere capaciteiten en functioneringsniveaus (in de zin van Sen's welvaartstheorie).

Met behulp van een dynamisch model onderzoeken we of deelnemen aan één van de drie soorten projecten van sociale tewerkstelling de vermogensbronnen van de deelnemers doet toenemen op middellange of lange termijn. Eerst schetsen we onze werkmethode. Nadien geven we een overzicht van de resultaten.

2. Werkmethode

Om na te gaan of er een toename is van de vermogensbronnen bij de deelnemers aan sociale tewerkstelling, schatten we een dynamisch model. Het model bekijkt hoe vermogensbronnen van deelnemers aan projecten van sociale tewerkstelling zijn geëvolueerd ten opzichte van vermogensbronnen van niet-deelnemers en dit

⁴¹ In het vorige hoofdstuk, over de kortetermijneffecten, gingen we de effecten van (sociale) tewerkstelling op de *functioneringsniveaus* na. We hadden die oefening ook voor de lange termijn kunnen herhalen, indien voor de functioneringsniveaus voldoende accurate basisgegevens voorhanden waren. Door het retrospectief karakter van onze databank was dit echter niet mogelijk.

op middellange en lange termijn. Om de wijziging in vermogensbronnen op *middellange* termijn te onderzoeken, gaan we na of vermogensbronnen van deelnemers zijn gewijzigd tussen hun moment van instap in het project in 199X⁴² en het jaar 1997. Om het effect op *lange* termijn te bekijken, meten we de verandering in vermogensbronnen van deelnemers tussen hun moment van instap in 199X en het jaar 2001. Het dynamisch model ziet er in formulevorm als volgt uit:

$$(R_{it} - R_{i,199x}) = f(\text{web}_i, \text{swp}_i, \text{ib}_i, \text{leeftijd}_{it}) \quad (7.1)$$

waarbij R_{it} staat voor de vermogenscomponenten van individu i op moment t . $R_{i,199x}$ geeft de vermogenscomponenten weer van individu i net vóór het moment van instap (199X) in een project van sociale tewerkstelling. Het subscript t staat ofwel voor het jaar 1997 ofwel voor het jaar 2001. Als t gelijk is aan 1997, meten we de wijzigingen in de vermogensbronnen van deelnemers ten opzichte van niet-deelnemers op middellange termijn. Is t gelijk aan 2001 dan bekijken we de relatieve veranderingen op lange termijn. Het begrippenpaar ‘middellange’ en ‘lange’ termijn is in mindere mate van toepassing op invoegwerknemers, waarvan velen pas na 1997 in een invoegbedrijf zijn ingestapt. WEB_i , SWP_i en IB_i zijn dummy's die respectievelijk weergeven of respondent i in 199X wel of niet in een werkervaringsbedrijf, in een sociale werkplaats of in een invoegbedrijf stapte - *ongeacht of hij/zij daar nu nog werkt*. Respondenten die in 199X in geen van de drie projecten van sociale tewerkstelling stapten (*ongeacht of ze nu nog werkloos zijn*), beschouwen we als de referentiecategorie. De variabele $leeftijd_{it}$ geeft de leeftijd van respondent i in het jaar t weer.

Het dynamisch model dat de wijzigingen in vermogensbronnen op middellange termijn schat, bestaat uit 304 observaties. Het dynamisch model dat de lange termijn impact meet, telt 421 observaties.

Vóór we het dynamisch model schatten, berekenen we voor elk individu de factorscores van 11 vermogenscomponenten⁴³ op (voorzover mogelijk) 3 meetmomenten: vlak vóór het scharniermoment, najaar 1997 en voorjaar 2001. Voor de factoranalyses zelf, op de gepoolde gegevens, verwijzen we naar hoofdstuk 5. Na de berekening van de factorscores leiden we, door paarsgewijze aftrekking, de wijziging in vermogensbronnen af die in het model als afhankelijke variabelen fungeren. Het berekenen van deze wijzigingen gebeurt voor de twee dynamische modellen afzonderlijk.

⁴² Het jaar dat een respondent in één van de drie projecten van sociale tewerkstelling stapte, duiden we aan met 199X. 199X fluctueert naargelang het type project. Onze respondenten gingen ofwel in 1994 ofwel in 1995 in een werkervaringsbedrijf of in een sociale werkplaats van start. Werknemers in invoegbedrijven begonnen er te werken ergens tussen 1996 en 2000.

⁴³ Het gaat over volgende vermogenscomponenten: scholing, fysische kwetsbaarheid, psychische kwetsbaarheid, werkervaring, beroepsopleiding, verenigingsleven, sociale afkomst, gezinstigma, instellingenstigma, financiële ruimte en woonzekerheid.

3. Resultaten

In de praktijk schatten we het dynamisch model volgens formule 7.1 voor elke vermogenscomponent afzonderlijk.

3.1 Effecten op middellange termijn

Hoe wijzigen de vermogensbronnen van de deelnemers aan de verschillende soorten van sociale tewerkstelling ten opzichte van de vermogensbronnen van de niet-deelnemers op een termijn van één à drie jaar? De statistische resultaten vindt men terug in tabel 7.1.

Tabel 7.1 Resultaten uit het dynamisch model: de impact van deelname aan sociale tewerkstelling op de vermogensbronnen op middellange termijn

	Intercept	WEB	SWP	IB	leeftijd
<i>Menselijk Kapitaal</i>					
Scholing	-	-	-	-	-
Fysische kwetsbaarheid	-0,051	-0,047	0,010	-0,013	0,003
Psychische kwetsbaarheid	0,268	1,013**	0,010	0,202	-0,014
Werkervaring	1,407	18,041***	23,089***	7,604**	-0,261**
Beroepsopleiding	0,951	-0,031	-0,414	-0,308	-0,012
<i>Socio-cultureel Kapitaal</i>					
Verenigingsleven	-0,088	0,069	0,018	-0,071	0,003
Sociale afkomst	-	-	-	-	-
Gezinsstigma	0,010	-0,100	-0,150**	-0,071	0,006**
Instellingenstigma	0,123	0,039	0,063	0,086	-0,002
<i>Materieel Kapitaal</i>					
Financiële ruimte	0,180	0,047	0,197	0,083	-0,002
Woonzekerheid	0,046	-0,063	-0,062	-0,170*	-0,001

*** betekent $p < 0.01$; ** betekent $0.01 < p < 0.05$; * betekent $0.05 < p < 0.1$
Scholing en sociale afkomst wijzigen niet over de tijd heen

Uit tabel 7.1 blijkt dat de deelnemers aan projecten van sociale tewerkstelling op middellange termijn een significante toename in hun werkervaring⁴⁴ ondervinden vergeleken met de niet-deelnemers. De stijging in werkervaring ligt bij invoegwerknemers lager dan bij werkervarings- en sociale werkplaatswerknemers. Dit is allicht te wijten aan de latere opstartperiode van invoegbedrijven (vanaf 1996)

⁴⁴ We berekenen de werkervaring als het gecumuleerde aantal maanden dat de respondent werkte tijdens de laatste 3 jaar. Dit betekent dat de werkervaring in 1997 betrekking heeft op het aantal gewerkte maanden tussen 1994 en 1997. De werkervaring in 199X, is het gecumuleerde aantal werkmaanden tussen 199X-3 en 199X.

vergeleken met deze van werkervaringsbedrijven en sociale werkplaatsen (1994/1995).

Merkwaardig genoeg blijkt uit de data dat deelnemers aan werkervaringsbedrijven op middellange termijn een significant grotere toename in hun psychische kwetsbaarheid⁴⁵ ondervinden in vergelijking met niet-deelnemers. Dit zou kunnen wijzen op negatieve effecten van hun sociale tewerkstelling op hun psychisch welzijn, bv. omdat ze onder druk zijn gezet. Navraag bij de enquêteurs (tijdens een de-briefing) en bij een panel van sociale ondernemers leverde nog een alternatieve uitleg op: bij sommige personen viel de start van de werkervaring ongeveer samen met de start van een psychiatrische behandeling, en gebeurde de verwijzing eerder vanuit psychiatrie naar sociale tewerkstelling. Het causale verband moet in deze gevallen eerder omgedraaid worden. Hoe dan ook, blijft de relatie tussen sociale tewerkstelling en psychisch welbevinden broos en moeten potentiële perverse effecten bewaakt worden. Gelukkig zullen we vaststellen dat het 'effect' op langere termijn verdwijnt (zie sectie 3.2).

Sociale werkplaatswerknemers ervaren op middellange termijn een significant gunstig effect op de factor gezinsstigma. Nader onderzoek op de afzonderlijke variabelen in deze factor wijst erop dat dit gunstige effect vooral verloopt via het minder frequent voorkomen van gezinsbreuken bij SWP-werknemers in vergelijking met de referentiegroep. Ook op korte termijn zagen we reeds gunstige effecten van tewerkstelling op de gezinsrelaties (zie vorig hoofdstuk).

Bij invoegwerknemers worden we dan weer geconfronteerd met een ongunstig effect, nl. een significant negatief effect op de factor woonzekerheid. Invoegwerknemers gaan er m.a.w. relatief op achteruit qua woonzekerheid t.o.v. de referentiegroep. Gelukkig is ook dit een tijdelijk fenomeen.

We vatten nu de resultaten uit tabel 7.1 samen in tabel 7.2. Wat kunnen we besluiten m.b.t. de welzijnseffecten op middellange termijn?

Tabel 7.2 Overzicht van de impact van deelname aan sociale tewerkstelling op het welzijn en dit op middellange termijn

	WEB	SWP	IB
Menselijk Kapitaal	?	↑	↑
Socio-cultureel Kapitaal	0	↑	0
Materieel Kapitaal	0	0	↓
Welzijn	?	↑	?

Afgeleid uit de resultaten van tabel 7.1.

⁴⁵ De psychische kwetsbaarheid van een individu meten we hier met behulp van drie variabelen: (1) hoe regelmatig bezoekt het individu de psychiater? (2) is het individu mentaal gehandicapt? (3) wat is de duur van residentiële opname in psychiatrie tijdens de laatste drie jaar?

Deelnemers aan sociale werkplaatsen ondervinden een toename van hun welzijn op middellange termijn. Bij invoeg- en werkervaringswerknemers is het welzijns-effect niet éénduidig positief.

- Mensen die in 199X in een *werkervaringsbedrijf* startten, ondervinden op middellange termijn een significante toename in hun werkervaring maar ook in hun psychische kwetsbaarheid ten opzichte van niet-deelnemers. Hieruit kunnen we niet afleiden of er uiteindelijk sprake is van een relatieve toe- of afname van hun menselijk kapitaal.
- Mensen die in 199X in een *sociale werkplaats* stapten, kennen op middellange termijn zowel een relatieve stijging in hun menselijk kapitaal als in hun socio-cultureel kapitaal. Een relatieve toename in het menselijk kapitaal bekomen ze door hun extra verworven werkervaring. Een relatief kleinere toename van hun gezinsstigma (minder relatiebreuken en kinderplaatsingen) vertaalt zich in een relatieve toename van hun socio-cultureel kapitaal.
- Instappers in *invoegbedrijven* ondervinden op hun beurt een relatieve toename in het menselijk kapitaal door de nieuwe werkervaring die ze in het invoegbedrijf opdoen. Ondertussen ervaren deze mensen op middellange termijn een significante daling in hun woonzekerheid wat een negatieve impact heeft op hun materieel kapitaal. Een relatieve toename in het menselijk kapitaal en tegelijkertijd een relatieve afname in het materieel kapitaal, betekent een ambigu effect op het vlak van welzijn.

3.2 Effecten op lange termijn

In welke richting evolueren de vermogensbronnen van de deelnemers ten opzichte van de niet-deelnemers op *langere* termijn (4 à 7 jaar)? Tabel 7.3 schetst de statistische resultaten uit het analoge model voor de langetermijneffecten.

Tabel 7.3 Resultaten uit het dynamisch model: de impact van deelname aan sociale tewerkstelling op de vermogensbronnen op lange termijn

	Intercept	WEB	SWP	IB	leeftijd
<i>Menselijk Kapitaal</i>					
Scholing	-	-	-	-	-
Fysische zwakte	0,130***	-0,076	0,039	-0,064	-0,001
Psychische zwakte	-0,160	-0,166	0,224	0,138	0,001
Werkervaring	-4,058***	17,661***	19,156***	10,008***	-0,037**
Beroepsopleiding	2,031***	-0,279	-1,566***	-0,173	-0,002
<i>Socio-cultureel Kapitaal</i>					
Verenigingsleven	0,007	0,034	0,004	-0,027	-0,001
Sociale afkomst	-	-	-	-	-
Gezinsstigma	0,179***	-0,146***	-0,075	-0,110*	0,001
Instellingenstigma	0,051**	0,042	0,067*	0,028	-0,001
<i>Materieel Kapitaal</i>					
Financiële ruimte	0,166**	0,226**	0,150	0,146	-0,001
Woonzekerheid	0,195***	-0,083	-0,179**	-0,071	-0,001***

*** betekent $p < 0.01$; ** betekent $0.01 < p < 0.05$; * betekent $0.05 < p < 0.1$
 Scholing en sociale afkomst wijzigen niet over de tijd heen.

Tabel 7.3 toont nogmaals duidelijk aan dat deelnemen aan een project van sociale tewerkstelling heel belangrijk is voor het verwerven van *werkervaring*. Niet-deelnemers ondervinden op lange termijn een achteruitgang in hun werkervaring, terwijl (ex-)sociaal tewerkgestelden een significante vooruitgang ervaren. Het feit dat invoegwerknemers opnieuw een kleinere toename in hun werkervaring kennen ten opzichte van werknemers uit werkervaringsbedrijven en sociale werkplaatsen is ook hier te wijten aan de data. De variabele werkervaring is gedefinieerd als het gecumuleerde aantal maanden dat de respondent werkte tijdens de laatste drie jaar voor zijn interviewmoment in 2001. Invoegwerknemers gingen in onze steekproef vnl. tussen 1996 en 1998 van start in een invoegbedrijf, terwijl werkervaringsbedrijf- en sociale werkplaats werknemers in onze steekproef al in 1994/1995 aan hun herinschakeling begonnen. Bijgevolg is het niet verwonderlijk dat werknemers in invoegbedrijven een kleinere toename in hun werkervaring ondervinden ten opzichte van de andere sociale tewerkstellingsdeelnemers.

Uit de resultaten blijkt helaas ook dat mensen die in 199X in een *sociale werkplaats* van start gingen, op langere termijn eerder aan welzijn hebben ingeboet dan gewonnen. Ze ondervinden een significant kleinere toename in hun beroepsopleiding en een significante afname in hun woonzekerheid ten opzichte van niet-deelnemers. Ondertussen neemt hun instellingstigma op lange termijn significant toe. Het gunstige effect op gezinsvlak, dat we in vorige sectie (op middellange termijn) hadden vastgesteld, wordt hier (op lange termijn) insignificant.

Significant gunstige effecten op gezinsvlak vinden we daarentegen wel bij de andere sociaal tewerkgestelden. Een relatief kleinere toename van het gezins-

stigma vindt plaats, zowel bij deelnemers aan werkervaringsbedrijven als aan invoegbedrijven. Ditmaal is het gunstig effect vooral te danken aan het feit dat (ex-)sociaal tewerkgestelden, door hun verhoogde bestaanszekerheid, erin slagen om nieuwe partnerrelaties aan te knopen: 'een nieuwe job, een nieuw lief'.

Tenslotte treedt er op lange termijn een relatief grotere toename van de financiële ruimte op bij mensen die in 199X in een werkervaringsbedrijf stapten. De werkervaring was voor deze groep klaarblijkelijk een springplank naar verdere, kwaliteitsvolle tewerkstelling met gunstige inkomenseffecten.

Om het globale welzijnseffect van deelname aan sociale tewerkstelling op lange termijn af te leiden, maken we in tabel 7.4 een overzicht van de resultaten uit tabel 7.3.

Tabel 7.4 Samenvattend overzicht van de impact van deelname aan sociale tewerkstelling op de verschillende vermogensbronnen op lange termijn

	WEB	SWP	IB
Menselijk Kapitaal	↑	?	↑
Socio-cultureel Kapitaal	↑	↓	↑
Materieel Kapitaal	↑	↓	0
Welzijn	↑	?	↑

Gebaseerd op de resultaten uit tabel 7.3.

Op lange termijn ondervinden zowel deelnemers aan werkervaringsbedrijven als aan invoegbedrijven een duidelijke relatieve toename in hun welzijn. Bij sociale werkplaats deelnemers daarentegen is het effect op het vlak van welzijn niet één-duidig positief.

- Mensen die in 199X in een *werkervaringsbedrijf* begonnen, kennen op lange termijn een relatieve toename zowel in hun menselijk kapitaal, als in hun socio-cultureel en hun materieel vermogen. Het gestegen menselijk kapitaal komt voort uit extra verworven werkervaring. De relatieve toename in het socio-cultureel kapitaal volgt uit een gunstig effect op de gezinsvorming (en preventie van gezinsbreuken). De relatieve toename in het materieel kapitaal is te danken aan een relatief grotere toename van hun financiële ruimte.
- Instappers in *sociale werkplaatsen* in 199X ervaren op lange termijn een relatieve daling in hun socio-cultureel en in hun materieel kapitaal, terwijl er een onduidelijke wijziging in hun menselijk kapitaal optreedt. De ambigue wijziging in het menselijk kapitaal is te wijten aan het gelijktijdig optreden van een toename in werkervaring en een relatief kleinere stijging in de genoten beroepsopleiding. De relatieve achteruitgang van hun materieel kapitaal wordt veroorzaakt door een daling in hun woonzekerheid. Terwijl de relatieve afname van het socio-cultureel kapitaal voortkomt uit een relatief toegenomen

instellingsstigma. Sociale werkplaatswerknemers zijn een zeer kansarme groep. De resultaten vertellen dat deze mensen op langere termijn een groter instellingsstigma opbouwen vergeleken met de referentiegroep (= de niet-deelnemers). Dit betekent ofwel dat de tewerkstelling bij sommigen nieuwe psychische schade aanricht, ofwel dat de specifieke doelgroep van de sociale werkplaatsen (o.a. thuislozen, ex-psychiatrische patiënten, ...) ondanks de arbeidsintegratie-inspanningen bijzondere risico's blijft vertonen. Hoe dan ook, sociale werkplaatsen slagen er blijkbaar op lange termijn onvoldoende in om de psychische gezondheid van deze mensen substantieel te verbeteren. In hoofdstuk 9 zullen de mogelijke beleidsimplicaties van deze vaststellingen besproken worden.

- Mensen die in 199X in een *invoegbedrijf* begonnen te werken, ervaren op langere (?) termijn een relatieve toename in hun menselijk en in hun socio-cultureel kapitaal. Een stijging van het menselijk kapitaal volgt opnieuw uit een toename van de werkervaring, terwijl de relatieve toename van het socio-cultureel kapitaal voortkomt uit gunstige effecten op gezinsvlak.

Hieruit mogen we besluiten dat werkervaringsbedrijven en invoegbedrijven op lange termijn zorgen voor een toename van één of meerdere vermogensbronnen zonder dat andere vermogensbronnen afnemen. Volgens ons opgebouwd welzijnsmodel betekent dit dat werkervaringsbedrijven en invoegbedrijven als sociale tewerkstellingsvormen op termijn een positief effect op het vlak van welzijn met zich meebrengen. Voor sociale werkplaatsen kunnen we helaas geen éénduidig positieve balans vaststellen.

4. Conclusie

Via een dynamisch model gingen we in dit hoofdstuk na of sociale tewerkstelling een goede investering is in de vermogensbronnen (= menselijk, socio-cultureel, materieel kapitaal) van een individu. Een toename van één of meerdere vermogensbronnen, zonder een afname in andere, en dit bij deelnemers aan sociale tewerkstelling ten opzichte van niet-deelnemers, betekent volgens ons welzijnsmodel een verbetering van het welzijn van het individu door deelname aan sociale tewerkstelling.

We bekeken de impact van sociale tewerkstelling op welzijn op middellange en lange termijn. De termen 'middellange' en 'lange' termijn zijn in mindere mate van toepassing op invoegwerknemers, omdat iets minder dan de helft pas in 1997 of later in een invoegbedrijf van start ging.

Terwijl op middellange termijn enkel de deelnemers aan sociale werkplaatsen een relatieve toename in hun welzijn ondervonden, ervaren zij op lange termijn als enigen geen éénduidig positief saldo. Deelnemers aan werkervaringsbedrijven en invoegbedrijven ondergaan daarentegen op lange termijn wel een relatieve verbe-

tering van hun welzijn, terwijl de impact op middellange termijn niet éénduidig positief bleek. Eén en ander wijst op het belang van longitudinale evaluatiestudies op langere termijn: de conclusies van evaluaties kunnen blijkbaar mettertijd drastisch wijzigen.

HOOFDSTUK 8

SOCIALE KOSTEN-BATENANALYSE

1. Inleiding

Sociale tewerkstellingsprojecten kunnen we vanuit economisch oogpunt beschouwen als investeringen in de vermogens (menselijk, sociaal, cultureel, ...) van de doelgroepwerknemers. Dergelijke arbeidsmarktprogramma's impliceren heel wat kosten op korte termijn. De baten zijn slechts op langere termijn zichtbaar. Om na te gaan of de baten voor de gemeenschap groter zijn dan de kosten, doen we beroep op de 'sociale kosten-batenanalyse'.

De sociale kosten-batenanalyse is een techniek die nagaat of een bepaalde investering zinvol is vanuit het standpunt van de volledige gemeenschap. We plaatsen de kosten en baten in een ruim kader. Dit betekent een evaluatie van het effect van het project op alle betrokken partijen (het sociale tewerkstellingsproject zelf, de sociaal tewerkgestelde, de Europese, Federale, Vlaamse en lokale overheid, de RSZ en derden).

Vertonghen en Van Rompuy (1994) definiëren de sociale kosten-batentechniek als een systematische studie van de voor- en nadelen van een overheidsproject en dit bekeken vanuit een economisch standpunt. De kosten en baten worden uitgedrukt in geld, zodat onderlinge vergelijkbaarheid mogelijk is. Zowel de actuele als de toekomstige kosten en baten die voortvloeien uit het project, moeten in de analyse opgenomen worden. Hierbij gaat men na of het netto-effect de globale welvaart van de gemeenschap doet toenemen. Een project waarvan de baten de kosten overtreffen, wordt geacht de welvaart van de gemeenschap te verhogen.

De kosten en baten moeten geïnterpreteerd worden als de som van alle kosten en baten, zowel de actuele als de toekomstige, die voortvloeien of zullen voortvloeien uit het project gedurende de gehele economische levensduur. De toekomstige kosten en baten dienen, om vergelijkbaar te zijn, te worden verdisconteerd.

Het begrip project moet in ruime zin geïnterpreteerd worden als een actie of een geheel van acties die de gemeenschap van de bestaande toestand S^0 naar een alternatieve toestand S^1 brengt. De kosten en baten van het project moeten vergeleken worden met de 'counterfactual': d.i. niet noodzakelijk toestand S^0 , maar een even-

tuele toestand S^2 die 'spontaan' zou bereikt worden, zonder interventie. Concreet kunnen niet-deelnemers aan sociale tewerkstelling ook op eigen krachten een hogere tewerkstellingsgraad bereiken.

Niet alle effecten die voortkomen uit sociale tewerkstellingsprojecten zijn onmiddellijk te kwantificeren. Denk maar aan welzijnseffecten zoals een verhoogd psychisch welzijn of een betere gezondheid. Indirect kunnen we deze gevolgen wel proberen te meten via bijvoorbeeld dalende kosten in de gezondheidszorg of in de psychologische begeleiding.

De eerste stap in de sociale kosten-batenanalyse is het opmaken van een inventaris van alle kosten en baten tijdens en na deelname aan het sociaal tewerkstellingsproject en dit voor alle betrokken partijen afzonderlijk. In tabel 8.1 geven we een overzicht van de verschillende kosten en baten voor elk van de verschillende betrokken partijen, toegepast op een sociaal tewerkstellingsproject. Hiervoor baseren we ons op Schatteman e.a. (1994), Nicaise (1995), Greenberg (1997), Vleugels e.a. (1998) en Vos e.a. (2000). Hier en daar zijn overlappingsen tussen items mogelijk, die vóór een eventuele toepassing zouden moeten weggewerkt worden.

Tabel 8.1 Kosten en baten van sociale tewerkstelling

	Kosten	Baten
Individuen/deelnemers	<ul style="list-style-type: none"> - Gederfde verwachte netto-inkomens bij niet-deelname - Verlies aan vrije tijd tijdens deelname aan project - Het stopzetten van thuisarbeid en informele arbeid 	<ul style="list-style-type: none"> - Verwachte netto-inkomensstroom bij deelname: <ul style="list-style-type: none"> - Hogere loonsverwachting tijdens en na deelname - Stijging van de tewerkstellingskans na deelname door o.a. een toename van de beroepskwalificaties - Voordelen in natura (bv. korting op aankopen bij eigen bedrijf, of materiaal dat men buiten de beroepsactiviteit mag gebruiken) - Welzijnseffecten: <ul style="list-style-type: none"> - Toename in één of meerdere resources? (=menselijk, socio-cultureel en materieel kapitaal) - Grotere tevredenheid/ beter welzijn? <ul style="list-style-type: none"> - Hogere jobtevredenheid - Grotere zelfwaardering
Project/Promotoren/ Derde werkgevers	<ul style="list-style-type: none"> - Indirecte belastingen op de verwachte nettolonen bij deelname - Directe kosten verbonden aan tewerkstelling tijdens en na deelname aan project (bv. vervoer, kinderopvang) - Brutoloonkosten bij deelname - Alternatieve opbrengst gerealiseerd door niet-deelnemers - Omkaderingskost= loonkost van de omkadering - Werkingskost/productiekost= andere kosten 	<ul style="list-style-type: none"> - Vermeden indirecte belastingen op gederfde verwachte netto-inkomens bij niet-deelname - Vermeden directe kosten verbonden aan tewerkstelling bij niet-deelname - Bespaarde brutoloonkosten bij niet-deelname - Opbrengsten uit de bedrijfsactiviteit - Overheidssubsidies (van de Europese, Federale, de Vlaamse en de lokale overheden) - Na het project: <ul style="list-style-type: none"> - Beter geschoolde arbeidskrachten - Beter aansluiting bij gevraagde kwalificaties - Daling aanwervingskost (omwille van signaaleffect)
Europa	<ul style="list-style-type: none"> - Subsidies van Europa (bv. ESF-subsidies) 	

Tabel 8.1 Kosten en baten van sociale tewerkstelling. Vervolg

	Kosten	Baten
Vlaamse en lokale overheid	– Subsidies	– (eventueel) indirecte baten: bv. milieubaten of bepaalde werken die door de sociale tewerkstellingsprojecten worden uitgevoerd die anders nooit zouden gebeuren – Subsidies van hogere overheden (= komt overeen met subsidiekosten van RSZ via trekkingsrechten)
Federale Overheid	– Subsidies: – Productiviteitspremies – Loonsubsidies – Omkaderingspremies – Gederfde directe belastingen bij niet-deelname – Gederfde indirecte belastingen bij niet-deelname	– Het (bijkomend) netto-BTW bedrag ontvangen van de sociale tewerkstellingsprojecten – Andere belastingen zoals autotaksen, vennootschapsbelasting, gemeentebelasting, ... – Directe belastingen op verwachte inkomens bij deelname – Indirecte belastingen op verwachte inkomens bij deelname
RSZ	– Trekkingsrechten – Geactiveerde uitkeringen die worden uitbetaald aan werknemers – Bruto-vervangingsinkomen betaald aan zij die werkloos werden van de deelnemersgroep – Gederfde werknemersbijdragen bij niet-deelname – Gederfde werkgeversbijdragen bij niet-deelname	– Bespaarde bruto-vervangingsinkomens van zij die werkloos zouden zijn bij niet-deelname – Werkgeversbijdrage aan RSZ bij deelname – Werknemersbijdrage aan RSZ bij deelname
Derden	– Gratis of onder de marktwaarde geleverde goederen en diensten aan het tewerkstellingsproject (bv. gratis ter beschikking gestelde gebouwen, vrijwilligerswerk, ...) – Substitutie-effect – Verdringingseffect – Deadweight-effect	– Door het project gratis of onder de marktwaarde geleverde goederen en diensten – Daling van sociale kosten (criminaliteit, gezondheidszorg, sociale hulpverlening,...) afhankelijk van de doelgroep – Positieve spill-over effecten op bv. gezinsleden van de deelnemer – Multipliator-effect

Bron: Eigen samenstelling, gebaseerd op Schatteman e.a. (1994), Nicaise (1995), Fay (1996), Greenberg (1997), Vleugels e.a. (1998) en Vos e.a. (2000)

Het uitvoeren van een sociale kosten-batenanalyse in het algemeen kent een aantal beperkingen (Vos e.a., 2000):

1. Het onderliggende compensatieprincipe en herverdelingsaspect

Eenvoudigheidshalve veronderstellen we dat de sociale kost (baat) gelijk is aan de som van de kosten (baten) van de verschillende stakeholders (hypothese van additionaliteit). Dit impliceert dat onderlinge financiële stromen tussen de partijen onderling elkaar volledig kunnen compenseren in de globale sociale kosten-batenbalans. In praktijk is dat niet altijd zo. 100 euro winst of verlies voor een deelnemer aan de inschakelingsactie betekent in welvaartstermen niet noodzakelijk evenveel als 100 euro winst of verlies voor een andere actor. Het marginale nut van ditzelfde bedrag kan door de 'zwakkere' deelnemersgroep als hoger aanzien worden. Onze globale sociale kosten-batenanalyse voor de maatschappij houdt hiermee geen rekening. Bijgevolg is het belangrijk om naast de globale balans ook de individuele balansen van de partijen afzonderlijk te bekijken.

2. Extrapolatieproblemen en uitdovingseffecten

Het al dan niet positief uitvallen van een sociale kosten-batenanalyse, hangt af van het verschil in (1) verwachte inkomenswinsten en terugwineffecten op middellange en lange termijn en (2) de kosten van het programma op korte termijn. Vaak zijn de toekomstige effecten onzeker. Het tijdstip waarop de positieve toekomstige effecten voor de deelnemersgroep eventueel zijn uitgewerkt is doorslaggevend en vaak niet bekend. Hoe vroeger het uitdovingstijdstip, hoe groter de kans op een negatieve globale balans. Door gebrek aan informatie over het tijdstip van uitdoving zijn de onderzoekers bij extrapolatie aangewezen op sensitiviteitsanalyses waarbij ze verschillende scenario's schatten gaande van meer pessimistische naar meer optimistische assumpties.

3. Moeilijk meetbare effecten

Sommige programma-effecten zijn moeilijk uit te drukken in monetaire eenheden en worden daarom niet opgenomen in de sociale kosten-batenanalyse. Andere effecten kunnen wel in geldwaarde worden weergegeven, maar zijn daarom nog niet ter beschikking voor de analyse omwille van gebrekkige informatie. Het niet opnemen in de balans betekent niet dat deze effecten onbelangrijk zijn.

Een aantal directe kosten op het niveau van de deelnemer tijdens deelname zoals verlies aan vrije tijd en het stopzetten van thuisarbeid, zijn moeilijk in geld uit te drukken. Na afloop van het project zijn er eveneens een aantal positieve effecten voor de deelnemer zoals hogere jobtevredenheid, een grotere zelfwaardering, ... waar de onderzoeker moeilijk een bedrag kan op plakken. Daarom is het belangrijk om bij de interpretatie van de kosten-batenbalans moeilijk meetbare effecten in het achterhoofd te houden.

4. Macro-economische effecten

Actief arbeidsmarktbeleid brengt altijd een aantal externe effecten met zich mee. De drie meest geciteerde zijn 'deadweight', 'substitutie' en 'verdringing'.

Deadweight impliceert dat een doelgroepwerknemer die dankzij deelname aan het project een job vindt, ook zonder deelname aan het project in dezelfde job had kunnen aangeworven worden (Calmfors & Skedinger, 1995; Layard, 1997).

Substitutie komt voor wanneer de aanwerving van (ex-)deelnemers aan sociale tewerkstellingsprojecten ten koste gaat van de aanwerving van andere niet-deelnemers, die een andere doelgroep in de werkloosheid vormen.

Verdringing is een variant van substitutie. Wanneer de aanwerving van een ex-deelnemer aanleiding geeft tot het ontslag van andere werknemers in hetzelfde of in een ander bedrijf, is er sprake van verdringing. De nettojobcreatie ten gunste van de doelgroepwerknemer in organisatie A gaat door verscherpte concurrentie gepaard met een evenwaardig jobverlies in organisatie B.

Het deadweight effect kunnen we meenemen in de sociale kosten-batenbalans door rekening te houden met het feit dat ook niet-deelnemers een bepaalde tewerkstellingsgraad hebben, die als proxy kan dienen voor de tewerkstellingskans van deelnemers in de 'counterfactual'. Kosten en baten wegen we tegen elkaar af. In de kost nemen we onder meer 'de kans op tewerkstelling * loon' voor niet-deelnemers op.

Substitutie en verdringing daarentegen zijn twee negatieve effecten die we niet kunnen meten en dus niet in onze balans kunnen opnemen. We willen erop wijzen dat deze negatieve effecten moeten gerelativeerd worden omdat er ook positieve macro-economische effecten bestaan:

- door verhoging van de kwalificaties van de langdurig werklozen via actief arbeidsmarktbeleid kan het tekort aan geschikte kandidaten voor bepaalde knelpuntberoepen worden opgevuld. Deze opvulling impliceert extra tewerkstelling en remt daarenboven verdere loonsstijging af.
- inschakelingsprojecten voor werklozen creëren daarenboven een signaaleffect voor potentiële werkgevers. De projecten geven de werkgever informatie over de capaciteiten en de inzet van de werkzoekende. Dit vermindert de aanwervings- en opleidingskost van de werkgever wat een deel van zijn arbeidskost uitmaakt.

De meeste hier opgesomde beperkingen zijn eigen aan een sociale kosten-batenanalyse. Dit geeft aan dat deze analyse het eindresultaat benadert en niet alle mogelijke effecten kan opnemen en berekenen. Toch moet gezegd dat deze beperkingen geen afbreuk doen aan het nut van deze methode van werken.

2. De sociale kosten-batenanalyse per betrokken partij: algebraïsche uitwerking

Een sociale kosten-batenanalyse maakt niet enkel een afweging van de kosten en baten voor het sociaal tewerkstellingsproject en de deelnemers, maar ook voor alle andere betrokken partijen en voor de gemeenschap als geheel.

Hier bekijken we de kosten en baten achtereenvolgens vanuit het standpunt van de betrokkene zelf, vanuit het standpunt van de werkgever/promotor, vanuit het standpunt van de overheid (federale overheid, RSZ en Vlaamse en lokale overheden) en vanuit het standpunt van de rest van de gemeenschap, met name de gewone burger.

Voor elke betrokken partij, schrijven we de rechtstreeks meetbare effecten uit in algebraïsche formulevorm. Hiervoor baseren we ons op Dolton (1993) en Nicaise (1995).

2.1 Deelnemer aan het sociale tewerkstellingsproject

De kosten en baten van de deelnemer die we in monetaire termen kunnen uitdrukken en kunnen opnemen in onze sociale kosten-batenanalyse, vatten we samen in tabel 8.2.

Tabel 8.2 Overzicht van de kosten en baten van de deelnemers

Kosten	Baten
– Gederfde verwachte netto-inkomens bij niet-deelname	– Verwachte netto-inkomenstroom van de deelnemers
– Indirecte belastingen op de verwachte netto-inkomsten bij deelname	– Vermeden indirecte belastingen op het gederfde verwachte netto-inkomen bij niet-deelname
– Directe kosten verbonden aan (sociale/reguliere) tewerkstelling tijdens en na deelname: bv. transportkost, kinderopvang	– Voordelen in natura
	– Vermeden directe kosten verbonden aan tewerkstelling bij niet-deelname

De *inkomensbaat* (in jaar t) bij deelname aan een sociaal tewerkstellingsproject bestaat niet uit het volledige verwachte nettoloon van de deelnemer maar uit het verschil tussen het verwachte inkomen bij deelname en het verwachte inkomen bij niet-deelname ($=EY_t^D - EY_t^{ND}$). Het verwachte inkomen bij niet-deelname aanziet de deelnemer als een gederfd inkomen, wat we dus aan de kostenzijde als een opportuniteitskost neerschrijven. Dit rechtstreeks meetbaar effect schrijven we uit in algebraïsche formulevorm gebaseerd op Dolton (1993) en Nicaise (1995).

De geactualiseerde waarde van de nettobaat in termen van de verwachte netto inkomensstroom van een deelnemer (over N jaren) stellen we voor via formule 8.1:

$$\sum_{t=0}^N \frac{EY_t^D - EY_t^{ND}}{(1+r)^t} \quad (8.1)$$

waarbij EY_t^D staat voor de verwachte netto-inkomenstroom van de deelnemers (D), en EY_t^{ND} staat voor de verwachte netto-inkomenstroom van de niet-deelnemers (ND). Het subscript t gaat van 0 tot en met N en verwijst hiermee naar het t-de jaar ná instap in het sociaal tewerkstellingsproject. t=0 staat voor het jaar van instap. t=1 verwijst naar het volgende jaar, enzoverder. r staat voor de reële discontovoet. Immers, om kosten en baten uit verschillende jaren samen te tellen, moeten we deze stromen allemaal omzetten naar eenzelfde periode. Dit doen we door ze te verdisconteren (via r) naar het eerste jaar na moment van instap in een sociaal tewerkstellingsproject.

De teller uit formule (8.1) is als volgt samengesteld:

$$\begin{aligned} & EY_t^D - EY_t^{ND} \\ &= \left[(1-t_w) \cdot (p_t^D \cdot w_t^D) - p^D \cdot k_t - \left((1-t_w) \cdot (p_t^{ND} \cdot w_t^{ND}) - p^{ND} \cdot k_t \right) \right] \\ &+ (1-t_u) \cdot \left[(1-p_t^D)u - (1-p_t^{ND})u \right] \end{aligned} \quad (8.2)$$

p_t^D geeft de kans weer op tewerkstelling tijdens het jaar t en dit voor (ex-) deelnemers, terwijl p_t^{ND} de tewerkstellingskans tijdens jaar t voor niet-deelnemers weergeeft. De kans op tewerkstelling wordt benaderd door de gemiddelde fractie van tewerkstelling in de loop van het jaar t. t_w staat voor de totale belastingsdruk (directe, indirecte belastingen en sociale bijdragen) op de lonen, terwijl t_u staat voor de (vnl. indirecte) belastingdruk op uitkeringen. w_t^D geeft het loon weer bij tewerkstelling van (ex-)deelnemers, terwijl w_t^{ND} het loon bij tewerkstelling van niet-deelnemers weergeeft. De letter u staat voor het vervangingsinkomen, dit veronderstellen we identiek voor (ex-)deelnemers en niet-deelnemers. k_t refereert naar de persoonlijke onkosten bij deelname aan tewerkstelling in jaar t. Dit zijn ondermeer kosten van kinderopvang, niet-vergoede verplaatsingskosten, ...

Bij de tewerkstellingskans van (ex-)deelnemers ($=p_t^D$) maken we een onderscheid tussen (1) de kans op tewerkstelling in het project, (2) de kans op tewerkstelling buiten het project maar onder een gesubsidieerd statuut en (3) de kans op tewerkstelling op de reguliere arbeidsmarkt. Deze kansen in elke periode 't' sommen tot één min de kans op niet werken. Elke uitstroomsituatie correspondeert met een eigen inkomen.

Bij de tewerkstellingskansen van niet-deelnemers ($=p_t^{ND}$) maken we een opsplitsing tussen (1) werken onder een gesubsidieerd statuut en (2) werken onder een niet-gesubsidieerd statuut.

Voor de lonen maken we een soortgelijke opsplitsing. Er is een verschil tussen de omvang van het loon wanneer een individu werkt in een sociaal project, wanneer het individu buiten het project werkt onder een gesubsidieerd statuut, of wanneer het individu in een reguliere job werkt (= onder een niet-gesubsidieerd statuut). Ook bouwen we een verschil in tussen de omvang van het loon wanneer het individu werkt na het volgen van een sociaal tewerkstellingsproject en zonder het volgen van een sociaal tewerkstellingsproject. We veronderstellen dat de lonen en vervangingsinkomens constant blijven over de jaren heen.

De kans op het vinden van werk bij deelname en niet-deelname varieert wel over de tijd. Kort na het beëindigen van het sociaal tewerkstellingsproject zal p_t^D veel groter zijn dan p_t^{ND} . Over de jaren heen zal dit positief verschil misschien kleiner worden en langzamerhand volledig uitdoven, of integendeel blijven voort bestaan.

Naast de verwachte inkomensstromen van de deelnemers (= de financiële baten) zijn er ook een aantal *psychosociale baten* die deels kunnen gemeten worden via een daling in de kosten van de gezondheidszorg en het welzijnswerk. Hier zijn deze baten buiten beschouwing gelaten.

Andere baten van de deelnemers zijn *voordelen in natura*. Dit kan gaan over een korting op aankopen bij eigen bedrijf, of het kunnen gebruiken van werkmaterieel buiten de beroepsactiviteit.

2.2 Sociale tewerkstellingsprojecten en derde werkgevers

De tweede betrokken partij zijn de sociale tewerkstellingsprojecten en andere werkgevers. De kosten en baten die we opnemen in de sociale kosten-batenanalyse, sommen we op in tabel 8.3.

Tabel 8.3 Overzicht van de kosten en baten van projecten/werkgevers die we kunnen berekenen

Kosten	Baten
<i>Sociaal tewerkstellingsproject</i>	
– Brutoloonkosten	– Opbrengsten uit bedrijfsactiviteit
– Omkaderingskost	– Overheidssubsidies
– Andere kosten	
<i>Derde werkgevers na doorstroming</i>	
– Brutoloonkosten bij tewerkstelling van ex-deelnemers	– Alternatieve brutoloonkost (= brutoloonkost van niet-deelnemers)
– Werkingskost	
– Gederfde opbrengst gerealiseerd door niet-deelnemers	– Opbrengsten uit bedrijfsactiviteit

De sociale tewerkstellingsprojecten investeren op korte termijn zowel in de lonen van de deelnemers als in omkadering (voor opleiding) op de werkvloer. Daarvoor worden de projecten gesubsidieerd vanuit verschillende hoeken: Europa, federale overheid, Vlaamse overheid en lokale overheden.

We veronderstellen dat deelnemers aan sociale tewerkstellingsprojecten tijdens hun deelname ook productieve taken vervullen.

De (positieve of negatieve) baat voor de sociale tewerkstellingsprojecten tijdens deelname aan het project, stellen we algebraïsch als volgt voor (Nicaise, 1995):

$$B_t = q_t + s_t - c_t - w_t \quad (8.3)$$

waar B_t de baat tijdens jaar t , voorstelt q_t de opbrengst van het werk van de deelnemers in jaar t , s_t de subsidies tijdens jaar t , c_t de directe kost in termen van omkadering tijdens de opleiding in jaar t en w_t de loonkost in jaar t .

De werkervaringsprojecten bieden slechts één jaar sociale tewerkstelling aan de deelnemers. Nadien worden zij verondersteld door te stromen naar de reguliere arbeidsmarkt. Sociale werkplaatsen en invoegbedrijven zijn sociale tewerkstellingsprojecten die aan de deelnemers meerdere jaren sociale tewerkstelling bieden.

Om de totale nettobaat van elk van de drie typen sociale tewerkstellingsprojecten te berekenen, moeten we rekening houden met alle kosten- en batenstromen over de verschillende jaren na instap in het project. Hiervoor verdisconteren we (via r) alle verwachte stromen naar het moment van instap in het sociale tewerkstellingsproject. Het subscript t gaat van 0 tot en met N en refereert naar het jaar na instap in het sociale tewerkstellingsproject. In formulevorm geeft dit:

$$\begin{aligned}
 & \sum_{t=0}^N \frac{EB_t^D - EB_t^{ND}}{(1+r)^t} \\
 &= \sum_{t=0}^N \frac{p_t^D (q_t^D - w_t^D + s_t - c_t) - p_t^{ND} (q_t^{ND} - w_t^{ND})}{(1+r)^t} \quad (8.4)
 \end{aligned}$$

Derde werkgevers die na het sociale tewerkstellingsproject de betrokken deelnemers tewerkstellen, worden verondersteld daaraan rechtstreeks evenveel baten als kosten te hebben. Bijgevolg nemen we dit niet op in de sociale kosten-batenanalyse. De marginale opbrengst van het werk stemt normaal overeen met de marginale kost ervan. Die verwachte opbrengst en kost zijn weliswaar meestal hoger dan wat men had verkregen zonder deelname aan één van de sociale tewerkstellingsprojecten.

2.3 De overheid (met inbegrip van de RSZ)

Verskillende overheden subsidiëren de sociale tewerkstellingsprojecten. Er zijn ook baten voor de overheid. In tabel 8.4 sommen we de in monetaire termen uit te drukken kosten en baten voor elke overheid afzonderlijk op.

Tabel 8.4 Overzicht van de kosten en baten van de overheden die we kunnen berekenen

Kosten	Baten
<i>Europese overheid</i>	
– ESF-subsidies	
<i>Federale Overheid</i>	
– Subsidies	– Directe belastingen op verwachte inkomens bij deelname
– Gederfde directe belastingen op verwachte inkomens bij niet-deelname	– Indirecte belastingen op verwachte inkomens bij deelname
– Gederfde indirecte belastingen op de verwachte inkomens bij niet-deelname	– Netto-BTW bedrag ontvangen van sociale tewerkstellingsprojecten
	– Andere belastingen: vennootschapsbelasting, gemeentebelasting, autotaksen, ...
<i>RSZ</i>	
– Trekkingsrechten	
– Geactiveerde uitkeringen	
– Bruto-vervangingsinkomen betaald aan zij die werkloos werden van de deelnemersgroep	– Bespaarde bruto-vervangingsinkomens van zij die werkloos zouden zijn bij niet-deelname
– Gederfde werknemersbijdragen op de verwachte inkomens bij niet-deelname	– Werkgeversbijdragen op de verwachte inkomens bij deelname
– Gederfde werkgeversbijdragen op de verwachte inkomens bij niet-deelname	– Werknemersbijdrage op de verwachte inkomens bij deelname
<i>Vlaamse en lokale overheid</i>	
– Subsidies	– Indirecte baten
	– Subsidies van hogere overheden (trekkingsrechten, activering leefloon)

Om de nettobaten van de overheid over de verschillende jaren heen te meten, hanteren we onderstaande algebraïsche formule:

$$\begin{aligned}
 & \sum_{t=0}^N \frac{EG_t^D - EG_t^{ND}}{(1+r)^t} \\
 &= \sum_{t=0}^N \frac{t_w (p_t^D \cdot w_t^D - p_t^{ND} \cdot w_t^{ND}) + t_u ((1-p_t^D) - (1-p_t^{ND}))u - ((1-p_t^D) - (1-p_t^{ND}))u - s_t}{(1+r)^t} \quad (8.5)
 \end{aligned}$$

waarbij EG_t^D staat voor de verwachte nettobaten van de overheid m.b.t. de deelnemers en EG_t^{ND} staat voor de verwachte netto-overheidsbaten m.b.t. de niet-deelnemers.

2.4 Derden

De rest van de gemeenschap, de derden, kunnen mogelijkwijs ook een aantal kosten en baten ondervinden. De items die wij opnemen in de berekening van de analyse, vindt u terug onder tabel 8.5.

Tabel 8.5 Overzicht van de kosten en baten van Derden die we kunnen berekenen

Kosten	Baten
<ul style="list-style-type: none"> – Onder de marktwaarde geleverde goederen en diensten aan het project (bv. gratis ter beschikking gestelde gebouwen, vrijwilligerswerk, ...) 	<ul style="list-style-type: none"> – Door het project onder de marktwaarde geleverde goederen en diensten (bv. goedkoop onderhoud van openbare ruimte) – Milieubaten (m.n. vermeden kost van afvalverwerking in kringloopcentra)

De verwachte baat voor derden bij sociale tewerkstelling van doelgroepwerknemers, stellen we wiskundig als volgt voor:

$$\sum_{t=1}^N \frac{ED_t}{(1+r)^t} = \frac{B_{Dt}}{(1+r)^t} - \frac{K_{Dt}}{(1+r)^t} \quad (8.6)$$

B_{Dt} geeft de baten voor derden weer, die verkregen worden doordat het project een aantal goederen en diensten onder de marktwaarde levert. K_{Dt} vertegenwoordigt het waardeverschil van de goederen en diensten die onder hun marktwaarde aan het sociaal tewerkstellingsproject geleverd werden en dus een kost voor derden betekent.

2.5 De globale balans

De vraag of de sociale kosten-batenbalans van een sociaal tewerkstellingsproject positief of negatief zal uitvallen, kan op twee manieren gesteld worden:

- ofwel: Is de actuele waarde van het sociale tewerkstellingsproject per productie-uur, na optelling van alle kosten en baten over de verschillende betrokken partijen heen en na verdiscontering doorheen de tijd (via r), groter dan nul?
- ofwel: Is de interne opbrengstvoet (d.i. de berekende discontovoet die de actuele waarde van kosten en baten aan elkaar gelijkstelt) groter dan de discontovoet? (Nicaise, 1995)

In onze analyse gebruiken we de eerste methode, met een exogene reële discontovoet. De discontovoet is van belang om het gewicht te bepalen dat gegeven wordt aan kasstromen die in de toekomst gegenereerd worden. Hoe hoger die discontovoet, hoe kleiner het belang van toekomstige stromen. De discontovoet is een kri-

tische parameter die de berekening van de resultaten beïnvloedt. Daarom gebruiken we in de sensitiviteitsanalyse verschillende discontovoeten nl. deze van 2% en van 4%.

Uit de formules 8.1, 8.4, 8.5 en 8.6 kunnen we formeel de globale maatschappelijke nettobaat algebraïsch als volgt samenvatten:

$$\begin{aligned} & \sum_{t=1}^N \frac{EY_t^D + EB_t^D + EG_t^D + ED_t - EY_t^{ND} - EB_t^{ND} - EG_t^{ND}}{(1+r)^t} \\ &= \sum_{t=1}^N \frac{p_t^D \cdot q_t^D - p_t^{ND} \cdot q_t^{ND} - c_t + (p^D - p^{ND})k_t}{(1+r)^t} \end{aligned} \quad (8.7)$$

In de techniek van de sociale kosten-batenanalyse valt op dat onderlinge geldstromen tussen stakeholders wegvallen uit de globale balans, tenminste onder de hypothese van additionaliteit (cf. sectie 1). Dit betekent dat een bepaalde kost voor partij A een gelijkwaardige baat voor partij B kan zijn. Bijgevolg heffen deze financiële stromen in de globale balans elkaar op. Onderlinge geldstromen hebben met andere woorden geen enkel effect op het netto sociaal resultaat van de analyse. Uit formule (8.7) blijkt dat lonen, belastingen, sociale bijdragen, subsidies, uitkeringen, ... uit de globale theoretische balans verdwijnen.

Tot slot willen we melding maken van een gemeenschappelijke sociale baat, nl. de voldoening dat een deel van de laaggeschoolde langdurig werklozen via sociale tewerkstellingsprojecten op een structurele manier geïntegreerd worden in de arbeidsmarkt en in de samenleving. Het is beter om een langdurig werkloze een jobvaardigheid aan te leren via een actief (opleidings)beleid. Op die manier kan de persoon zich in zijn eigen behoeften voorzien. Bij een passief beleid, waarbij de werkloze maandelijks een uitkering ontvangt, blijft hij afhankelijk van anderen.

3. Data

Aangezien we de sociale kosten-batenanalyse van de sociale tewerkstellingsprojecten berekenen op een moment dat er reeds een aantal jaren na instap in het project voorbij zijn, behoren veel van de nodige inputgegevens tot het verleden en zijn deze dus grotendeels gekend.

We doen beroep op verschillende databronnen:

- een eerste bron was onze longitudinale databank samengesteld tijdens het DWTC-onderzoek 'De sociale tewerkstelling in Vlaanderen' (Lauwe-reys e.a, 2000) (*eerste bevraging in 1997*) en het VIONA-onderzoek 'Duurzame arbeidsmarktintegratie van zwakke werkzoekenden' (Rubbrecht & Nicaise, 2002) (*vervolgbevraging in 2001*). Het gaat om dezelfde databank die in de vorige

- hoofdstukken van dit rapport werd gebruikt. In wat volgt noemen we deze de 'doelgroepenenquête';
- de analyse van de kosten en baten voor de betrokken sociale ondernemingen gebeurde in 1999 d.m.v. een specifieke bevraging van 27 sociale tewerkstellingsprojecten⁴⁶ (11 werkervaringsprojecten, 8 sociale werkplaatsen en 8 invoegbedrijven) leverde heel wat basisgegevens op. Het gaat hier vooral over de kosten en opbrengsten van de projecten zelf, de subsidies die zij ontvangen, belastingen die zij verschuldigd zijn, ... Deze gegevens hebben betrekking op het boekjaar 1998.^{47 48} In eerste instantie was de bevraging erop gericht om kosten en baten te ramen die niet – of slechts gedeeltelijk – in de jaarrekening terug te vinden zijn. Bv. werd voor gratis betrokken gebouwen een afschrijving op de verzekerde waarde berekend, of werden niet-betaalde overuren of vrijwilligerswerk tegen de normale loonkost gewaardeerd. Aan de batenzijde werd bv. de milieupbrengst van kringloopcentra gemeten d.m.v. een raming van de vermeden kost van afvalverwerking, a rato van het volume opgehaalde goederen; enz.⁴⁹ Tenslotte werden de jaarrekeningen waar nodig gecorrigeerd om exact het verband te kunnen leggen tussen de kosten en baten van het boekjaar 1998 en de activiteiten van het desbetreffende jaar;⁵⁰
 - de parameters die noch bij de bedrijven, noch bij de doelgroepwerknemers op een betrouwbare manier konden verzameld worden, werden geraamd met behulp van literatuur over sociale kosten-batenanalyses en de impact van actief arbeidsmarktbeleid (zie vnl. Nicaise, 1995; Vleugels e.a., 1998). Het gaat om gemiddelde uitkeringen voor (langdurig) werklozen of bijstandsccliënten, gemiddelde belastingvoeten, RSZ-bijdragen e.d.m.

Tabel 8.6 geeft een overzicht van de gehanteerde parameters en hun bronvermelding. Voor een gedetailleerde beschrijving van de ramingen van de parameters verwijzen we naar bijlage 4.

⁴⁶ De informatie over de kosten en ontvangsten van de sociale tewerkstellingsprojecten werd in 1999 ter plekke bij de desbetreffende bedrijven ingezameld aan de hand van een gestructureerde vragenlijst. Om het interview zo vlot mogelijk te laten verlopen werd de vragenlijst op voorhand opgestuurd en doorgenomen door de contactpersonen. De gegevens van alle bedrijven hebben betrekking op het boekjaar 1998. Voor enkelen hebben we gegevens voor het boekjaar 1996, wat we via een consumptieprijs index kunnen omzetten naar het jaar 1998.

⁴⁷ Voor sommige projecten gaat het over gegevens m.b.t. het boekjaar 1996, die we via een consumptieprijsindex omzetten naar waarden voor het boekjaar 1998.

⁴⁸ De consumptieprijsindex van 1998 t.o.v. van 1996 is 102,6 als 100 de basis is voor 1996 (uit de statistieken van Belgostat).

⁴⁹ Deze dataverzameling en -verwerking gebeurde door stagiairs en thesisstudenten van de Vlaamse Economische Hogeschool.

⁵⁰ Het gaat hier om de omzetting – waar nodig – van het kasstelsel naar het lasten-batenstelsel.

Tabel 8.6 Nodige informatie/parameters en hun bron

Parameter	Verklaring	Bron
p_t^D	Tewerkstellingskans van de deelnemers tijdens jaar t (tijdens of na opleiding)	Eigen berekeningen op basis van data uit doelgroepenquête
w_t^D	Loonkost van de deelnemers tijdens jaar t (tijdens of na opleiding)	– lonen tijdens opleiding: uit bevraging projecten in 1999 – lonen na opleiding: eigen berekening op basis van data uit doelgroepenquête
k_t	Persoonlijke onkosten in jaar t bij tewerkstelling (= verplaatsingskosten)	Eigen berekeningen op basis van data uit doelgroepenquête
s_t	Subsidies ontvangen in jaar t (= subsidies van volksgezondheid, ESF, ...)	Bevraging projecten in 1999
c_t	Directe kost in termen van omkadering tijdens opleiding in jaar t	Bevraging projecten in 1999
q_t^D	Opbrengst van het werk door deelnemers in jaar t	Bevraging projecten in 1999
u	Vervangingsinkomen	Raming op basis van Vleugels en Nicaise (1998)
B_{Dt}	Door het project onder de marktwaarde geleverde goederen en diensten aan derden	Bevraging projecten in 1999
K_{Dt}	Aan het project onder de marktwaarde geleverde goederen en diensten door derden	Bevraging projecten in 1999
p_t^{ND}	Tewerkstellingskans van de niet-deelnemers tijdens jaar t	Eigen berekeningen op basis van data uit doelgroepenquête
w_t^{ND}	Loonkost van de niet-deelnemers tijdens jaar t	Eigen berekeningen op basis van data uit doelgroepenquête
q_t^{ND}	Opbrengst van het werk door niet-deelnemers in jaar t	Raming op basis van Vleugels en Nicaise
t_w	Totale fiscale druk in % van loonkost (dir.bel.+indir.bel.+sociale bijdragen)	Raming op basis van Vleugels en Nicaise
t_u	Fiscale druk op uitkeringen	Raming op basis van Vleugels en Nicaise
r	Reële discontovoet	2% of 4%
N	Tijdshorizon in jaren	Afhankelijk van soort sociale tewerkstellingsproject

Aangezien we voor de bedrijfskosten en -baten enkel beschikken over boekhoudkundige gegevens die betrekking hebben op het (boek)jaar 1998, moeten we deze noodgedwongen extrapoleren naar andere boekjaren en hoeven we geen rekening

te houden met inflatie. Het jaar 1998 komt niet overeen met het jaar van instap in de drie types van sociale tewerkstelling. Dit vormt geen ernstig probleem aangezien 1998 middenin het verloop van de door ons omschreven loopbaan valt (zie figuur 8.1). In onze analyse drukken we dus alles uit in de waarden van één boekjaar, nl. het boekjaar 1998.

4. Keuze van de kostendrager

Een kostendrager is een éénheid output waaraan kosten en baten worden toegerekend. Belangrijk is dat deze éénheid vergelijkbaar is tussen de verschillende projecten resp. ondernemingen die we in ons onderzoek bestuderen. Normaliter zou men geneigd zijn de kostendrager gelijk te stellen met een éénheid van het goed of de dienst die in een bedrijf geproduceerd worden. In ons geval is dat onmogelijk, omdat de beschouwde ondernemingen in verschillende sectoren actief zijn en een veelheid aan verschillende outputs produceren.

Een alternatieve optie bestaat erin dat men tewerkstelling van doelgroepwerknemers zelf als output definieert. Immers, de gemeenschappelijke doelstelling van alle bestudeerde projecten/ondernemingen bestaat in het scheppen van tewerkstelling. De goederen en diensten kunnen evengoed als 'nevenproduct' beschouwd worden.

Merk op dat het hier enkel gaat om de tewerkstelling van doelgroepwerknemers: het omkaderingspersoneel moet eerder als een input (kost) dan als een output beschouwd worden.

Eénmaal wanneer deze keuzes gemaakt zijn, moeten we nog de éénheid bepalen waarin 'tewerkstelling' wordt uitgedrukt. Men kan rekenen in termen van personen, voltijd-equivalente arbeidsplaatsen, gesubsidieerde arbeidsuren of effectief gepresterde productie-uren. Voor elk van deze eenheden zijn er argumenten te vinden. Wij opteren ervoor om *uren sociale tewerkstelling* als éénheid te gebruiken. De (netto)baten van additionele reguliere tewerkstelling, geschapen via doorstroming vanuit sociale tewerkstelling, kunnen dan als onrechtstreekse baten worden toegerekend aan de gesubsidieerde uren. Dit beantwoordt aan het concept van sociale tewerkstelling als investering in de inzetbaarheid van de doelgroep.

Eén probleem is hiermee nog niet opgelost, nl. het feit dat, in een intertemporele context, financiële stromen wel kunnen verdisconteerd worden, maar arbeidsuren niet. In onze berekeningen zijn alle financiële stromen eerst in 'totale waarde' verdisconteerd, terwijl de arbeidsuren gewoon doorheen de tijd opgeteld worden. De verdisconteerde gemiddelde kostprijs per uur is dus afgeleid door de totale kosten van een bedrijf over meerdere jaren te actualiseren, en vervolgens te delen door de som van de sociale tewerkstellingsuren over diezelfde periode (analoog voor de baten per uur).

5. Sensitiviteitsanalyse

De sociale kosten-batenanalyse van sociale tewerkstellingsprojecten is een complexe aangelegenheid, met veel onzekerheden. Deze onzekerheden kunnen we incalculeren d.m.v. een *sensitiviteitsanalyse*, waarbij de robuustheid van de bevindingen getoetst wordt aan wijzigingen in de basisparameters. Dit gebeurt in opeenvolgende scenario's die telkens op één parameter verschillen van het basis-scenario. De belangrijkste parameters in het model betreffen de jaarlijkse nettotewerkstellingswinsten, zoals die geschat werden in hoofdstuk 3. De verwachte terugverdieneffecten op langere termijn hangen nl. sterk af van die voorspelde tewerkstellingswinsten.

In het basisscenario (of nul-scenario) nemen we als uitgangspunt voor de 'toekomstige baten' de tewerkstellingswinst die geschat is in het eerste difference-in-differences model uit hoofdstuk 3. D.w.z. de nettotewerkstellingseffecten zijn gezuiverd voor niet-geobserveerde heterogeniteit in de tewerkstellingskansen, maar niet voor heterogeniteit in het (potentiële) rendement van de sociale tewerkstelling. We nemen m.a.w. impliciet aan, dat de deelnemers in de toekomst op dezelfde manier zullen geselecteerd worden als in het verleden.

We hanteren bij het basisscenario voorts een reële discontovoet van 2% en een tijdshorizon van 5 jaar.

Vervolgens simuleren we een aantal alternatieve scenario's (waarbij telkens één basisparameter is gewijzigd) die we met de vertreksituatie willen vergelijken:

- in scenario 1 (en enkel in dit scenario) wordt uitgegaan van de tewerkstellingswinsten uit het model met simultane schatting van de selectie- en uitkomstenfunctie. D.w.z. er wordt gecorrigeerd voor selectie-effecten die het rendement van het sociaal tewerkstelling zelf beïnvloeden. M.a.w. deze correctie stelt ons in staat om de (tewerkstellings)winst te meten indien alle individuen uit de (ruimere) doelgroep in deze vorm van sociale tewerkstelling zouden aangeworven worden;
- scenario 2 is identiek met het basisscenario, behalve dat gebruik gemaakt wordt van een hogere reële discontovoet, nl. van 4% i.p.v. 2%;
- scenario 3 schat een sociale kosten-batenanalyse waarbij de tijdshorizon verlengd wordt tot 10 jaar en dit voor de drie sociale tewerkstellingsprojecten;
- scenario 4 houdt rekening met de gewijzigde subsidieregeling bij de sociale werkplaatsen en bij de invoegbedrijven. In de vorige scenario's gingen we uit van de vigerende regeling op het eind van de jaren '90, nl. een constante loonpremie per voltijds equivalente doelgroepwerknemer tijdens de ganse tewerkstellingsperiode in de sociale werkplaats. Sinds enkele jaren is de regeling echter gewijzigd: de loonpremie daalt met 10% vanaf het derde jaar van tewerkstelling in de sociale werkplaats. Dit passen we toe in de analyse van scenario 4.

Ook voor IB hanteerden we in de vorige scenario's het subsidiëringssysteem uit de tweede helft van de jaren '90. Dit impliceerde een degressieve subsidie van

- de loonkost gedurende de eerste 3 jaar na de initiële aanwerving van de doelgroepwerknemers: 100% in het eerste jaar, 70% in het tweede en 30% in het derde jaar. In het nieuwe subsidiesysteem (dat we toepassen in scenario 4) bedraagt de degressieve premie in het eerste jaar 80% van de loonkost, in het tweede jaar 60%, in het derde jaar 40% en in het vierde jaar 20%. Nadien droogt de subsidie op. Invoegbedrijven met kringloopactiviteiten of activiteiten op vlak van natuurbehoud, ontvangen vanaf het vierde jaar een premie ten belopen van 35% van de loonkost;
- in scenario 5 berekenen we een sociale kosten-batenanalyse waar we een rendementsverbetering veronderstellen voor de sociale werkplaatsen. Het bedrijfsrendement van de ondernemingen uit onze steekproef ligt immers lager dan het gemiddelde rendement van alle erkende sociale werkplaatsen in Vlaanderen, zoals dat blijkt uit de geconsolideerde rekeningen die bij de Administratie Werkgelegenheid verzameld worden.

Voor elk type van sociale tewerkstelling (werkervaringsbedrijven, sociale werkplaatsen en invoegbedrijven) berekenen we afzonderlijke dynamische sociale kosten-batenanalyses en dit zowel voor het nulscenario, als voor de andere scenario's.

6. Resultaten

De tabellen 8.7 tot en met 8.15 bevatten de globale resultaten onder allerlei scenario's. De impact van deelname aan een sociaal tewerkstellingsproject bekijken we per type project.

6.1 Werkervaringsbedrijven

6.1.1 Het globale nettoresultaat

Het globale sociale nettoresultaat van een gemiddeld werkervaringsbedrijf, verdisconteerd over 5 jaar (met uitzondering van scenario 3 waar we met een tijdshorizon van 10 jaar rekenen) is terug te vinden in tabel 8.7. Het *nulscenario* resulteert in een aanzienlijk positief nettoresultaat van 854 686 euro.

Als alle laaggeschoolde langdurig werklozen uit onze steekproef, dus zonder selectie, langs een werkervaringsbedrijf zouden passeren (*scenario 1*), impliceert dit volgens tabel 8.7 een nettokost voor de gemeenschap in zijn geheel. Dit komt doordat het deelnemen aan werkervaring niet voor iedereen even gunstige tewerkstellingseffecten heeft.

Het toepassen van een hogere reële discontovoet van 4% i.p.v. 2% in *scenario 2*, impliceert een iets kleiner maar nog steeds positief globaal nettoresultaat. Door het gebruik van een hogere discontovoet kennen we immers een lager gewicht toe aan

toekomstige kasstromen. Toch moeten we opmerken dat het hanteren van een hogere reële discontovoet geen grote impact heeft op het globale nettoresultaat.

Het valt op dat de resultaten wel sterk afhankelijk zijn van de gehanteerde tijdshorizon. Bij een tijdshorizon van 10 jaar i.p.v. 5 jaar in *scenario 3*, houden we immers ook rekening met mogelijke terugverdieneffecten tot 10 jaar na instap. Een tijdshorizon van 5 jaar geeft ons al een positief globaal nettoresultaat, maar een tijdshorizon van 10 jaar, impliceert een globale nettobaat die bijna dubbel zo groot is.

In tabel 8.8 berekenen we de kosten en baten 'per uur sociale tewerkstelling'⁵¹ De globale nettobaat per gesubsidieerd werkuur bij deelname aan een werkervaringsbedrijf, verdisconteerd aan een reële discontovoet van 2% tot 5 jaar na instap, bedraagt 24,63 euro. Dit betekent dat indien een geselecteerde laaggeschoolde langdurig werkloze in een werkervaringsbedrijf stapt, dit per uur 24,63 euro meer opbrengt dan dat het kost aan de gemeenschap.

⁵¹ Alleen tijdens het eerste jaar worden de lonen van de doelgroep gesubsidieerd bij wijze van sociale tewerkstelling. Uit hoofdstuk 3 weten we weliswaar dat na de werkervaring een aantal doelgroepwerknemers overstappen in andere gesubsidieerde jobs. Daarvan maken we hier echter abstractie omdat we niet goed weten of de latere subsidies gericht zijn op tewerkstelling van de betrokkenen, dan wel op andere economische doeleinden. Deze beperking geeft mogelijk een wat geflatteerd beeld van de kosten-batenbalans.

Tabel 8.7 Gemiddelde geactualiseerde nettobaten bij deelname aan werkervaring voor de verschillende betrokken partijen uitgaande van verschillende scenario's (in euro)

Nettobaar voor verschillende betrokken partijen	Nulscenario	Scenario 1 (geen selectie)	Scenario 2 (disconto 4%)	Scenario 3 (horizon 10 jaar)
Vanuit standpunt van de deelnemers	319 124,30	-148 620,35	301 481,92	524 514,46
Vanuit standpunt van het sociale tewerkstel- lingsproject	-4 646,85	-4 646,85	-4 646,85	-4 646,85
Vanuit standpunt van de 'andere werkgevers'	0,00	0,00	0,00	0,00
Vanuit standpunt van de overheid	540 337,63	-766 407,39	496 090,60	1 071 209,45
Vanuit standpunt van derden	-129,18	-129,18	-129,18	-129,18
<i>Globaal nettoresultaat</i>	<i>854 685,90</i>	<i>-919 803,76</i>	<i>792 796,50</i>	<i>1 590 947,89</i>

Tabel 8.8 Geactualiseerde nettobaten per uur sociale tewerkstelling in een werkervaringsbedrijf voor de verschillende betrokken partijen uitgaande van verschillende scenario's (in euro)

Nettobaar voor verschillende betrokken partijen	Nulscenario	Scenario 1 (geen selectie)	Scenario 2 (disconto 4%)	Scenario 3 (horizon 10 jaar)
Vanuit standpunt van de deelnemers	9,19	-4,28	8,69	15,11
Vanuit standpunt van het sociale tewerkstel- lingsproject	-0,13	-0,13	-0,13	-0,13
Vanuit standpunt van de 'andere werkgevers'	0,00	0,00	0,00	0,00
Vanuit standpunt van de overheid	15,57	-22,08	14,29	30,86
Vanuit standpunt van derden	0,00	-0,00	-0,00	-0,00
<i>Globaal nettoresultaat</i>	<i>24,63</i>	<i>-26,50</i>	<i>22,84</i>	<i>45,84</i>

6.1.2 Verdeling van de kosten en baten naar de verschillende betrokken partijen

Bij de bespreking van de verdeling van de kosten en baten over de verschillende partijen bij een gemiddeld werkervaringsbedrijf, bekijken we enkel de scenario's waarbij gewerkt wordt met éénzelfde reële discontovoet van 2%. Wijzigingen in de discontovoet beïnvloeden de bevindingen immers niet ten gronde.

Voor de *begunstigde deelnemer* zelf is de verwachte opbrengst uiteraard positief. Naargelang de tijdshorizon varieert de verwachte opbrengst tussen 9,2 en 15,11 euro per uur dat men in de werkervaring doorbrengt. De winst is nogal gelijk gespreid doorheen de tijd. Tijdens deelname aan een gemiddeld werkervaringsbedrijf, is de gemiddelde deelnemer bijna het ganse jaar door tewerkgesteld, weliswaar tegen een laag loon. Na het project is er opnieuw kans op werkloosheid, maar in mindere mate dan zonder deelname. Tijdens de tewerkstellingsperioden na deelname verdient de deelnemer bovendien meer dan de niet-deelnemer. Belangrijk is ook de tijdshorizon. Hoe langer de baten van deelname zich laten gevoelen, hoe hoger de geactualiseerde waarde ervan. Bijgevolg kent scenario 3 een grotere globale nettobaat dan het nulscenario.

Het nettobedrijfsresultaat voor het *gemiddelde werkervaringsbedrijf zelf* is negatief. Deelnemers werken slechts één jaar in het werkervaringsbedrijf. Wanneer zij productief worden, moeten zij doorstromen naar een job buiten het project. Het werkervaringsproject investeert dus in de deelnemers, terwijl de opgebouwde productiviteit van de deelnemers enkel ten goede komt van 'andere werkgevers', waar zij nadien naar doorstromen.

Tabel 8.9 Verdeling van de verdisconteerde nettobaat per uur sociale tewerkstelling in een werkervaringsbedrijf voor de verschillende overheden (nulscenario en scenario 3).

Nettobaat van overheid	Nulscenario met - geselecteerde doelgroep - N=5 jaar; r=2%	Scenario 3 met - geselecteerde doelgroep - N=10 jaar; r=2%
EU	-3,55	-3,55
Federale overheid	3,51	6,38
RSZ	22,00	33,88
Vlaamse en lokale overheid	-6,40	-6,40
<i>Globale nettobaat overheid</i>	15,57	30,33

Uit tabel 8.7 en 8.8 leiden we af dat bij instap van de geselecteerde doelgroep in een gemiddeld werkervaringsbedrijf, de *overheid* een positieve nettobaat ondervindt van 15,57 euro⁵² per uur. Een wijziging in de discontovoet beïnvloedt de

⁵² Met r=2% en N=5 jaar.

nettobaat voor de overheid niet ten gronde. Wanneer we de nettobaten per uur van de verschillende overheidsinstanties naast elkaar plaatsen in tabel 8.9, zien we dat de beschouwde tijdshorizon een belangrijke impact heeft. Hoe langer de beschouwde periode, hoe groter de nettobaat met name voor de federale overheid en de RSZ.

In principe zorgt het stelsel van trekkingsrechten (of activering van uitkeringen in het geval van SINE-werknemers) voor een compensatie vanwege de Federale overheid aan de gewesten voor dit soort tewerkstellingssubsidies. Onze berekeningen wijzen erop dat die compensatie ontoereikend is. Wil men de gewesten aanmoedigen – of tenminste de lasten eerlijk verdelen – dan lijkt een optrekking van de trekkingsrechten aangewezen.

De nettobaat voor *derden* is licht negatief.

6.2 Sociale werkplaatsen

5.2.1 Het globale nettoresultaat

Het nettoresultaat van een gemiddelde sociale werkplaats, verdisconteerd over 5 jaar, is terug te vinden onder tabel 8.10. Het *nulscenario* brengt een negatief globaal nettoresultaat met zich mee. Een negatief nettoresultaat impliceert dat de investering niet volledig terug gewonnen wordt, of dat de interne opbrengstvoet van dit type project lager is dan de gehanteerde discontovoet. Dit betekent niet dat het effect van een sociale werkplaats voor de betrokken deelnemers negatief is, maar wel dat ze aan de gemeenschap meer geld kost dan opbrengt. Dit ‘teleurstellend’ resultaat mag met de nodige nuance beoordeeld worden. Zelfs bij een negatief resultaat moeten we nog rekening houden met de niet-gekwantificeerbare baten voor de verschillende betrokken partijen. Hiermee verwijzen we bv. naar een (mogelijk) verhoogd zelfvertrouwen van de deelnemers, nieuwe sociale contacten, regularisatie van hun sociale zekerheidsrechten en een gemeenschappelijke ‘sociale’ baat van meer structurele armoedebestrijding.

Indien alle laaggeschoolde langdurig werklozen uit onze steekproef langs een sociale werkplaats passeren (*scenario 1*), dan betekent dit een nettokost voor de gemeenschap die beduidend kleiner is dan bij de instap van alleen de geselecteerde deelnemers. Dit kunnen we verklaren doordat sociale werkplaatsen zich eerder richten tot de zwaksten onder de groep van laaggeschoolde langdurig werklozen. Met de selectie van de zwaksten uit de doelgroep gaat logischerwijs een hogere kost en extra inspanning vanuit de overheid en het sociale tewerkstellingsproject samen.

Het toepassen van een hogere reële discontovoet van 4% i.p.v. 2% in *scenario 2*, heeft niet zo een grote impact op het globale nettoresultaat. Het resultaat blijft negatief.

De nettoresultaten in tabel 8.10 zijn opnieuw sterk afhankelijk van de gehanteerde tijdshorizon. Aangezien de loonkosten van de doelgroepwerknemers in een sociale werkplaats blijvend gesubsidieerd worden door de overheid, impliceert dit over een periode van 10 jaar heel wat bijkomende uitgaven vanuit de overheid. Bijgevolg is de globale nettokost over een tijdshorizon van 10 jaar bijna dubbel zo groot als deze over een tijdshorizon van 5 jaar. Uitgedrukt per uur sociale tewerkstelling (tabel 8.11) geeft de tijdshorizon van 10 jaar echter slechts een klein verschil met een tijdshorizon van 5 jaar.

De gesimuleerde wijziging in de subsidieregeling bij een gemiddelde sociale werkplaats in *scenario 4* heeft geen impact op het globale nettoresultaat. Eerder gingen we uit van een constante loonpremie per voltijds equivalente doelgroepwerknemer gedurende de ganse tewerkstellingsperiode in de sociale werkplaats. In de nieuwe regeling echter, verlaagt de loonpremie voor doelgroepwerknemers vanaf het derde jaar van tewerkstelling in het project met 10%. Dit is in *scenario 4* gesimuleerd. Blijkt dat dit enkel een verschuiving van geldstromen teweeg brengt, zonder dat het globale nettoresultaat wijzigt. De overheid geeft minder subsidies aan de sociale werkplaats, waardoor de sociale werkplaats een grotere nettokost moet incasseren.

Volgens de Administratie Werkgelegenheid van de Vlaamse Gemeenschap, vertoonden de sociale werkplaatsen in 2000 een omzet die 15,2% hoger lag (na correctie voor inflatie en schaalgrootte) dan bij de sociale werkplaatsen uit onze steekproef. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat onze steekproef van sociale werkplaatsen slechts één kringloopcentrum bevat: dit segment van de sector presteert gemiddeld beter en heeft een vrij behoorlijk gewicht in de populatie sociale werkplaatsen. We simuleerden het effect van betere gemiddelde bedrijfsresultaten in *scenario 5* van onze SKBA. Dit zorgt voor een positieve nettobaar voor de gemiddelde sociale werkplaats, waardoor het globale nettoresultaat minder negatief wordt.

De globale nettokost *per uur* sociale tewerkstelling in een sociale werkplaats (terug te vinden in tabel 8.11), verdisconteerd aan een reële discontovoet van 2% en dit over een periode van 5 jaar, bedraagt 6,80 euro. Dit betekent dat de deelname van de geselecteerden aan een gemiddelde sociale werkplaats 6,8 euro meer kost aan de gemeenschap dan dat het opbrengt.

Tabel 8.10 Gemiddelde geactualiseerde nettobaten van een sociale werkplaats voor de verschillende betrokken partijen uitgaande van verschillende scenario's (in euro)

Nettobaar voor verschillende betrokken partijen	Nulscenario	Scenario 1 (geen selectie)	Scenario 2 (disconto 4%)	Scenario 3 (horizon 10j)	Scenario 4 (nieuwe subs)	Scenario 5 (hogere omzet)
Vanuit standpunt van de deelnemers	68 551,75	125 606,86	66 833,76	128 749,76	68 551,75	68 551,75
Vanuit standpunt van het sociale tewerkstellingsproject	-69 537,18	-67 561,96	-67 265,81	-121 694,71	-113 468,19	43 437,12
Vanuit standpunt van de 'andere werkgevers'	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Vanuit standpunt van de overheid	-551 155,46	-271 278,42	-531 490,78	-907 779,26	-507 224,45	-551 155,46
Vanuit standpunt van derden	-2 259,05	-2 194,88	-2 185,26	-3 953,49	-2 259,05	-2 259,05
<i>Globaal nettoresultaat</i>	<i>-554 399,94</i>	<i>-215 428,40</i>	<i>-534 108,10</i>	<i>-904 677,70</i>	<i>-554 399,94</i>	<i>-441 425,64</i>

Tabel 8.11 Geactualiseerde nettobaten per uur tewerkstelling in een sociale werkplaats voor de verschillende betrokken partijen uitgaande van verschillende scenario's (in euro)

Nettobaar voor verschillende betrokken partijen	Nulscenario	Scenario 1 (geen selectie)	Scenario 2 (disconto 4%)	Scenario 3 (horizon 10j)	Scenario 4 (nieuwe subs)	Scenario 5 (hogere omzet)
Vanuit standpunt van de deelnemers	0,84	1,54	0,82	0,86	0,84	0,84
Vanuit standpunt van het sociale tewerkstellingsproject	-0,85	-0,83	-0,83	-0,81	-1,39	0,53
Vanuit standpunt van de 'andere werkgevers'	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Vanuit standpunt van de overheid	-6,76	-3,33	-6,52	-6,08	-6,22	-6,76
Vanuit standpunt van derden	-0,03	-0,03	-0,03	-0,03	-0,03	-0,03
<i>Globaal nettoresultaat</i>	<i>-6,80</i>	<i>-2,64</i>	<i>-6,55</i>	<i>-6,06</i>	<i>-6,80</i>	<i>-5,41</i>

6.2.2 Verdeling van kosten en baten tussen de betrokken partijen

Voor de verdeling van de kosten en baten bekijken we enkel de scenario's waarbij gewerkt wordt met dezelfde reële discontovoet van 2%, omdat veranderingen in de discontovoet de bevindingen haast niet beïnvloeden.

De *deelnemers* zelf hebben een positieve verwachte opbrengst die zich bevindt tussen 0,82 en 0,86 euro per uur en dit naargelang de tijdshorizon varieert tussen de 5 en 10 jaar. Scenario 1 geeft aan dat minder kansarme werkzoekenden, paradoxaal, meer profijt kunnen halen uit sociale werkplaatsen omdat ze via dit kanaal een grotere tewerkstellingswinst kunnen boeken dan de huidige doelgroep.

Het nettoresultaat voor de *sociale werkplaats* zelf is negatief en in absolute waarde zelfs groter dan de verwachte opbrengst van de deelnemers. Dit geldt enkel wanneer we rekening houden met de kosten en baten over een periode van 5 jaar. Een tijdshorizon van 10 jaar daarentegen, zorgt voor een nettobaat voor de deelnemers die groter is dan de nettokost van de sociale werkplaats. Bij een hoger omzetcijfer (scenario 5) boeken de sociale werkplaatsen overigens zelf een baat.

De grootste nettokost bij deelname aan een sociale werkplaats, is deze voor de *overheid*. De nettokost van de overheid neemt toe met de tijdshorizon. Hoe langer de tijdshorizon, hoe langer de periode van kasuitgaven door de overheid. Een tijdshorizon van 10 jaar houdt rekening met kasuitgaven en terugverdieneffecten gedurende 10 jaar na instap in een gemiddelde sociale werkplaats. Aangezien de loonkosten van de doelgroepwerknemers in een sociale werkplaats permanent gesubsidieerd worden, impliceert dit over een periode van 10 jaar heel wat uitgaven vanuit de overheid. Bijgevolg is de globale nettokost over een tijdshorizon van 10 jaar bijna dubbel zo groot als deze over een tijdshorizon van 5 jaar. De nettokost per uur daalt echter licht.

Uit tabel 8.12 blijkt dat de subsidiekost van de doelgroepwerknemers vooral ten laste valt van de Vlaamse overheid. Hoe langer de beschouwde tijdshorizon, hoe groter de nettokost van de Vlaamse overheid en hoe groter de nettobaat van de federale overheid en de RSZ.

De nettobaat voor *derden* vertoont ook bij sociale werkplaatsen een negatief cijfer.

Tabel 8.12 Verdeling van de verdisconteerde nettobaat per uur tewerkstelling in een sociale werkplaats voor de verschillende overheden - nulscenario, scenario 3 en scenario 4

Nettobaat van overheid	Nulscenario met - geselecteerde doelgroep - N=5 jaar; r=2%	Scenario 3 met - geselecteerde doelgroep - N=10 jaar; r=2%	Scenario 4 met - geselecteerde doelgroep - N=5 jaar; r=2%
EU	0,00	0,00	0,00
Federale overheid	0,92	0,96	0,93
RSZ	1,14	1,49	1,15
Vlaamse en lokale overheid	-8,82	-8,51	-8,30
<i>Globale nettobaat overheid</i>	-6,75	-6,06	-6,20

6.3 Invoegbedrijven

6.3.1 Het globale nettoresultaat

Het sociale nettoresultaat van een gemiddeld invoegbedrijf verdisconteerd over 5 jaar, is terug te vinden in tabel 8.13. Het *nulscenario* waarbij enkel de geselecteerde doelgroep in een gemiddeld invoegbedrijf stapt, vertoont een behoorlijke globale nettobaat.

Indien alle laaggeschoolde langdurig werklozen en bijstandstrekkers uit onze steekproef in een invoegbedrijf van start gaan (*scenario 1*), resulteert dit vanuit het globale standpunt in een nog grotere nettobaat. Hieruit kunnen we besluiten dat de geselecteerde deelnemers uit het nulscenario niet de sterkste subgroep uit de pool van laaggeschoolde langdurig werklozen en bijstandstrekkers vormen.

Het implementeren van een hogere reële discontovoet van 4% i.p.v. 2% in *scenario 2*, heeft uitermate weinig effect op het globale nettoresultaat.

Opnieuw zijn de resultaten sterk gerelateerd aan de gehanteerde tijdshorizon. Een tijdshorizon van 10 jaar i.p.v. 5 jaar in *scenario 3*, houdt rekening met de kasuitgaven en -ontvangsten tijdens een periode van 10 jaar na moment van instap. Aangezien de loonkosten van de invoegbedrijfwerknemers slechts voor 3 jaar degressief gesubsidieerd worden (100% van de loonkost in het eerste jaar, 70% van de loonkost in het tweede jaar en 30% van de loonkost in het derde jaar), zijn de baten gerelateerd aan participatie in een invoegbedrijf vooral op langere termijn zichtbaar. Hoe langer de beschouwde tijdshorizon, hoe meer baten in de toekomst in de analyse opgenomen worden. Dit verklaart de verdubbeling van de nettobaat uit scenario 3 vergeleken met het nulscenario.

Het toepassen van de nieuwe subsidie regeling⁵³ in *scenario 4*, vermindert vrij sterk het globale nettoresultaat. Dit is gedeeltelijk toe te schrijven aan het feit dat de absolute nettobaat uitgesmeerd wordt over een groter aantal gesubsidieerde uren; en gedeeltelijk aan de herschikking van de subsidie doorheen de tijd (met minder toelagen in de eerste twee jaren en meer in de volgende twee jaren).⁵⁴

De globale nettobaat per gesubsidieerd uur bedraagt nu 1,75 euro. Dit betekent dat een uur gesubsidieerde tewerkstelling in een invoegbedrijf 1,75 euro meer opbrengt aan de gemeenschap dan dat het kost.

⁵³ Het nieuwe subsidiesysteem is het toepassen van een degressieve premie van 80% van de loonkost in het eerste jaar, 60% in het tweede jaar, 40% in het derde jaar en 20% in het vierde jaar. Nadien droogt de subsidie op, tenzij het invoegbedrijf een bedrijf is met kringloopactiviteiten of met activiteiten op het vlak van natuurbehoud, onderhoud van openbare domeinen en landschapszorg. Voor hen geldt een bijzondere loonpremiereregeling. Vanaf het vierde jaar na instap ontvangen zij premies bepaald op 35% van de loonkost. Vier van de 8 invoegbedrijven uit onze steekproef komen in aanmerking voor deze regeling. Noteer dat, voor de gewone invoegbedrijven, de nieuwe subsidieregeling geen wijziging inhoudt van de totale overheidstoelage, maar alleen een herschikking in de tijd (minder in de twee eerste jaren, meer in de volgende twee jaren).

⁵⁴ Door de verdiscontering weegt de vermindering van de subsidie in het eerste en tweede jaar zwaarder door dan de verhoging in het derde en vierde jaar. Bovendien zijn er tegen het derde jaar al meer invoegwerknemers uitgestroomd, wat de totale subsidielast nogmaals reduceert.

Tabel 8.13 Gemiddelde geactualiseerde nettobaten van een invoegbedrijf voor de verschillende betrokken partijen uitgaande van verschillende scenario's (in euro)

Nettobaar voor verschillende betrokken partijen	Nulscenario	Scenario 1 (geen selectie)	Scenario 2 (disconto 4%)	Scenario 3 (horizon 10j)	Scenario 4 (nieuwe subs)
Vanuit standpunt van de deelnemers	56 889,45	65 439,19	55 278,16	70 534,31	53 025,85
Vanuit standpunt van het sociale tewerkstellingsproject	147 841,75	147 850,74	146 952,39	147 979,08	112 349,90
Vanuit standpunt van de 'andere werkgevers'	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Vanuit standpunt van de overheid	-141 922,27	-102 961,52	-143 958,02	-71 595,00	-133 943,99
Vanuit standpunt van derden	86 001,27	90 323,55	83 100,42	154 345,51	75 763,50
<i>Globaal nettoresultaat</i>	<i>148 810,20</i>	<i>200 651,96</i>	<i>141 372,95</i>	<i>301 263,91</i>	<i>107 195,26</i>

Tabel 8.14 Geactualiseerde nettobaten per gesubsidieerd uur bij deelname aan een invoegbedrijf voor de verschillende betrokken partijen uitgaande van verschillende scenario's (in euro)

Nettobaar voor verschillende betrokken partijen	Nulscenario	Scenario 1 (geen selectie)	Scenario 2 (disconto 4%)	Scenario 3 (horizon 10j)	Scenario 4 (nieuwe subs)
Vanuit standpunt van de deelnemers	1,74	2,00	1,69	2,16	1,29
Vanuit standpunt van het sociale tewerkstellingsproject	4,52	4,52	4,50	4,53	2,74
Vanuit standpunt van de 'andere werkgevers'	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Vanuit standpunt van de overheid	-4,34	-3,15	-4,40	-2,19	-4,13
Vanuit standpunt van derden	2,63	2,76	2,54	4,72	1,85
<i>Globaal nettoresultaat</i>	<i>4,55</i>	<i>6,14</i>	<i>4,33</i>	<i>9,22</i>	<i>1,75</i>

6.3.2 Verdeling van kosten en baten naar verschillende betrokken partijen

We bekijken enkel de kosten en baten die ontstaan wanneer de werkelijk geselecteerde groep in een invoegbedrijf stapt. Daarnaast bespreken we enkel de scenario's waarbij men werkt met een reële discontovoet van 2%. We weten immers dat wijzigingen in de discontovoet geen belangrijke impact heeft op de resultaten.

De *deelnemers* aan een gemiddeld invoegbedrijf ondervinden een positieve nettobaat die tussen 1,74 en 2,16 euro per uur sociale tewerkstelling fluctueert naargelang de tijdshorizon varieert tussen de 5 en 10 jaar na instap. Hoe langer de beschouwde tijdshorizon, des te meer worden de baten van deelname (in de vorm van verhoogde reguliere tewerkstellingskansen op langere termijn) zichtbaar.

Het nettoresultaat voor *het invoegbedrijf* is eveneens positief. Dit betekent dat een gemiddeld invoegbedrijf de vruchten kan plukken van de toegenomen productiviteit van de deelnemers.⁵⁵

De enige partij die een negatieve nettobaat ervaart, is de *overheid*. Als de bestudeerde tijdshorizon groter wordt, (10 jaar i.p.v. 5 jaar) verkleint de nettokost van de overheid. De nieuwe subsidieregeling ontlast de (Vlaamse) overheid omdat de loonsubsidies meer 'uitgesteld' worden (minder in de twee eerste jaren, meer in de twee volgende),⁵⁶ en 'per uur' uitgedrukt valt het bedrag nog lager uit omdat de loonsubsidies in de nieuwe regeling gewoon een langere periode beslaan. Noteer overigens dat de overheidssubsidies niet uitsluitend uit loonsubsidies bestaan. Een deel dient bv. als vergoeding voor milieuvriendelijke activiteiten van de invoegbedrijven. Wanneer we de nettobaten per betaald uur van de verschillende overheidsinstanties naast elkaar plaatsen in tabel 8.15, zien we dat de subsidiekost voornamelijk door de Vlaamse overheid wordt opgenomen. Hoe langer de beschouwde tijdshorizon, hoe groter de nettobaat van de federale overheid en de RSZ wordt. Hier geldt met andere woorden dezelfde conclusie als voor werkervaring en sociale werkplaatsen, wat betreft de wenselijke optrekking van de trekingsrechten.

⁵⁵ We moeten hierbij opmerken dat we de degressieve loonsubsidies hebben gesimuleerd en niet geobserveerd (aangezien we in onze bedrijvenenquête slechts gegevens voor één boekjaar hebben verzameld). De simulaties laten hogere gemiddelde loonsubsidies (en bijgevolg ook een mooier bedrijfsresultaat) zien dan de bedrijvenenquête. Dit zou kunnen verklaard worden door het feit dat een relatief groot deel van de doelgroepwerknemers in de enquête reeds een zekere anciënniteit hadden, en bijgevolg recht gaven op minder subsidies.

⁵⁶ Bovendien zijn er tegen het derde jaar al invoegwerknemers uitgestroomd, wat nogmaals de subsidiekost verlaagt.

Tabel 8.15 Verdeling van de verdisconteerde nettobaat per uur gesubsidieerde tewerkstelling in een gemiddeld invoegbedrijf voor de verschillende overheden - nulscenario, scenario 3 en scenario 4.

Nettobaat van overheid	Nulscenario met - geselecteerde doelgroep - N=5 jaar; r=2%	Scenario 3 met - geselecteerde doelgroep - N=10 jaar; r=2%	Scenario 4 met - geselecteerde doelgroep - N=5 jaar; r=2%
EU	-0,06	-0,06	-0,05
Federale overheid	2,40	2,81	2,22
RSZ	5,13	6,87	3,48
Vlaamse en lokale overheid	-11,81	-11,81	-9,77
<i>Globale nettobaat overheid</i>	<i>-4,34</i>	<i>-2,19</i>	<i>-4,13</i>

Voor *derde* partijen leveren de invoegbedrijven een positieve nettobaat op van 1,85 à 4,72 euro per gesubsidieerd uur. Voor derden brengt het systeem dus duidelijk meer op dan dat het hen kost. De reden is vooral te zoeken in de milieuactiviteiten van een aantal invoegbedrijven, die resulteert in vermeden afvalverwerkingskosten.

7. Niet makkelijk te kwantificeren kosten en baten

We zijn er niet in geslaagd om de impact van deelname aan een sociale tewerkstellingsproject op alle vlakken te overzien, te meten en in monetaire termen uit te drukken. Nemen we bijvoorbeeld de impact op sociale hulpverlening. Heel wat mensen uit de groep van laaggeschoolde langdurig werklozen en bijstandsccliënten, doen beroep op een vorm van (ambulante) sociale hulpverlening, waarvan maatschappelijk werk de belangrijkste dienst is. We weten uit ons longitudinaal onderzoek bij de doelgroep dat deelname aan sociale tewerkstelling het gebruik van maatschappelijke diensten significant doet afnemen. De globale impact ervan kunnen we echter niet precies becijferen,⁵⁷ en kunnen we bijgevolg niet opnemen in onze sociale kosten-batenanalyse.

We hebben wel het gemiddeld gebruik van maatschappelijke hulpverlening kunnen meten vóór het scharniermoment en ten tijde van de eerste follow-up enquête. Er blijkt een daling van 73% in het gemiddeld gebruik van hulpverlening over alle personen⁵⁸ die in een sociaal tewerkstellingsproject stapten. Bij de niet-deelnemers is er een daling van 33% in het gemiddeld gebruik van maatschappelijk hulp. De procentuele afname van het gemiddeld gebruik van maatschappelijke hulpverlening verschilt significant tussen beide groepen. Dus mogen we hieruit

⁵⁷ De reden is dat onze sociale kosten-batenanalyse uitgedrukt is 'per uur', terwijl het gebruik van maatschappelijke hulpverlening per persoon bevraagd is. De link tussen beide is niet precies te maken.

⁵⁸ Gebruikers + niet-gebruikers.

besluiten dat door deelname aan een sociaal tewerkstellingsproject het beroep op maatschappelijke diensten daalt met 40%.

8. Besluit

De sociale tewerkstellingsinitiatieven verschaffen een combinatie van diensten aan een zeer achtergestelde doelgroep van laaggeschoolde langdurig werklozen en bijstandsccliënten die vaak met sociale problemen te kampen hebben. De ondernemingen zorgen voor tewerkstelling in een volwaardig statuut, regularisatie van sociale zekerheidsrechten en enige vorm van arbeidsmarkt gerichte opleiding.

Deze arbeidsmarktprogramma's impliceren heel wat kosten op korte termijn, terwijl de baten slechts op langere termijn zichtbaar zijn. Om na te gaan of de baten voor de gemeenschap groter zijn dan de kosten, pasten we een sociale kosten-batenanalyse toe met uiteenlopende resultaten voor de drie werkvormen. De nettobaten voor de verschillende sociale tewerkstellingsvormen zijn onderling echter moeilijk vergelijkbaar, o.a. omdat de duur van de subsidiëring verschilt per werkvorm. Het gaat trouwens over telkens andere doelgroepen (zie hoofdstuk 2).

Toch zetten we onze globale bevindingen even op een rij. Het deelnemen aan werkervaring is niet voor elke laaggeschoolde langdurig werkloze gunstig. De 'voor het werkervaringsbedrijf geselecteerde doelgroep' levert echter bij deelname substantiële baten op aan de gemeenschap. Hetzelfde geldt in iets mindere mate in een gemiddeld invoegbedrijf. Instap in een sociale werkplaats daarentegen brengt een negatief nettoresultaat met zich mee. Dit betekent dat tewerkstelling in een sociale werkplaats voor de gemeenschap meer kost dan opbrengt. Hierbij moeten we wijzen op niet-kwantificeerbare baten die niet zijn opgenomen in onze balans. Baten zoals een grotere zelfredzaamheid en zelfwaardering, de opbouw van meer sociale contacten, andere welzijnseffecten, een daling in de gezondheidskosten, enzomeer, zijn baten die effectief bestaan en die een grote rol spelen bij ondermeer de sociale werkplaatsdeelnemers. De sociale werkplaatsen bereiken bovendien een veel meer kwetsbare groep van laaggeschoolde langdurig werklozen, wat een zwaardere netto-investering vanwege de overheid kan verantwoorden.

Ook willen we voorzichtig zijn bij het projecteren van onze bevindingen op de huidige situatie. In onze analyse evalueren wij de werkervaringsbedrijven, de sociale werkplaatsen en de invoegbedrijven uit het midden van de jaren negentig. Ondertussen is er één en ander veranderd. Waar vroeger vooral invoegbedrijven gelanceerd werden vanuit bestaande tewerkstellingsprojecten, stellen we in praktijk vast dat de initiatiefnemers van de laatste jaren veel meer uit ondernemershoek komen.

Tenslotte vermelden we een gemeenschappelijke sociale baat van de drie sociale tewerkstellingsprogramma's, nl. dat een deel van de laaggeschoolde langdurig werklozen en bijstandsccliënten via sociale tewerkstellingsprojecten op een structurele manier geïntegreerd worden in de arbeidsmarkt en in de samenleving.

HOOFDSTUK 9

ALGEMEEN BESLUIT EN IMPLICATIES VOOR PRAKTIJK EN BELEID

1. Een nieuwe kijk op sociale tewerkstelling

In de hoofdstroom van het arbeidsmarktbeleid wordt de sociale tewerkstelling - of sociale inschakelingseconomie - vaak op een wat tweeslachtige manier bekeken. Enerzijds beseft men dat de reguliere arbeidsmarkt een aantal doelgroepen bijna onherroepelijk uitsluit, waardoor het recht op arbeid voor de betrokkenen op een andere manier, met overheidssteun, moet gerealiseerd worden. Anderzijds kijkt men kritisch naar de kostprijs van die sociale tewerkstelling en wil men ze tot het strikte minimum beperken, alsof het een parasitaire vorm van economie betreft. De effectiviteit van sociale tewerkstelling heeft totnogtoe in het economisch onderzoek nauwelijks enige belangstelling genoten, waarschijnlijk omdat men gesubsidieerde tewerkstelling a priori als 'nep' beschouwt.

De traditionele evaluatie-instrumenten leiden trouwens in dit kader tot een soort kortsluiting in de redenering. Inderdaad, meestal evalueert men de effectiviteit van een arbeidsmarktmaatregel of -programma aan de hand van het criterium 'percentage tewerkstelling 6 maanden na uitstroom'. Dit criterium is nog hanteerbaar voor werkervaringsprojecten, maar niet meer voor sociale werkplaatsen en invoegbedrijven, waar 'uitstroom' zelfs geen doelstelling is. Hoe zou men de effectiviteit van een sociale werkplaats overigens kunnen meten, wanneer de arbeidsplaatsen in deze voorziening permanent gesubsidieerd worden?

In dit onderzoek hebben we de sociale tewerkstelling willen bevrijden uit dit enge denkkader, door een ander conceptueel, theoretisch en methodologisch kader voorop te stellen. De eerste doelstelling van sociale tewerkstelling is misschien wel het scheppen van arbeidskansen, maar de achterliggende doelstelling is 'sociale inclusie'. We hebben dit criterium vertaald naar economische concepten uit de welvaartstheorieën van Sen en Dworkin.

Sen stelt dat welvaart niet enkel kan gemeten worden in geld, tewerkstelling of zelfs in nut. Hij staat overigens sceptisch tegenover elke vorm van subjectieve welvaartsmaatstaf zoals nut, tevredenheid, geluk e.d., omdat ze zo moeilijk interpersoonlijk en intertemporeel vergelijkbaar zijn. Gegeven dat wij in ons onderzoek

gebruik maken van retrospectieve interviews, zou de meting van welzijnseffecten met subjectieve criteria overigens neerkomen op pure speculatie. Uiteindelijk, aldus Sen, zijn de capaciteiten (capabilities) van mensen de maatstaf van hun welzijn. Capaciteiten zijn verzamelingen van mogelijke combinaties van functioneringsniveaus in diverse levensdomeinen (gezondheid, wonen, sociale participatie enz.). Welzijnseffecten van sociale tewerkstelling zouden de vorm aannemen van verhoogde capaciteiten van de doelgroepwerknemers. Interessant aan het concept van capaciteiten is bovendien de relatie met keuzevrijheid: hoe beperkter de keuzevrijheid van het individu, hoe beperkter ook zijn/haar capaciteiten. Op die manier kunnen we ook een onderscheid maken tussen vrij gekozen en gedwongen tewerkstelling (workfare), zelfs wanneer beide eenzelfde inkomen zouden opleveren.

Sen's capaciteiten hebben echter het nadeel dat ze (a) zeer multidimensioneel zijn (en bijgevolg niet reduceerbaar tot één of enkele criteria), en (b) slechts gedeeltelijk observeerbaar zijn (enkel gerealiseerde functioneringsniveaus kunnen geobserveerd worden). Daarom hebben we een verband gelegd tussen Sen's theorie en het concept 'vermogen' van Dworkin. Vermogens zijn wél observeerbaar. Als we – bij gelijkblijvende omstandigheden – een monotoon positief verband aannemen tussen iemand's vermogens en zijn/haar capaciteiten, dan zou een stijging van één of meerdere vermogens ook moeten leiden tot een verruiming van de capaciteitsset.

De sociale tewerkstelling kan in deze context beschouwd worden als een *investering in de vermogens van de doelgroep*. We hebben deze vermogens ruim gedefinieerd: menselijk, sociaal, cultureel en materieel vermogen, telkens gemeten aan de hand van diverse factorscores, gebaseerd op tientallen variabelen.

Onze toepassing is niet 100% succesvol gebleken. We hebben weliswaar vermogens kunnen meten en ook de effecten van sociale tewerkstelling op deze vermogens kunnen kwantificeren en interpreteren; en het verwachte monotoon positieve verband tussen vermogens en gerealiseerde functioneringsniveaus bleek grotendeels op te gaan. We vonden echter ook een paar moeilijk verklaarbare relaties: bv. een negatief verband tussen sociaal kapitaal en fysieke gezondheid; en een negatief verband tussen menselijk kapitaal en woningkwaliteit. Al bij al kunnen we toch besluiten dat deze benadering vatbaar is voor verder gebruik.

2. Korte, middellange en lange termijn

Een andere ambitie van ons onderzoek bestond erin de duurzaamheid van de tewerkstellings- en inclusie-effecten van de sociale inschakelingseconomie te meten. Voor de eerste maal in België werden begunstigden van arbeidsmarktvoorzieningen gevolgd over een periode van meerdere jaren. Zo konden we o.a. vaststellen dat de tewerkstellingseffecten van overheidsinterventies (althans, van de sociale inschakelingseconomie) *veel duurzamer* zijn dan algemeen werd aange-

nomen. Tegelijk blijkt uit de follow-up van de referentiesteekproef hoe moeilijk het voor de laaggeschoolde langdurig werklozen en voor bijstandcliënten is om op eigen kracht aan de slag te geraken. De meerderheid zit a.h.w. in de werkloosheid vastgekleusterd.

Het langetermijnperspectief in de evaluatie van arbeidsmarktbeleid blijkt geen overbodige luxe te zijn. Niet alleen is het belangrijk de duurzaamheid van tewerkstellingseffecten te kunnen meten (cf. supra). Daarnaast blijkt dat de *welzijnseffecten wisselvalliger zijn dan verwacht*. Naargelang het tijdstip van de meting komt men tot verschillende bevindingen: werknemers uit werkervaringsprojecten ondervinden op middellange termijn (3 jaar) tegengestelde welzijnseffecten, maar op langere termijn (7 jaar) uitsluitend positieve effecten. Hetzelfde geldt voor invoegwerknemers. Omgekeerd lijken werknemers in sociale werkplaatsen op middellange termijn een duidelijke welzijnswinst te boeken, terwijl dit beeld op lange termijn lijkt om te slaan.

Het langetermijnperspectief heeft alles te maken met de visie op sociale tewerkstelling die in dit onderzoek aangehouden wordt. Als sociale tewerkstelling een investering is in de vermogensbronnen van kansengroepen, dan rijst automatisch de vraag of die investering rendeert. Daarom hebben we, als sluitstuk van het onderzoek, een *sociale kosten-batenanalyse* uitgevoerd. Het was daarbij niet mogelijk alle neveneffecten van de tewerkstelling op eenzelfde noemer te plaatsen en te kwantificeren. Toch levert de SKBA reeds een behoorlijk volledig (en al bij al positief) beeld op van het maatschappelijk rendement van sociale tewerkstelling.

Dat rendement hangt uiteraard af van de gekozen *tijdhorizon*. Alhoewel het algemeen patroon van de bevindingen consistent blijft doorheen de tijd, is het duidelijk dat de overheid méér winst boekt (of minder verliest) naarmate de tijdhorizon langer wordt: immers, op korte termijn wegen de kosten zwaarder door, terwijl de baten vooral op langere termijn gaan doorwegen. Dit bevestigt nogmaals het investeringskarakter van sociale tewerkstelling.

3. Nettotewerkstellingseffecten

In dit onderzoek hebben we ook de methodologische grenzen in het schatten van zuivere tewerkstellingseffecten enigszins verlegd. Het gebruik van difference-in-differences is gemeengoed geworden in het evaluatieonderzoek. We hebben kunnen aantonen dat deze techniek in sommige gevallen slechts een deel van de niet-geobserveerde heterogeniteit tussen de doelgroep en vergelijkingsgroep wegwerkt. In hoofdstuk 3 hebben we een paar meer geavanceerde technieken gebruikt, waarvan we vooral de laatste voor toekomstig onderzoek willen aanbevelen. Concreet gaat het om de simultane schatting van een selectievergelijking en een uitkomstenvergelijking, voortbouwend op de dif-in-dif methode.

Intuïtief kan de kern van het gehanteerde model als volgt uitgelegd worden: er kunnen twee bronnen van niet-geobserveerde heterogeniteit onderscheiden worden bij de evaluatie van arbeidsmarktmaatregelen.

- de *niet-geobserveerde heterogeniteit in a priori tewerkstellingskansen* omvat individuele kenmerken die niet expliciet in het model zijn opgenomen (bv. omdat men ze niet kon bevragen) en die bijgevolg in de storingsterm van de uitkomstenvergelijking vervat zijn. Voorzover deze kenmerken vast zijn doorheen de tijd, kan men ze uitschakelen door de afhankelijke variabele (kans op tewerkstelling) uit te drukken als het verschil in kansen vóór en na het scharniermoment. De naam ‘*difference-in-differences*’ verwijst naar het feit dat men het verschil in uitkomsten (vóór en na) nog eens gaat vergelijken tussen begunstigden en niet-begunstigden van een overheidstussenkomst;
- daarnaast is er echter ook een *niet-geobserveerde heterogeniteit in potentieel profijt van deelname*. Het gewone dif-in-dif model veronderstelt impliciet dat dit profijt (hier uitgedrukt in tewerkstellingswinst) gelijk is voor alle individuen uit de steekproef. Nochtans is het redelijk te veronderstellen dat, wanneer het aantal plaatsen in een arbeidsmarktprogramma beperkt is, de begunstigden geselecteerd werden op basis van de overweging dat zij potentieel het meest baat hebben bij dit programma.

Uitzuivering van de eerste bron van niet-geobserveerde heterogeniteit is in een quasi-experimentele setting een absolute must om selectievertekeningen in de evaluatie te vermijden. De tweede soort heterogeniteit is minder ‘gevaarlijk’ maar heeft wel specifieke implicaties voor beleid en praktijk.

Onze bevindingen wijzen bv. uit dat de tweede bron van heterogeniteit in sterke mate speelt bij werkervaringsprojecten, maar veel minder bij de twee andere bestudeerde sociale tewerkstellingsvormen. Concreet konden we besluiten dat werkervaring substantiële positieve effecten heeft voor de groep die er toegang toe gekregen heeft. Indien men echter alle personen uit de referentiepopulatie dezelfde werkervaring zou opleggen, zouden de effecten wegvallen en op langere termijn zelfs significant negatief worden. De les uit onze schattingen is, dat werkervaring gerust verder mag gebruikt worden als instrument van arbeidsmarktbeleid, maar dat men de deelnemers best blijft screenen zoals in het verleden.

4. Werkervaring, onvermoed succesvol

Zowel in de publieke opinie als bij de projectpromotoren zelf heeft lange tijd een grote scepsis geleefd omtrent de effectiviteit van werkervaring. Men associeert deze aanpak vaak met nepstatuten, en verwijst naar carrouseleffecten waarbij deelnemers na afloop terug in de werkloosheid terechtkomen – met alle ontgoochelingen, psychisch onwelzijn en sociale risico’s vandien.

Ons onderzoek toont – althans voor Vlaanderen – aan dat deze vrees deels ongegrond is. In ons vorig rapport (Lauwereys e.a., 2000) stelden we wel vast dat deze vorm van sociale tewerkstelling contractueel en statutair nog heel wat mankementen vertoont (o.a. grote ongelijkheden in statuut en verloning); nu blijkt dat de deelnemers tijdens de werkervaringsperiode ook een minder positieve werksfeer ervaren; op middellange termijn blijken sommige betrokkenen meer psychische problemen te ondervinden.⁵⁹ Maar daartegenover staat, zowel op korte als op lange termijn, een gunstig effect inzake gezinsrelaties. En de werkervaring blijkt voor de ruime meerderheid van de deelnemers een springplank te zijn naar duurzame arbeidsintegratie met degelijke contracten, arbeidsinhoud en -voorwaarden. De kosten-batenanalyse valt zowel voor de werknemer als voor de overheid dermate positief uit, dat men kan spreken van een zeer hoog maatschappelijk rendement.

Uit de vorige sectie onthouden we weliswaar, dat een veralgemening van werkervaring als integratiemiddel tot de ganse referentiepopulatie averechtse effecten zou hebben. Best blijft men de gegadigden screenen zoals in het verleden, als men de return op werkervaring wil behouden. We weten dat het voornamelijk om jongeren, vrouwen, LSO-gediplomeerden en zeer langdurig werklozen gaat. Voorts zijn gehandicapten, personen met ernstige financiële problemen, en personen met een gezins- of instellingsstigma oververtegenwoordigd. Maar wellicht spelen ook andere (niet-geobserveerde) kenmerken mee die het potentieel profijt van werkervaring verhogen.

5. Sociale werkplaatsen: kan het sociaal rendement hoger?

We kunnen er moeilijk omheen, dat onze bevindingen minder rooskleurig zijn voor de sociale werkplaatsen. Weliswaar zijn er ook hier heel *positieve bevindingen* te melden:

- het feit dat een oudere doelgroep bereikt wordt met een zeer laag scholingsniveau en een cumulatie van welzijnsproblemen;
- de zeer hoge retentiegraad in tewerkstelling – of m.a.w. het feit dat weinig doelgroepwerknemers afhaken ondanks hun precaire persoonlijke toestand;
- daarmee samenhangend, een groot nettotewerkstellingseffect; en
- een gunstig effect op de gezinsrelaties op middellange termijn.

Daartegenover staat echter dat de welzijnseffecten *op lange termijn lijken om te slaan in het nadeel van de werknemers* uit sociale werkplaatsen:

- zij genieten minder opleiding dan de vergelijkingsgroep;
- de gunstige effecten op gezinsvlak doven uit;

⁵⁹ Zoals in hoofdstuk 7 werd aangestipt, is het causaal verband in deze context niet erg duidelijk.

- er komt een relatieve toename van het instellingsstigma in de plaats (opname in psychiatrie, gevangenis, vluchthuis of opvangtehuis voor thuislozen);
- ook op materieel vlak blijven de werknemers uit sociale werkplaatsen relatief achter op de vergelijkingsgroep, zoals blijkt uit de indicator woonzekerheid.

Daarbij komt dat ook de sociale kosten-batenanalyse wijst op een 'nettoverlies' als men de kosten en baten voor alle betrokken partijen optelt. Dit laatste resultaat is niet zo verwonderlijk omdat we hier te maken hebben met permanent gesubsidieerde tewerkstelling. Maar zou het te ambitieus zijn om, mits een optimalisering van het beheer, te streven naar een 'maatschappelijk break-even'?

Ter 'verontschuldiging' van de sociale werkplaatsen kan ingeroepen worden, dat men hier te maken heeft met een uiterst kwetsbare doelgroep. Maar onze gehanteerde methode (dif-in-dif) wordt geacht selectievertekeningen weg te werken.

Een feit is wel, dat onze studie slaat op de werking van de sociale werkplaatsen in de tweede helft van de jaren '90, terwijl de sector zich de jongste jaren verder gemoderniseerd heeft. Zo worden sinds 2002 de inspanningen voor vorming en opleiding op de werkvloer aanzienlijk verhoogd. Er is een campagne gevoerd rond kwaliteit van de arbeid. En de overheid heeft verschillende fiscale en para-fiscale maatregelen genomen waardoor het nettoloon ter hoogte van het minimumloon aanzienlijk toegenomen is. Eén en ander zou kunnen betekenen dat de relatieve achterstand van SWP-werknemers op het vlak van beroepsopleiding en op materieel vlak inmiddels is weggewerkt.

Hoe dan ook, vragen onze onderzoeksresultaten om een verder debat. Het zou uiteraard overdreven brutaal zijn om als conclusie te trekken dat het model van sociale werkplaats best verlaten wordt. Voor de meest kansarme werkzoekenden is dit vaak de 'werkgever van de laatste kans'. Een meer constructieve conclusie zou luiden, dat men in de sociale werkplaatsen de nodige maatregelen treft om op de gestelde diagnose te antwoorden:

- in de eerste plaats mogen de blootgelegde problemen niet beschouwd worden als een beschuldiging aan het adres van de managers, die met veel ideaal en vaak met bewonderenswaardige inzet hun taak hebben opgenomen. Zakelijke oplossingen kunnen te maken hebben met het herdenken van de *bedrijfsstrategie*, het marktsegment, de organisatiestructuur enz. Professionele ondersteuning door ervaren bedrijfsmanagers en gespecialiseerde adviesdiensten in de sociale economie kan hier ongetwijfeld bij helpen;
- een groter aanbod van *beroepsopleiding* zal niet alleen het menselijk kapitaal van de werknemers, maar tevens hun arbeidsproductiviteit verhogen. Op die manier wordt het rendement van de onderneming opgekrikt en worden misschien geleidelijk ook loonsverhogingen mogelijk die het materieel vermogen van de doelgroep verder verhogen;
- reeds jaren woedt in de sector de discussie over de pro's en contra's van *doorstroming* naar regulier werk. Al wordt de principiële keuze voor 'gesubsidi-

- dierde tewerkstelling van onbepaalde duur' nog door weinigen betwist, toch geven managers van de SWP toe dat het mogelijk is om meer werknemers te laten doorstromen. Ze argumenteren echter (terecht) dat ze daarmee in eigen vlees snijden, omdat de kandidaat-doorstromers meestal de beste werkkrachten zijn. Doorstroming betekent m.a.w. een aderlating voor de sociale werkplaats als bedrijf, terwijl ze tegelijk het maatschappelijk rendement van de SWP verhoogt. Elke doorstromer betekent immers een omzetting van gesubsidieerde in niet-gesubsidieerde tewerkstelling, wat een besparing van toelagen oplevert. Het lijkt ons dan ook logisch om in de subsidieregeling financiële prikkels te voorzien om de sociale werkplaatsen (deels) te compenseren voor het 'verlies' van hun beste werkkrachten, en op die manier doorstroming aan te moedigen.⁶⁰ Een andere mogelijke maatregel is het versterken van de externe trajectbegeleiding van SWP-werknemers;
- tenslotte blijkt dat de nood aan *maatschappelijke hulpverlening* bij SWP-werknemers groot blijft. Om een duurzame uitstroom uit de kansarmoede mogelijk te maken is er dus een meer holistische aanpak nodig, met meer sociale begeleiding van de doelgroep. Dat kan hetzij binnen het bedrijf zelf gebeuren, hetzij door (meer) netwerking tussen SWP en welzijnsdiensten.

6. Invoegbedrijven

Het *profiel* van invoegwerknemers verschilt slechts op enkele punten significant van de referentiegroep: het gaat om een uitgesproken mannelijke en ietwat jongere groep, maar andermaal met heel wat sociale stigma's, in hoge mate afhankelijk van hulpverlening en vaker geconfronteerd met financiële problemen.

Voor deze groep hebben we om evidente redenen minder betrouwbare indicaties over de langetermijneffecten van sociale tewerkstelling op hun loopbaan en welzijn. De *nettotewerkstellingseffecten zijn significant positief*, maar verminderen naarmate de loonsubsidie afgebouwd wordt. Daarom is de recente herschikking van de subsidieregeling een goede keuze geweest. Men mag niet vergeten dat de invoegbedrijven zichzelf een erg ambitieuze missie hebben toegemeten: (op termijn) opereren op een concurrentiële markt, achtergestelde doelgroepen duurzaam integreren op de arbeidsmarkt en het milieu bevorderen. Die zware opdracht vertaalt zich meteen in een relatief hogere werkdruk bij de invoegwerknemers zelf, als tegenhanger voor hun relatieve werkzekerheid en hun grotere werkautonomie.

Op lange termijn heeft de sociale tewerkstelling *éénduidig positieve effecten op het welzijn* van deze werknemers: hun menselijk kapitaal verhoogt door hun toege-

⁶⁰ Terecht merken sommige directeurs van SWP op dat loonsverhoging (zie vorig punt) een obstakel kan vormen voor doorstroming. Het is m.a.w. aangewezen om voorzichtig om te springen met loonsverhogingen in de sector.

nomen werkervaring; en hun gezinsrelaties worden verstevigd. Helaas zien we ook hier het materieel welzijn niet verhogen (tenminste, relatief t.o.v. de vergelijkingsgroep). Dit is jammer als men bedenkt dat de invoegwerknemers het meest van alle subgroepen aangeven dat ze te kampen hebben met financiële problemen.

Uit de sociale kosten-batenanalyse blijkt dat invoegbedrijven een *positief maatschappelijk rendement* hebben. De overheid is wel een nettoverliezen, maar vanuit gemeenschapsoogpunt wordt elke geïnvesteerde euro er met winst terugverdiend. De baten van de activiteiten gaan deels naar de betrokken bedrijven, deels naar de doelgroepwerknemers en deels naar de gemeenschap (o.a. via milieuactiviteiten).⁶¹ Het huidige financiële stelsel ziet er m.a.w. gezond en logisch uit.

7. Financiering van de sociale inschakelingseconomie in een federaal kader

Omdat ons onderzoek gebeurt in opdracht van de federale overheid (FOD Wetenschapsbeleid) is een noot over de onderlinge financiële stromen tussen overheden hier wel op haar plaats.

In onze sociale kosten-batenanalyse hebben we inderdaad bij elk stelsel van sociale tewerkstelling, binnen de rubriek 'overheid', een onderscheid gemaakt tussen Europese, federale, regionale en lokale overheid en de RSZ. Zelfs binnen elke sociale onderneming in onze steekproef werd een analyse gemaakt van de diverse statuten die er anno 1998 toegepast werden: per type statuut werden onderlinge stromen tussen overheden (activering van uitkeringen, trekkingsrechten enz.) in rekening gebracht. Het globale beeld komt erop neer dat in 1998 het (Vlaamse) Gewest (samen met de lokale overheden) de belangrijkste nettofinancier was, gevolgd door de EU; de RSZ was verreweg de grootste winnaar, gevolgd door de federale overheid (via de fiscus). Als men de sociale inschakelingseconomie meer armslag wil geven, is het bijgevolg logisch dat de RSZ en de federale overheid een groter aandeel in de financiering voor hun rekening nemen.

Onze analyse dateert van vóór het eerste Samenwerkingsakkoord Sociale Economie tussen de federale en de gewestregeringen. Sindsdien zijn o.a. de SINE-maatregel, het Kringloofonds en het (geregionaliseerde) Fonds voor de Buurt- en Nabijheidsdiensten in het leven geroepen, waardoor de federale inbreng aanzienlijk is toegenomen. Het zou nuttig zijn om de onderlinge stromen tussen overheden opnieuw te analyseren om na te gaan of men een groter evenwicht heeft bereikt in de verdeling van de financiële kosten en baten.

⁶¹ Aangezien we hier bepaalde reële bedragen hebben vervangen door gesimuleerde bedragen, durven we ons niet met zekerheid uitspreken over de verhoudingen tussen de drie winnende partijen.

BIJLAGEN

Bijlage 1/ Recent deelnemersprofiel

Vermits we in ons onderzoek voor de projecten van sociale tewerkstelling het deelnemersprofiel op het scharniermoment onderzoeken, is het mogelijk dat dit profiel in de loop der jaren wijzigde. Om dit na te gaan, gingen we op zoek naar de huidige vooropgestelde doelgroepen enerzijds, en naar de huidige deelnemersprofielen anderzijds (zie tabel B1.1). Wel moet gezegd dat we er niet in slaagden om voor alle besproken herinschakelingsmaatregelen een recent profiel van de deelnemers te reconstrueren. Dit is te wijten aan het ontbreken van informatie over de deelnemerspopulatie. We overlopen de tabel.

Wanneer we de kenmerken van de deelnemers aan WEP-plus projecten van bepaalde duur (van op 31 maart 1999) vergelijken met deze van de doelgroepwerknemers uit onze onderzochte werkervaringsprojecten, dan valt op dat WEP-plus er beter in slaagt om de laagstgeschoolden te bereiken (Administratie Werkgelegenheid, 2000).

Uit onze analyse blijkt dat de sociale werkplaatsen indertijd (in 1995) er niet echt in slaagden om de meest langdurig werklozen te bereiken. Een evaluatie rapport over alle erkende sociale werkplaatsen voor boekjaar 2000 (Administratie Werkgelegenheid, 2001) vertelt ons dat sociale werkplaatsen zich nog steeds richten op de laagst geschoolden en er daarnaast behoorlijk in slagen om ook de meest langdurige werklozen te bereiken. 80% van de erkende doelgroepwerknemers was voor instap minstens vijf jaar werkloos.

Hierbij willen we waarschuwen voor kwalitatieve verschillen tussen administratieve gegevens en onze enquêtegegevens. Door verschillen in definities, bevragingsmethoden en strategisch antwoordgedrag van respondenten zijn beide bronnen niet altijd vergelijkbaar, zo leert de ervaring. Dit bleek bv. reeds uit onze bevinding dat veel werknemers uit sociale werkplaatsen bij intake geen vijf jaar inactief (b)leken, zoals de wet voorschrijft. Ook antwoorden m.b.t. het bereikte onderwijsniveau, de opsplitsing autochtoon - allochtoon, handicap enz. kunnen sterk uiteenlopen.

Tabel B1.1 De huidige vooropgestelde doelgroep en de bereikte doelgroep voor herinschakelingsprojecten

Herinschakelings- project	Huidig vooropgestelde doelgroep	Huidig bereikte doelgroep
Werkervarings- bedrijven	<p>M.b.t. WEP-plus (Vlaams doorstromingsprogramma)</p> <ul style="list-style-type: none"> – minstens 24 maanden uitkeringsgerechtigd volledig werkloos – minstens 1 jaar bestaansminimumtrekker of begunstigde van de sociale bijstand <p>M.b.t. WEP-plus binnen stelsel gesubsidieerde contractuelen:</p> <ul style="list-style-type: none"> – minstens 24 maanden als niet-werkende werkzoekende ingeschreven bij VDAB (= niet volledig vergoede werklozen) – bestaansminimumtrekker of begunstigde van de sociale bijstand (ook minder dan 1 jaar) <p>(Overzichtstabel WEP-plus, website: www2.vlaanderen.be/ned/sites/werk/wepindex.htm) (alle diplomabeperkingen werden na 1 juli 1999 geschrapt (Evaluatie WEP-plus-plan, december 2000))</p>	<p>Profiel van deelnemers aan WEPplus projecten van bepaalde duur en dit op 31 maart 1999:</p> <p>Deze projecten zijn voor bijna de helft ingevuld door mannen (49% mannen, 51% vrouwen). De gemiddelde leeftijd van de kandidaten is 36 jaar. 60% is ouder dan 35 jaar en 48% is ouder dan 40 jaar. De meerderheid (51%) van de WEP-plussers bezit geen diploma of heeft slechts het lager onderwijs doorlopen. Een tweede grote groep (23%) behaalde een diploma lager secundair beroeps. 9% van de WEPplussers zijn migranten. 19% was minder dan 2 jaar werkloos voor indiensttreding. (70% van deze groep zijn bestaansminimumtrekkers en 30% zijn personen waarvan een bepaalde periode van tewerkstelling wordt gelijkgesteld met werkloosheid). De grootste groep (37%) was tussen 2 en 3 jaar werkloos. In Vlaanderen echter is de grootste groep laaggeschoolde werklozen langer dan 5 jaar werkloos (42%), terwijl slechts 18% ervan in WEPplus projecten van bepaalde duur terecht komt.</p> <p>(Administratie Werkgelegenheid, Evaluatie WEP-plus, december 2000)</p>

Tabel B1.1 De huidige vooropgestelde doelgroep en de bereikte doelgroep voor herinschakelingsprojecten. Vervolg

Herinschakelings- project	Huidig vooropgestelde doelgroep	Huidig bereikte doelgroep
Sociale Werkplaatsen	<p>Zeer moeilijk bemiddelbare werklozen (door een cumulatie van persoons- en omgevingsfactoren zeer weinig kansen hebben op tewerkstelling op de reguliere arbeidsmarkt)</p> <p>Doelgroepwerknemers moeten voldoen aan (1) of (2):</p> <p>(1) voorwaarden die tegelijkertijd moeten voldaan zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> – fysieke of psychische of sociale beperkingen – op dag voor indienstneming ingeschreven zijn bij VDAB als niet-werkende werkzoekende; – een begeleidingstraject van VDAB of door VDAB erkende derden volgen; – op dag voor indienstneming ononderbroken gedurende minstens 5 jaar inactief zijn laaggeschoold (maximaal diploma HSBO) <p>(2) op de dag voor indienstneming werknemer zijn in erkende sociale werkplaats.</p> <p>Toeleiding naar SWP kan enkel door VDAB en enkel nadat toeleider alle ‘andere beschikbare ondersteunings-, begeleidings- en tewerkstellingsbevorderende maatregelen in het reguliere arbeidscircuit’ voor deze personen onderzocht en zoveel mogelijk aangereikt heeft.</p> <p>(SWP-info: www2.vlaanderen.be/ned/sites/werk/swpindex.htm)</p>	<p>Profiel van erkende doelgroepwerknemers van de sociale werkplaatsen in 2001:</p> <p>(Administratie Werkgelegenheid, Evaluatie Sociale Werkplaatsen, september 2001)</p> <p>54% zijn mannen. De leeftijdskenmerken van de doelgroepwerknemers zijn: 1% is jonger dan 25 jaar, 44% is 25 tot 40 jaar, terwijl 55% ouder is dan 40 jaar (waaronder 23% de leeftijd van 40 tot 44 jaar heeft bereikt). 9,5% van de erkende doelgroepwerknemers zijn migranten, waaronder 6,3% met een niet-Europese nationaliteit. De grootste groep (46%) van de erkende doelgroepwerknemers behaalde geen diploma of enkel een diploma van het lager onderwijs, terwijl 42% een diploma van het LSO bereikte. 20% van de werknemers was 5 jaar voor indiensttreding werkloos, terwijl het overgrote deel (60%) 5 tot 10 jaar werkloos was voor instap. 20% bleek zelfs meer dan 10 jaar werkloos. Tenslotte merken we op dat 45% van de doelgroep met financiële problemen geconfronteerd wordt, 38% gekenmerkt wordt door een sociale handicap, 26% onderhevig is aan generatie-armoede, 21% met een drank- en 6% met een drugsverslavingsprobleem zit, 15% mentaal en 14% fysisch gehandicapt is, 10% een instellingenverleden heeft ... Deze doelgroepwerknemers hebben duidelijk psychosociale problemen.</p>

Bijlage 2/ Schatting van de nettotewerkstellingseffecten censurering van de data

Bij heel wat respondenten is de afhankelijke variabele rechts gecensureerd. Deze censurering treedt op indien na het scharniermoment niet de hele periode is kunnen worden bevraagd omdat de desbetreffende periode nog bezig was op het moment van het interview.⁶² In dat geval is enkel de tijd die men gewerkt heeft tot op het moment van het interview bekend, zodat geweten is dat de arbeidstijd voor de betreffende periode groter dan of gelijk is aan de tot dan toe geobserveerde arbeidstijd. In tabel B2.1 is een overzicht gegeven van het aantal gecensureerde observaties in de verschillende groepen voor de verschillende periodes na instroom.

Tabel B2.1 Aantal gebruikte observaties en percentage rechts gecensureerde gegevens

	Werkervaring		Sociale werk- plaatsen		Invoegbedrijven		Referentiegroep	
	N	%	N	%	N	%	N	%
1 jaar na scharnier	81	0,0	107	0,0	51	0,0	182	0,0
2 jaar na scharnier	81	0,0	107	0,0	51	9,8	182	0,0
3 jaar na scharnier	81	0,0	107	0,0	46	17,4	182	0,0
4 jaar na scharnier	81	0,0	107	0,0	38	15,8	182	0,0
5 jaar na scharnier	81	0,0	107	0,0	32	43,8	182	0,0
6 jaar na scharnier	81	0,0	107	37,4	18	61,1	182	49,5
7 jaar na scharnier	81	40,7	67	74,6	7	85,7	92	93,5
8 jaar na scharnier	48	83,3	17	52,9	1	100,0	6	66,7

De percentages hebben betrekking op het aantal personen bij wie in de desbetreffende periode de relatieve arbeidstijd is berekend. De respondenten bij wie het percentage gewerkte tijd in de bepaalde periode al gecensureerd is, zijn niet meer opgenomen bij de berekening van de relatieve arbeidstijd tijdens volgende periodes. Bij de 81 deelnemers aan werkervaringsprojecten zijn de gegevens tot en met het zesde jaar na instroom niet gecensureerd. In het zevende jaar heeft bijna 41% van personen uit deze doelgroep gecensureerde gegevens. Van de personen bij wie de gegevens in het zevende jaar niet gecensureerd waren, hadden er in het achtste jaar na instroom meer dan 80% gecensureerde gegevens. Voor de sociale werkplaatsen en de referentiegroep duiken de eerste gecensureerde gegevens op na 6 jaar, en bij de invoegbedrijven zelfs al na 2 jaar.

⁶² Respondenten bij wie de loopbaan gedurende de referentieperiode voor het scharniermoment niet volledig bekend is (linkse censurering) zijn in de regressies weggelaten.

Bijlage 3/ Schatting van de nettotewerkstellingseffecten. Schattingsresultaten van de modellen

1. Schatting van het difference-in-difference model

Tabel B3.1 Schattingsresultaten voor de werkervaringsbedrijven

	1ste jaar na aanwerving		2de jaar na aanwerving		3de jaar na aanwerving		4de jaar na aanwerving		5de jaar na aanwerving		6de jaar na aanwerving	
	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde
Constate	0,06	0,43	-0,01	-0,07	0,05	0,26	0,11	0,56	0,22	1,16	0,23	1,04
Tewerkstellingseffect	0,74	12,3	0,47	6,33	0,35	4,40	0,33	4,08	0,38	4,65	0,40	4,52
Leeftijd tijdens de periode na scharnier	-0,01	-0,20	0,003	1,02	0,01	0,22	0,004	0,11	-0,001	-0,35	-0,02	-0,43
Scharniermoment												
Voor 1994	Referentie		Referentie		Referentie		Referentie		Referentie		Referentie	
1994	-0,13	-1,24	-0,18	-1,48	-0,07	-0,49	-0,08	-0,61	-0,09	-0,66	-0,05	-0,34
1995	-0,01	-0,09	-0,04	-0,32	0,07	0,48	0,06	0,42	0,01	0,01	-0,27	-0,84
Standaardafwijking storingsterm	0,35	22,27	0,42	22,27	0,46	22,27	0,47	22,27	0,46	22,27	0,47	17,83
Aantal gebruikte observaties	248		248		248		248		248		159	
Log likelihood	-88,91		-137,41		-159,81		-164,34		-162,73		-105,52	

Tabel B3.2 Schattingsresultaten voor de sociale werkplaatsen

	1ste jaar na aanwerving		2de jaar na aanwerving		3de jaar na aanwerving		4de jaar na aanwerving		5de jaar na aanwerving		6de jaar na aanwerving	
	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde
Constante	-0,12	-0,65	-0,01	-0,03	0,18	0,82	0,20	0,84	0,21	0,85	-0,02	-0,06
Tewerkstellingseffect	0,64	11,80	0,54	8,65	0,42	6,23	0,35	5,16	0,32	4,47	0,56	3,81
Leeftijd tijdens de periode na scharnier	0,003	1,15	0,003	0,86	-0,0001	-0,03	0,0004	0,13	-0,001	-0,22	-0,001	-0,31
Scharniermoment												
Voor 1994	Referentie		Referentie		Referentie		Referentie		Referentie		Referentie	
1994	-0,06	-0,40	-0,14	-0,73	-0,14	-0,69	-0,15	-0,71	-0,06	-0,30	0,19	0,76
1995	0,01	0,08	-0,08	-0,43	-0,09	-0,45	-0,07	-0,37	-0,05	-0,22	-0,02	-0,07
na 1995	-0,62	-2,28	-0,62	-1,99	-0,60	-1,78	-0,57	-1,64	-0,55	-1,53		
Standaardafwijking storingsterm	0,37	23,37	0,42	23,37	0,46	23,37	0,47	23,37	0,49	23,37	0,48	17,09
Aantal gebruikte obser- vaties	273		273		273		273		273		146	
Log likelihood	-116,92		-153,74		-173,94		-180,05		-190,81		-101,52	

Tabel B3.3 Schattingsresultaten voor de invoegbedrijven

	1ste jaar na aanwerving		2de jaar na aanwerving		3de jaar na aanwerving		4de jaar na aanwerving		5de jaar na aanwerving	
	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde
Constante	0,25	0,64	-0,39	-0,84	0,43	0,88	0,52	1,02	1,02	1,97
Tewerkstellingseffect	0,69	5,75	0,51	3,65	0,27	1,80	0,20	1,28	0,07	0,43
Leeftijd tijdens de periode na scharnier	0,001	0,55	0,001	0,30	-0,001	-0,23	0,0004	0,11	-0,002	-0,48
Scharniermoment voor 1994	Referentie		Referentie		Referentie		Referentie		Referentie	
1994	-0,40	-1,07	0,29	0,68	-0,38	-0,83	-0,50	-1,04	-0,86	-1,80
1995	-0,27	-0,75	0,39	0,92	-0,27	-0,58	-0,37	-0,78	-0,78	-1,63
na 1995	-0,38	-1,08	0,46	1,12	-0,17	-0,39	-0,20	-0,44	-0,74	-1,39
Standaardafwijking storingsterm	0,36	21,07	0,42	20,83	0,46	20,49	0,47	20,20	0,47	49,49
Aantal gebruikte observaties	222		217		210		204		190	
Log likelihood	-87,94		-119,95		-132,88		-137,26		-127,64	

2. Sequentiële schatting van het uitgebreide difference-in-difference model

2.1 Selectievergelijkingen

Tabel B3.4 Schattingsresultaten voor de selectievergelijkingen

	Werkervaringsbedrijven		Sociale werkplaatsen		Invoegbedrijven	
	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde
Constante	1,41	1,00	-3,26	-1,99	-0,37	-0,24
Geslacht						
Vrouw	Referentie		Referentie		Referentie	
Man	-0,28	-1,19	0,53	2,84	0,87	4,03
Leeftijd	-0,08	-0,95	0,16	1,86	-0,02	-0,26
Leeftijd ²	0,0003	0,29	-0,002	-2,13	-0,0002	-0,13
Opleidingsniveau						
Geen diploma of lager onderwijs	Referentie		Referentie		Referentie	
Diploma lager secundair onderwijs	0,43	1,84	0,08	0,39	-0,05	-0,17
Diploma hoger secundair onderwijs	-0,70	-2,29	-0,46	-2,00	0,22	0,88
Nationaliteit						
EU-nationaliteit	Referentie		Referentie		Referentie	
Niet-EU-nationaliteit	-0,17	-0,48	-0,92	-2,38	-0,38	-1,01
Handicap	-0,02	-0,08	-0,33	-1,25	-0,11	-0,37
Hulp	0,13	0,55	0,51	2,57	0,37	1,45
Stigma	0,74	2,91	0,45	1,97	0,42	1,51
Aantal observaties gebruikt	248		273		222	
% correct voorspeld	71,0		72,2		81,1	
Chi-square	62,85		73,39		32,29	

2.2 Uitkomstenvergelijkingen

Tabel B3.5 Schattingsresultaten voor de werkervaringsbedrijven

	1ste jaar na aanwerving		2de jaar na aanwerving		3de jaar na aanwerving		4de jaar na aanwerving		5de jaar na aanwerving	
	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde
Constante	0,11	0,55	0,10	0,39	0,53	1,80	0,62	2,02	0,94	2,72
Tewerkstellingseffect	0,60	2,84	0,21	0,79	-0,25	-0,79	-0,31	-0,96	-0,51	2,21
Leeftijd tijdens de periode na scharnier	-0,003	-0,76	-0,001	-0,29	-0,008	-1,41	-0,009	-1,55	-0,01	-1,44
Aantal gebruikte observaties	248		248		248		248		248	

Tabel B3.6 Schattingsresultaten voor de sociale werkplaatsen

	1ste jaar na aanwerving		2de jaar na aanwerving		3de jaar na aanwerving		4de jaar na aanwerving		5de jaar na aanwerving	
	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde	Coëff.	t-waarde
Constante	-0,16	-1,37	-0,14	-1,07	0,05	0,31	0,07	0,46	0,13	0,81
Tewerkstellingseffect	0,68	5,77	0,63	4,68	0,50	3,49	0,42	2,88	0,36	2,38
Leeftijd tijdens de periode na scharnier	0,003	1,09	0,003	0,88	0,00	0,01	0,00	0,11	-0,001	-0,17
Aantal gebruikte observaties	273		273		273		273		273	

Tabel B3.7 Schattingsresultaten voor de invoegbedrijven

	1ste jaar na aanwerving	
	Coëff.	t-waarde
Constante	-0,20	-1,46
Tewerkstellingseffect	0,88	5,31
Leeftijd tijdens de periode na scharnier	0,003	1,02
Aantal gebruikte observaties		222

3. Simultane schatting van het uitgebreide difference-in-difference model

3.1 Referentiejaar: 1ste jaar voor instroom

Tabel B3.8 Schattingsresultaten voor de werkervaringsbedrijven

	1ste jaar na aanwerving		2de jaar na aanwerving		3de jaar na aanwerving		4de jaar na aanwerving		5de jaar na aanwerving	
	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.
Uitkomstenvergelijking										
Constante	0,19	0,20	0,21	0,18	0,53	0,17	0,55	0,19	0,78	0,20
Tewerkstellingseffect	0,47	0,21	0,08	0,20	-0,23	0,14	-0,21	0,17	-0,32	0,16
Leeftijd tijdens de periode na scharnier	-0,005	0,004	-0,004	0,004	-0,008	0,004	-0,008	0,004	-0,01	0,004
Selectievergelijking										
Constante	1,67	1,58	1,92	1,48	2,42	1,30	2,88	1,43	3,15	1,20
Geslacht										
Vrouw	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
Man	-0,34	0,20	-0,35	0,19	-0,47	0,17	-0,44	0,18	-0,34	0,17
Leeftijd	-0,09	0,09	-0,11	0,09	-0,13	0,07	-0,16	0,08	-0,18	0,07
Leeftijd ²	0,0006	0,001	0,0008	0,001	0,001	0,001	0,002	0,001	0,002	0,001
Opleidingsniveau										
Geen diploma of lager onderwijs	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
Diploma lager secundair onderwijs	0,35	0,24	0,42	0,23	0,41	0,21	0,36	0,21	0,47	0,19
Diploma hoger secundair onderwijs	-0,24	0,26	-0,14	0,24	-0,17	0,23	-0,24	0,23	-0,28	0,22
Nationaliteit										
EU-nationaliteit	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
Niet-EU-nationaliteit	0,05	0,40	0,13	0,37	0,20	0,29	0,13	0,30	0,20	0,27
Handicap	-0,23	0,32	-0,24	0,27	-0,18	0,24	-0,10	0,24	-0,29	0,27
Hulp	0,11	0,25	0,07	0,23	0,13	0,20	0,05	0,23	0,001	0,19
Stigma	0,65	0,27	0,64	0,26	0,73	0,22	0,71	0,25	0,78	0,23
Rho (correlatie tussen de storingstermen)	0,43		0,52		0,67		0,61		0,76	
Aantal observaties gebruikt	241		241		241		241		241	

Tabel B3.9 Schattingsresultaten voor de sociale werkplaatsen

	1ste jaar na aanwerving		2de jaar na aanwerving		3de jaar na aanwerving		4de jaar na aanwerving		5de jaar na aanwerving	
	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.
Uitkomstenvergelijking										
Constante	-0,18	0,11	-0,17	0,12	0,04	0,14	0,08	0,16	0,16	0,18
Tewerkstellingseffect	0,66	0,13	0,60	0,13	0,45	0,18	0,35	0,22	0,31	0,25
Leeftijd tijdens de periode na scharnier	0,004	0,002	0,003	0,003	0,001	0,003	0,001	0,003	-0,001	0,003
Selectievergelijking										
Constante	-3,24	1,56	-3,25	1,54	-3,25	1,55	-3,20	1,75	-3,28	1,96
Geslacht										
Vrouw	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
Man	0,55	0,19	0,55	0,19	0,55	0,19	0,55	0,19	0,55	0,19
Leeftijd	0,16	0,09	0,16	0,08	0,16	0,09	0,16	0,10	0,17	0,11
Leeftijd ²	-0,003	0,001	-0,003	0,001	-0,003	0,001	-0,003	0,001	-0,003	0,002
Opleidingsniveau										
Geen diploma of lager onderwijs	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
Diploma lager secundair onderwijs	0,16	0,09	0,16	0,08	0,16	0,09	0,16	0,10	0,17	0,11
Diploma hoger secundair onderwijs	-0,003	0,001	-0,003	0,001	-0,003	0,001	-0,003	0,001	-0,003	0,002
Nationaliteit										
EU-nationaliteit	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
Niet-EU-nationaliteit	-0,86	0,33	-0,87	0,32	-0,87	0,34	-0,84	0,38	-0,86	0,36
Handicap	-0,31	0,31	-0,32	0,30	-0,32	0,33	-0,30	0,37	-0,31	0,33
Hulp	0,51	0,21	0,51	0,21	0,51	0,21	0,50	0,21	0,51	0,22
Stigma	0,42	0,24	0,42	0,24	0,41	0,26	0,43	0,26	0,41	0,30
Rho (correlatie tussen de storingstermen)	-0,00		-0,01		-0,04		0,02		-0,01	
Aantal observaties gebruikt	266		266		266		266		266	

Tabel B3.10 Schattingsresultaten voor de invoegbedrijven

	1ste jaar na aanwerving	
	Coëff.	St. afw.
Uitkomstenvergelijking		
Constante	-0,17	0,14
Tewerkstellingseffect	0,80	0,21
Leeftijd tijdens de periode na scharnier	0,003	0,003
Selectievergelijking		
Constante	-0,66	1,47
Geslacht		
Vrouw	Ref.	
Man	0,88	0,23
Leeftijd	-0,01	0,08
Leeftijd ²	-0,0004	0,001
Opleidingsniveau		
Geen diploma of lager onderwijs	Ref.	
Diploma lager secundair onderwijs	0,02	0,28
Diploma hoger secundair onderwijs	0,26	0,30
Nationaliteit		
EU-nationaliteit	Ref.	
Niet-EU-nationaliteit	-0,52	0,43
Handicap	-0,12	0,43
Hulp	0,35	0,30
Stigma	0,40	0,29
Rho (correlatie tussen de storingstermen)		-0,21
Aantal observaties gebruikt		216

3.2 Referentiejaar: 2de jaar voor instroom

Tabel B3.11 Schattingsresultaten voor de werkervaringsbedrijven

	1ste jaar na aanwerving		2de jaar na aanwerving		3de jaar na aanwerving		4de jaar na aanwerving		5de jaar na aanwerving	
	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.
Uitkomstenvergelijking										
Constante	0,16	0,56	0,33	0,33	0,67	0,20	0,72	0,20	0,97	0,20
Tewerkstellingseffect	0,54	0,67	-0,08	0,38	-0,41	0,16	-0,41	0,16	-0,54	0,13
Leeftijd tijdens de periode na scharnier	-0,006	0,01	-0,008	0,006	-0,01	0,004	-0,01	0,004	-0,02	0,004
Selectievergelijking										
Constante	1,54	1,96	2,25	1,51	2,60	1,16	3,08	1,23	3,22	1,01
Geslacht										
Vrouw	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
Man	-0,30	0,27	-0,35	0,18	-0,41	0,16	-0,43	0,17	-0,34	0,15
Leeftijd	-0,08	0,11	-0,12	0,09	-0,15	0,07	-0,17	0,07	-0,18	0,06
Leeftijd ²	0,0004	0,002	0,001	0,001	0,001	0,001	0,002	0,001	0,002	0,001
Opleidingsniveau										
Geen diploma of lager onderwijs	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
Diploma lager secundair onderwijs	0,44	0,24	0,44	0,22	0,43	0,20	0,38	0,21	0,42	0,17
Diploma hoger secundair onderwijs	-0,11	0,45	-0,13	0,23	-0,15	0,22	-0,21	0,22	-0,30	0,20
Nationaliteit										
EU-nationaliteit	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
Niet-EU-nationaliteit	-0,12	0,56	0,08	0,40	0,17	0,28	0,12	0,29	0,18	0,22
Handicap	-0,04	0,33	-0,12	0,27	-0,03	0,24	0,03	0,23	-0,12	0,25
Hulp	0,14	0,26	0,15	0,23	0,21	0,21	0,12	0,22	0,10	0,17
Stigma	0,70	0,49	0,53	0,38	0,51	0,25	0,53	0,25	0,56	0,20
Rho (correlatie tussen de storingstermen)	0,12		0,52		0,67		0,66		0,83	
Aantal observaties gebruikt	248		248		248		248		248	

Tabel B3.12 Schattingsresultaten voor de sociale werkplaatsen

	1ste jaar na aanwerving		2de jaar na aanwerving		3de jaar na aanwerving		4de jaar na aanwerving		5de jaar na aanwerving	
	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.	Coëff.	St. afw.
Uitkomstenvergelijking										
Constante	-0,02	0,13	-0,005	0,13	0,19	0,16	0,23	0,16	0,29	0,19
Tewerkstellingseffect	0,72	0,14	0,67	0,14	0,54	0,17	0,45	0,19	0,40	0,22
Leeftijd tijdens de periode na scharnier	-0,002	0,003	-0,003	0,003	-0,005	0,003	-0,005	0,003	-0,006	0,004
Selectievergelijking										
Constante	-3,26	1,53	-3,20	1,53	-3,22	1,53	-3,30	1,56	-3,38	1,69
Geslacht										
Vrouw	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
Man	0,54	0,18	0,54	0,18	0,54	0,18	0,53	0,18	0,54	0,18
Leeftijd	0,16	0,08	0,16	0,08	0,16	0,08	0,17	0,09	0,17	0,09
Leeftijd ²	-0,002	0,001	-0,002	0,001	-0,003	0,001	-0,003	0,001	-0,003	0,001
Opleidingsniveau										
Geen diploma of lager onderwijs	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
Diploma lager secundair onderwijs	0,07	0,23	0,05	0,23	0,06	0,23	0,07	0,24	0,06	0,25
Diploma hoger secundair onderwijs	-0,46	0,23	-0,47	0,23	-0,47	0,23	-0,46	0,23	-0,46	0,23
Nationaliteit										
EU-nationaliteit	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
Niet-EU-nationaliteit										
Handicap	-0,32	0,30	-0,31	0,30	-0,33	0,29	-0,34	0,30	-0,33	0,30
Hulp	0,51	0,20	0,51	0,20	0,51	0,20	0,51	0,20	0,51	0,21
Stigma	0,45	0,23	0,45	0,23	0,44	0,24	0,45	0,25	0,43	0,27
Rho (correlatie tussen de storingstermen)	-0,06		-0,12		-0,11		-0,05		-0,07	
Aantal observaties gebruikt	273		273		273		273		273	

Tabel B3.13 Schattingsresultaten voor de invoegbedrijven

	1ste jaar na aanwerving	
	Coëff.	St. afw.
Uitkomstenvergelijking		
Constante	-0,09	0,17
Tewerkstellingseffect	0,85	0,29
Leeftijd tijdens de periode na scharnier	-0,001	0,003
Selectievergelijking		
Constante	-0,65	1,51
Geslacht		
Vrouw	Ref.	
Man	0,87	0,23
Leeftijd	-0,01	0,08
Leeftijd ²	-0,0003	0,001
Opleidingsniveau		
Geen diploma of lager onderwijs	Ref.	
Diploma lager secundair onderwijs	-0,01	0,28
Diploma hoger secundair onderwijs	0,29	0,31
Nationaliteit		
EU-nationaliteit	Ref.	
Niet-EU-nationaliteit	-0,46	0,42
Handicap	0,004	0,46
Hulp	0,37	0,26
Stigma	0,41	0,27
Rho (correlatie tussen de storingstermen)		-0,26
Aantal observaties gebruikt		222

Bijlage 4/ Sociale kosten-batenanalyse: nadere toelichting bij schattingsmethode

Inleiding

Terwijl een bedrijfseconomische kosten-batenanalyse nuttig is om de leefbaarheid van het project voor de oprichters aan te duiden, houdt de sociale kosten-batenanalyse ook rekening met de maatschappelijke doelstellingen die de sociale tewerkstellingsprojecten beogen. Concreet betekent dit dat we bij de sociale kosten-batenanalyse niet enkel rekening houden met de kosten en baten van het project zelf, maar dat we ook de kosten en baten bekijken vanuit het standpunt van de deelnemers, vanuit het standpunt van de andere werkgevers (na deelname aan het project), vanuit het standpunt van de overheid en vanuit het standpunt van derden.

Het maken van een sociale kosten-batenanalyse van een sociaal tewerkstellingsproject is een complexe aangelegenheid, met veel onzekerheden en veronderstellingen. Met deze onzekerheden kunnen we rekening houden door in de *sensitiviteitsanalyse* een aantal alternatieve scenario's te formuleren, waarbij in elk alternatief scenario een basisparameter wijzigt.

Als *basisscenario* schatten we de sociale kosten en baten van de geselecteerde doelgroep die in het voor hem geselecteerde sociale tewerkstellingsproject stapt. De 'gerealiseerde' winst die hier wordt berekend hangt af van de selectie van de kandidaten. Bij dit basisscenario hanteren we een reële discontovoet van 2% en een tijdshorizon van 5 jaar.

De volgende *alternatieve scenario's* willen we telkens met het basisscenario vergelijken:

- scenario 1 berekent een sociale kosten-batenanalyse waar alle langdurig laaggeschoolden respectievelijk langs een werkervaringsbedrijf, een sociale werkplaats of een invoegbedrijf zouden passeren;
- scenario 2 staat voor een hogere reële discontovoet, nl. van 4%;
- scenario 3 schat een sociale kosten-batenanalyse waarbij de tijdshorizon verlengd wordt tot 10 jaar en dit voor de drie sociale tewerkstellingsprojecten;
- scenario 4 gaat uit van een wijziging in de subsidieregeling bij de sociale werkplaatsen en de invoegbedrijven;
- in scenario 5 berekenen we een sociale kosten-batenanalyse waar we een rendementsverbetering simuleren van de sociale werkplaatsen.

Voor elk type van sociale tewerkstelling (werkervaringsbedrijven, sociale werkplaatsen en invoegbedrijven) berekenen we een dynamische sociale kosten-batenanalyse en dit zowel voor het basisscenario, als voor de andere scenario's. We bekijken de kosten en baten voor alle betrokken partijen afzonderlijk, over verschillende jaren heen. De tewerkstellingspercentages zijn flexibel over de jaren

heen. In elke analyse maken we een afweging tussen de impact van deelname en de impact van niet-deelname aan het desbetreffende sociale tewerkstellingsproject.

1. Berekening van het basisscenario

Het meten van de sociale kosten en baten van de geselecteerde laaggeschoolde langdurig werklozen die in het voor hun geselecteerde sociale tewerkstellingsproject stappen, is de analyse van waaruit we starten. We berekenen dit scenario voor elk type van sociale tewerkstelling (werkervaringsbedrijf, sociale werkplaats, invoegbedrijf):

De manier van rekenen omschrijven we stapsgewijs. Per type van sociale tewerkstelling maken we een excelbestand aan,⁶³ waar een opsplitsing gebeurt in een aantal excelbladen die de sociale kosten en baten per partij weergeven. Zo is er een excelblad (= een gedetailleerd overzicht van alle berekende sociale kosten en baten) voor de deelnemers aan het project, voor het project zelf, voor andere werkgevers, voor de overheid en voor derden.

Tenslotte maken we een excelblad van alle kosten en baten in een overzichtstabel, uitgedrukt in EURO voor een gewogen gemiddeld sociaal tewerkstellingstype en voor één productief uur. We illustreren dit voor de werkervaringsprojecten. Elf werkervaringsprojecten werden bevraagd m.b.t. het boekjaar 1998. We kennen aan elk werkervaringsproject afzonderlijk een gewicht toe dat de proportie weergeeft van het aantal productieve uren gerealiseerd door het project zelf in het boekjaar 1998 t.o.v. het totaal aantal productieve uren gerealiseerd door de 11 webprojecten tezamen in hetzelfde boekjaar. Dit gewicht gebruiken we later om een gewogen gemiddelde score van de kosten en baten van de 11 werkervaringsprojecten te becijferen en om daaruit een gewogen gemiddelde verdisconteerde nettokost/baat over n jaar van deze werkervaringsprojecten te berekenen.

Daarnaast kennen we ook het totaal aantal gesubsidieerde uren per werkervaringsproject, opdat we voor de 11 projecten samen het totaal aantal uren gerealiseerd tijdens n jaar van tewerkstelling in het project kennen. Hieruit kunnen we de gemiddelde nettobaat per uur verdisconteerd over n jaar voor een gemiddeld werkervaringsbedrijf becijferen.

We bekijken de berekening van de sociale kosten en baten per betrokken partij.

⁶³ web1.xls, swp1.xls, ib1.xls

1.1 Vanuit het standpunt van de deelnemers

De sociale kosten en baten vanuit het standpunt van de deelnemers aan één van de drie types van sociale tewerkstelling, geven we weer in tabel B4.1. Voor elke sociale kost/baat omschrijven we onze manier van rekenen.

Tabel B4.1 Overzicht van de berekende kosten en baten van de deelnemers

Kosten	Baten
– Gederfde verwachte netto-inkomens	– Verwachte netto-inkomenstroom bij deelname (hieronder horen de geactiveerde uitkeringen)
– Indirecte belastingen op de verwachte netto-inkomsten	– Vermeden indirecte belastingen op gederfde verwachte netto-inkomens
– Directe kosten verbonden aan (sociale/reguliere) tewerkstelling tijdens en na deelname: bv. transportkost, kinderopvang	– Vermeden directe kosten verbonden aan tewerkstelling bij niet-deelname
	– Voordelen in natura

De verwachte netto-inkomens van de deelnemers (als baat bij deelnemers)

In het basisscenario bekijken we een periode tot 5 jaar na instap in een werkervaringsproject of in een sociale werkplaats en tot 4 jaar na instap in een invoegbedrijf. Tijdens die periode kan de deelnemer ofwel werken in het sociaal project, ofwel werken buiten het project maar onder een gesubsidieerd statuut, ofwel werken op de reguliere arbeidsmarkt, ofwel niet werken. Voor elk type van project berekenen we de gemiddelde percentages gewerkte tijd per jaar gedurende de eerste vier à vijf jaar na instap, waarbij een onderscheid is gemaakt naar werken in project, werken buiten project onder gesubsidieerd statuut en regulier werken. Deze gemiddelde percentages van gewerkte tijd per jaar gedurende de jaren na het scharniermoment geven we weer in tabel B4.2 en werden eerder berekend in hoofdstuk 3 'gesubsidieerd versus reguliere tewerkstelling'.

Het nettoloon van de deelnemers⁶⁴ bij tewerkstelling in het project tijdens het eerste jaar na instap, leiden we af uit de data van de bevraging van de bedrijven in 1999. We kennen namelijk het nettoloon van de deelnemers tijdens tewerkstelling in project voor het boekjaar 1998. Het vervangingsinkomen bij niet werken van ex-deelnemers werd geraamd aan de hand van een gemiddeld vervangingsinkomen

⁶⁴ Het nettoloon van de deelnemers tijdens tewerkstelling in project bevat ook de geactiveerde uitkeringen. Geactiveerde uitkeringen zijn werkloosheidsuitkeringen of bestaansminima die gedeeltelijk voort worden uitgekeerd aan de doelgroepwerknemers als tussenkomst in hun nettoloon. De geactiveerde uitkeringen maken enkel deel uit van het nettoloon bij de deelnemers aan de werkervaringsprojecten.

(een gewogen gemiddelde van werkloosheidsuitkeringen en bestaansminima). Dit gemiddeld vervangingsinkomen en de daaraan verbonden directe belastingen zijn afhankelijk van de werkloosheidsduur. Aangezien de projecten de werkloosheidsduur als aanwervingscriterium hanteren, verschillen de gederfde vervangingsinkomens van de sociaal tewerkgestelden in functie van het project waar zij aan deelnamen. Aangezien we alle waarden in onze sociale kosten-batenanalyse uitdrukken als waarden voor het boekjaar 1998, aanzien we deze respectievelijk als het nettoloon respectievelijk van de deelnemers Proportioneel met de percentages van tewerkstelling in project van de deelnemers leiden we hieruit het nettoloon tijdens tewerkstelling in project en het vervangingsinkomen bij werkloosheid voor de overige jaren af.

Het nettoloon van de ex-deelnemers bij tewerkstelling buiten het project onder gesubsidieerd of regulier statuut berekenen we door het netto-uurloon voor het boekjaar 1998 (zelf berekend uit longitudinale databank⁶⁵ te vermenigvuldigen met het totaal aantal betaalde uren door elk project tijdens hetzelfde jaar. Opnieuw kunnen we proportioneel met de tewerkstellingspercentages de nettolonen berekenen voor de overige jaren.

⁶⁵ We berekenen het nettoloon per uur bij tewerkstelling (buiten project) onder gesubsidieerd statuut en het nettoloon per uur bij tewerkstelling onder regulier statuut. Dit nettoloon per uur geldt voor het boekjaar 2001. Via een consumptieprijsindex kunnen we dit omzetten naar een waarde voor het boekjaar 1998.

Tabel B4.2 Het gemiddelde percentage gewerkte tijd per sociaal tewerkstellingsproject bij deelname en niet-deelname (in %)

		Deelname aan ...			Geen deelname aan ...		
		WEB	SWP	IB	REF(web)	REF(swp)	REF(ib)
Werken in project	J1	79,9	93,9	90,8			
	J2	0,0	90,0	79,0			
	J3	0,0	74,4	65,8			
	J4	0,0	65,9	43,2			
	J5	0,0	61,2	/			
Werken buiten project onder gesubs stat	J1	0,0	0,0	0,0	2,6	3,9	3,5
	J2	27,6	0,0	0,0	35,2	7,5	6,5
	J3	24,0	0,0	0,0	6,3	9,5	9,5
	J4	21,9	0,0	0,0	6,5	9,7	9,9
	J5	23,0	0,0	/	6,5	8,7	/
Werken onder regulier statuut	J1	8,7	2,0	4,7	18,5	27,1	24,6
	J2	33,9	6,7	6,9	16,7	35,4	31,0
	J3	36,1	12,9	14,7	23,8	36,0	36,0
	J4	38,9	18,4	31,9	26,7	39,7	40,7
	J5	44,9	20,5	/	31,8	42,4	/
Niet werken	J1	11,4	4,1	4,5	78,9	69,0	71,9
	J2	38,5	3,2	14,1	79,8	57,2	62,5
	J3	39,9	12,7	19,5	69,9	54,5	54,5
	J4	39,2	15,7	24,9	66,8	50,6	49,4
	J5	32,1	18,3	/	61,7	48,9	/

* WEB: werkervaringsbedrijven; SWP: sociale werkplaatsen; IB: invoegbedrijven; REF(web): niet deelnemen aan WEB; REF(swp): niet deelnemen aan SWP; REF(ib): niet deelnemen aan IB.

Bron: Op basis van data uit hoofdstuk 3 (loopbaaneffecten)

De gederfde verwachte netto-inkomens (als kost bij deelnemers)

De gederfde verwachte netto-inkomens van de deelnemers, zijn de verwachte netto-inkomens die ze zouden ontvangen hebben bij niet-deelname. Daarom gaan we na wat niet-deelnemers aan elk van de types van sociale tewerkstelling tijdens de periode tot 5 jaar na scharniermoment doen. Werken zij onder een gesubsidieerd of een regulier statuut of werken zij niet? In tabel B4.2 geven we voor de niet-deelnemers van elk sociaal tewerkstellingsproject een overzicht van hun tewerkstellingspercentages. Hoe bekomen we dit?

In hoofdstuk 3 (= meten van loopbaaneffecten) schatten we de nettotewerkstellingseffecten via een difference-in-difference model. De schatting meet hoeveel procentpunten de deelnemer t.o.v. de niet-deelnemer in de betreffende periode

méér werkt t.o.v. het tweede jaar⁶⁶ voor scharniermoment en dit voor de drie types van sociale tewerkstelling. Wanneer we van de tewerkstellingspercentages van de deelnemers m.b.t. jaar x het nettotewerkstellingseffect van de deelnemers (berekend door het difference-in-difference model) m.b.t. hetzelfde jaar aftrekken, bekomen we de 'correcte' tewerkstellingspercentages bij niet-deelname in jaar x.

We gaan ervan uit dat het vervangingsinkomen bij werkloosheid van deelnemers gelijk is aan het vervangingsinkomen bij werkloosheid van niet-deelnemers. Bijgevolg kennen we het vervangingsinkomen bij werkloosheid van niet-deelnemers tijdens het eerste jaar na scharniermoment. Proportioneel met de tewerkstellingspercentages van de niet-deelnemers leiden we hieruit het vervangingsinkomen bij werkloosheid van niet-deelnemers voor de overige jaren af. Het nettoloon van de niet-deelnemers bij tewerkstelling onder gesubsidieerd of regulier statuut berekenen we door het netto-uurloon voor het boekjaar 1998 (zelf berekend uit onze databank)⁶⁷ te vermenigvuldigen met het totaal aantal betaalde uren door elk project tijdens hetzelfde jaar. Opnieuw kunnen we proportioneel met de tewerkstellingspercentages van de niet-deelnemers hieruit de nettolonen berekenen voor de overige jaren.

Indirecte belastingen op de verwachte netto-inkomens (als kost bij deelnemers)

We veronderstellen dat tewerkgestelden 83,4% van hun nettolonen consumeren en hierop 18,7% indirecte belastingen (BTW) betalen, terwijl we veronderstellen dat werklozen 100% van hun netto-inkomen spenderen en daarop 18,7% indirecte belasting betalen. (Vleugels e.a., 1998). Volgens deze werkwijze berekenen we de indirecte belastingen op de netto-inkomens van de deelnemers tot 5 jaar na instap. De netto-inkomens van de deelnemers hebben we reeds berekend voor 5 jaar na moment van instap.

Vermeden indirecte belastingen op de gedeerde verwachte netto-inkomens (als baat bij deelnemers)

Net zoals de indirecte belastingen op de verwachte netto-inkomens, berekenen we op identieke manier de vermeden indirecte belastingen op de gedeerde verwachte netto-inkomens. Dit zijn de indirecte belastingen berekend op de verwachte netto-inkomens van de niet-deelnemers. De verwachte netto-inkomens van de niet-

⁶⁶ Het tweede jaar vóór instroom nemen we als referentieperiode om de pre-programme dip te omzeilen.

⁶⁷ We berekenen het nettoloon per uur bij tewerkstelling (buiten project) onder gesubsidieerd statuut en het nettoloon per uur bij tewerkstelling onder regulier statuut. Dit nettoloon per uur geldt voor het boekjaar 2001. Via een consumptieprijs index kunnen we dit omzetten naar een waarde voor het boekjaar 1998. Als de consumptieprijsindex (CPI) voor 2001 gelijk is aan 100, dan heeft de CPI m.b.t 1998 een waarde van 94,5.

deelnemers berekenden we eerder al als gedeelde verwachte netto-inkomens en dit voor 5 jaar na scharniermoment.

Directe kosten verbonden aan tewerkstelling (als kost bij deelnemers)

We nemen enkel de transportkosten als directe kosten verbonden aan tewerkstelling in rekening. Uit de longitudinale databank berekenen we de transportkost per uur van de deelnemer die werkt in een project en de transportkost per uur van de (ex)-deelnemer die werkt buiten het project. Deze transportkost per uur heeft betrekking op het boekjaar 2001 en zetten we via een consumptieprijsindex⁶⁸ om naar het boekjaar 1998.

De transportkost per uur bij tewerkstelling binnen het project vermenigvuldigen we met het totaal aantal betaalde uren tijdens het eerste jaar tewerkstelling na instap. Voor de overige jaren van tewerkstelling binnen het project, wordt de ermee gerelateerde transportkost proportioneel aan het percentage van tewerkstelling binnen het project berekend.

De transportkost per uur bij tewerkstelling buiten het project vermenigvuldigen we eveneens met het totaal aantal betaalde uren door het project tijdens het eerste jaar van tewerkstelling in het project na instap. We kennen het tewerkstellingspercentage van de (ex)-deelnemers binnen en buiten het project. Bijgevolg kunnen we de transportkosten gerelateerd aan de tewerkstelling van (ex)-deelnemers buiten het project proportioneel berekenen tot 5 jaar na het scharniermoment.

Vermeden directe kosten verbonden aan tewerkstelling in geval van niet-deelname (als baat bij deelnemers)

Het gaat hier over de transportkosten die niet-deelnemers maken bij tewerkstelling. De manier van rekenen is dezelfde als beschreven in de sectie hierboven.

Voordelen in natura (als baat bij deelnemers)

Voordelen in natura zijn kortingen op aankopen bij het eigen bedrijf, materiaal dat men buiten de beroepsactiviteit mag gebruiken, maaltijdcheques of materiaal dat men mee naar huis krijgt. De voordelen in natura zijn gekend voor het boekjaar 1998. Aangezien we in onze analyse alle bedragen als waarden voor het boekjaar 1998 uitdrukken, beschouwen we dit als de voordelen in natura van de deelnemers gekend tijdens het eerste jaar van tewerkstelling in het project. Voor de overige jaren leiden we de gerelateerde voordelen in natura proportioneel af via de percentages van tewerkstelling in het project.

⁶⁸ Als de consumptieprijsindex voor het jaar 2001 gelijk is aan 100, is deze voor het 1998 gelijk aan 94,5.

Voor elke kost en baat vanuit het standpunt van de deelnemers berekenen we ten slotte (1) een gewogen gemiddelde verdisconteerde kost/baat per type project over 5 jaar na instap en (2) een verdisconteerde kost/baat voor één productief uur tot 5 jaar na instap. Als reële discontovoet hanteren we 2%. N is 5 jaar bij deelname aan een werkervaringsbedrijf en bij deelname aan een sociale werkplaats. N is 4 jaar bij deelname aan een invoegbedrijf.

1.2 Vanuit het standpunt van het sociale tewerkstellingsproject

We geven een overzicht van de kosten en baten van een sociaal tewerkstellingsproject in tabel B4.3. Aan de kostenzijde vinden we de loonkosten van de deelnemers, de omkaderingskost en de werkingskost terug. Aan de batenzijde staan de opbrengsten en subsidies.

Tabel B4.3 Overzicht van de berekende kosten en baten van het sociale tewerkstellingsproject

Kosten	Baten
– Brutoloonkosten	– Opbrengsten uit bedrijfsactiviteit
– Omkaderingskost	– Overheidssubsidies
– Andere kosten	

Brutoloonkosten, omkaderings- en werkingskost

Als brutoloonkost verschijnt alleen dat deel van de loonkost dat door het project geboekt is (al dan niet gesubsidieerd). Er bestaan gevallen zoals WEP+ en Smetbannen, waarin een deel van het (netto)loon gesubsidieerd wordt door derde instanties en rechtstreeks aan de doelgroepwerknemers wordt betaald. Dit wordt niet onder deze post geboekt, wel onder de post 'geactiveerde uitkeringen' als baat bij de deelnemer zelf. Er zijn ook andere gevallen:

- artikel 60§7 is naar de geest ook een vorm van activering, aangezien de werkgever (formeel het OCMW) een deel van het bestaansminimum ontvangt vanwege het federale Ministerie van Volksgezondheid. Deze vorm van geactiveerde uitkering gaat naar de werkgever i.p.v. naar de werknemer. Dit behandelen we als een 'federale subsidie', terwijl de volledige loonkost bij de brutoloonkost van de deelnemers geboekt wordt;
- gewone GESCO's worden door de Vlaamse Gemeenschap (met een VDAB-premie) gesubsidieerd en vervolgens geherfinancierd via 'trekkingsrechten' bij de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening. De 'geactiveerde uitkering' gaat hier noch naar de werknemer, noch naar de werkgever, maar naar de Vlaamse Gemeenschap. We beschouwen dit afzonderlijk onder de post 'trekkingsrechten' (=kost RSZ, baat Vlaamse overheid). Bij de werkgever verschijnt ook de

volledige loonkost, terwijl aan de batenzijde een subsidie vanwege de Vlaamse overheid geboekt wordt.

De brutoloonkosten zijn samengesteld uit de nettoloonkosten, de directe belastingen, de werknemers- en de werkgeversbijdrage verschuldigd aan de RSZ.

De omkaderingskosten omvatten alle vaste en variabele loonkosten van het omkaderingspersoneel van het sociale tewerkstellingsproject.

De andere kosten bestaan uit de opleidings- en werkingskosten, de afschrijvingen, de 'verdoken' huurkosten (ingeval van gratis of goedkopere huisvesting van het project), energiekosten, de premie te betalen aan het OCMW voor de prestaties van de doelgroepwerknemers met statuut o.b.v. art.60§7 van de OCMW-wetgeving, ...

We kennen de brutoloonkosten, de omkaderingskosten en de andere kosten voor het boekjaar 1998 voor de verschillende projecten. We gaan ervan uit dat dit de kosten zijn tijdens het eerste jaar na instap. Voor de volgende jaren leiden we de kosten af, proportioneel volgens het percentage van tewerkstelling in het project.

Opbrengsten uit bedrijfsactiviteit en subsidies

De opbrengsten uit de bedrijfsactiviteit zijn opgesplitst in de vaste en variabele opbrengsten. De subsidies zijn alle subsidies die het project ontvangen heeft. Het gaat hier zowel over Europese subsidies, als subsidies van de Federale overheid en subsidies van de Vlaamse en lokale overheden. We gaan hier dieper op in bij sectie 2.4.

De opbrengsten en subsidies ontvangen door de projecten zijn gekend voor het boekjaar 1998. Opnieuw gaan we ervan uit dat deze opbrengsten en subsidies door de projecten verkregen worden tijdens het eerste jaar na instap. De opbrengsten en subsidies gerealiseerd in de volgende jaren leiden we proportioneel af met behulp van het percentage van tewerkstelling in het project voor de daaropvolgende jaren.

Tenslotte berekenen we voor elke kost en baat vanuit het standpunt van het sociale tewerkstellingsproject (1) een gewogen gemiddelde verdisconteerde kost/baat voor het type project over een periode van 5 jaar na scharniermoment en (2) een verdisconteerde kost/baat voor één productief uur tot 5 jaar na scharniermoment. Na afweging van alle verdisconteerde kosten en baten, verkrijgen we een gewogen gemiddelde verdisconteerde nettobaat voor het type sociaal project (web/swp/ib) en een verdisconteerde nettobaat per productief uur. De gehanteerde reële discontovoet is 2%.

1.3 Vanuit het standpunt van andere werkgevers

We veronderstellen dat 'andere werkgevers' die na het sociale tewerkstellingsproject de betrokken deelnemers tewerkstellen, daaraan evenveel baten als kosten

hebben. Bijgevolg is het nettosaldo voor deze betrokken partij nul. De marginale opbrengst van het werk stemt normaal overeen met de marginale kost ervan. De verwachte opbrengst en kost zijn weliswaar hoger dan wat men had verkregen zonder deelname aan één van de sociale tewerkstellingsprojecten.

In tabel B4.4 geven we een overzicht van de kosten en baten van ‘andere werkgevers’ die wij bekijken en berekenen.

Tabel B4.4 Overzicht van de berekende kosten en baten van de ‘andere werkgevers’ na doorstroom

Kosten	Baten
– Brutoloonkost bij tewerkstelling van (ex-) deelnemers	– Bespaarde brutoloonkost van niet-deelnemers
– Gederfde opbrengst van niet-deelnemers	– Opbrengsten uit bedrijfsactiviteit

De brutoloonkost na doorstroom uit het project naar ‘andere werkgevers’, is de brutoloonkost van ex-deelnemers die tewerkgesteld zijn onder een gesubsidieerd of onder een regulier statuut.

We weten dat de brutoloonkost bestaat uit nettolonen, directe belastingen op lonen, de werknemers- en de werkgeversbijdragen aan de RSZ. De berekening van de drie laatste componenten leggen we gedetailleerd uit in sectie 2.4, als baten voor de overheid. De nettoloonkosten voor de ‘andere werkgevers’ berekenen we eerder als onderdeel van de ‘verwachte netto-inkomsten’ van de deelnemers

De marginale opbrengst uit de bedrijfsactiviteit bij de ‘andere werkgevers’, toe te schrijven aan de betrokken werknemers, veronderstellen we gelijk aan de brutoloonkost van de ex-deelnemers. Dit omdat we ervan uitgaan dat de ‘andere werkgevers’ de ex-deelnemers enkel zullen aanwerven als hun opbrengst/ productiviteit (op zijn minst) gelijk is aan hun kosten.

De bespaarde brutoloonkosten bij niet-deelname bestaan uit de brutolonen van niet-deelnemers die werken onder een gesubsidieerd of regulier statuut. Deze brutoloonkosten omvatten de bespaarde nettolonen van niet-deelnemers, de overeengekomen directe belastingen, alsook de werknemers- en werkgeversbijdragen aan de RSZ. De drie laatste componenten omschrijven we gedetailleerd in het volgende deel als kosten voor de overheid. De bespaarde nettolonen voor de ‘andere werkgevers’ bij niet-deelname berekenen we eerder onder de ‘gederfde verwachte netto-inkomens’ bij niet-deelname, wat we beschouwden als een kost voor de deelnemers.

De gederfde opbrengst uit de bedrijfsactiviteit bij niet-deelname, stellen we gelijk aan de bespaarde brutoloonkost van de niet-deelnemers omdat we er opnieuw van uitgaan dat werkgevers enkel extra werknemers aanwerven als hun opbrengst/productiviteit op zijn minst zo groot is als hun kost.

Voor elke kost en baat vanuit het standpunt van de ‘andere werkgevers’ berekenen we (1) een gewogen gemiddelde verdisconteerde kost/baat voor het type project over een periode van 5 jaar na scharniermoment en (2) een verdisconteerde kost/baat voor één betaald uur tot 5 jaar na scharniermoment. Het saldo (de netto-baat) is gezien onze veronderstellingen, steeds gelijk aan nul.

1.4 Vanuit het standpunt van de overheid

In tabel B4.5 geven we een overzicht van de kosten en baten vanuit het standpunt van de overheid in het algemeen. We maken een onderscheid tussen de Europese overheid, de Federale overheid, de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid en de Vlaamse en lokale overheid.

Tabel B4.5 Overzicht van de berekende kosten en baten van de overheid

Kosten	Baten
	<i>Europese overheid</i>
– ESF-subsidies	
	<i>Federale Overheid</i>
– Subsidies	
– Gederfde directe belastingen bij niet-deelname	– Directe belastingen op de verwachte inkomens van deelnemers
– Gederfde indirecte belastingen bij niet-deelname	– Indirecte belastingen op de verwachte inkomens van deelnemers
	– Netto-BTW bedrag ontvangen van sociale tewerkstellingsprojecten
	– Andere belastingen: vennootschapsbelasting, gemeentebelasting, autotaksen, ...
	<i>RSZ</i>
– Trekkingsrechten	– Bespaarde brutovervangingsinkomens van zij die werkloos zouden zijn van de deelnemers als zij niet hadden deelgenomen
– Geactiveerde uitkeringen	– Werknemersbijdrage op de verwachte inkomens van de deelnemers
– Brutovervangingsinkomen betaald aan zij die werkloos werden van de deelnemersgroep	– Werkgeversbijdragen op de verwachte inkomens van de deelnemers
– Gederfde werknemersbijdragen bij niet-deelname	
– Gederfde werkgeversbijdragen bij niet-deelname	
	<i>Vlaamse en lokale overheid</i>
– Subsidies	– Indirecte baten
	– Subsidies van hogere overheden (trekkingsrechten, activering leefloon)

1.4.1 *Europese overheid*

De EU-subsidies die Europa geeft zijn normaliter afkomstig van het Europees Sociaal Fonds. We kennen de EU-subsidies voor het boekjaar 1998 aan de verschillende projecten. We gaan ervan uit dat dit de subsidies zijn tijdens het eerste jaar na moment van instap. Voor de volgende jaren leiden we de EU-subsidies af en dit proportioneel volgens het percentage van tewerkstelling in het project.

1.4.2 *Federale overheid*

De federale overheid ontvangt directe en indirecte belastingen op de inkomens van deelnemers, netto-BTW bedragen van sociale tewerkstellingsprojecten en andere belastingen, als baten. Haar kosten zijn onderverdeeld in subsidies, gedeerde directe en gedeerde indirecte belastingen op de inkomens van deelnemers als zij niet hadden deelgenomen.

Subsidies (als kost voor federale overheid)

Subsidies van de federale overheid zijn subsidies van het Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid en subsidies van het Ministerie van Volksgezondheid. In het laatste geval kan het gaan over een bepaald percentage van het bestaansminimum in het kader van artikel 60 van de OCMW-wet. De subsidies door de federale overheid aan de verschillende projecten zijn gekend voor het boekjaar 1998. Opnieuw stellen we dat het hier gaat om federale subsidies tijdens het eerste jaar na scharniermoment. Proportioneel volgens de percentages van tewerkstelling in het project, leiden we de federale subsidies aan de projecten voor de daaropvolgende jaren af.

Directe belastingen op de verwachte inkomens van deelnemers (als baat voor federale overheid)

Hierbij maken we een onderscheid tussen de directe belastingen ontvangen door de overheid op de verwachte lonen van deelnemers die werken in een sociaal tewerkstellingsproject, de directe belastingen op de verwachte vervangingsinkomens van (ex-)deelnemers die niet werken, de directe belastingen op de verwachte lonen van (ex-)deelnemers die werken buiten het project onder een gesubsidieerd statuut en de directe belastingen op de verwachte lonen van (ex-)deelnemers die werken op de reguliere arbeidsmarkt.

De directe belastingen op de lonen van deelnemers die werken in een sociaal tewerkstellingsproject kennen we voor het boekjaar 1998. Dit komt uit de data verzameld tijdens de bevraging in 1999. Deze directe belastingen betaald door de deelnemers tewerkgesteld in project, relaxeren we aan hun eerste jaar na instap. De directe belastingen tijdens de daaropvolgende jaren, leiden we af door propor-

tioneel de percentages van tewerkstelling in het project voor de verschillende jaren toe te passen.

De directe belastingen op de vervangingsinkomens van (ex-)deelnemers die niet werken (t_{uU}), bekomen we via formule B4.1:

$$\begin{aligned}
 & \text{directe belasting} = \\
 & = T_{dir} \% * \text{bruto VI} \\
 & \quad \Downarrow \text{netto VI} = \text{bruto VI} - \text{directe belasting} \\
 & \quad \Downarrow = \text{bruto VI} - (T_{dir} \% * \text{bruto VI}) \\
 & \quad \Downarrow = \text{bruto VI} * (1 - T_{dir} \%) \\
 & = T_{dir} \% * \frac{\text{netto VI}}{(1 - T_{dir} \%)} \quad (B.1)
 \end{aligned}$$

waarbij $T_{dir} \%$ staat voor het belastingspercentage en VI voor het vervangingsinkomen. We hanteren een gemiddeld belastingspercentage van 4,813%⁶⁹ op het vervangingsinkomen van niet werkende (ex-)deelnemers. We kennen het netto vervangingsinkomen (of beter het ontvangen vervangingsinkomen) van de niet werkende (ex-)deelnemers tot 5 jaar na scharniermoment. We berekenden dit eerder als baat van de deelnemer. Bijgevolg kunnen we de directe belastingen op de vervangingsinkomens van (ex-)deelnemers die niet werken, berekenen tot 5 jaar na scharniermoment.

De directe belastingen betaald door de ex-deelnemers die werken buiten het project onder een gesubsidieerd of regulier statuut berekenen we op basis van formule B4.2:

$$\begin{aligned}
 & \text{directe belasting bij tewerkstelling } (t_{w,w}) = \\
 & = T_{dir} \% * 0,904 * \text{belastbaar inkomen} \\
 & \quad \Downarrow \text{nettoloon} = \text{belastbaar inkomen} - \text{directe belasting} \\
 & \quad \Downarrow = \text{belastbaar inkomen} - (T_{dir} \% * 0,904 * \text{belastbaar inkomen}) \\
 & \quad \Downarrow = \text{belastbaar inkomen} * (1 - (T_{dir} \% * 0,904)) \\
 & = T_{dir} \% * 0,904 * \frac{\text{nettoloon}}{(1 - (T_{dir} \% * 0,904))} \quad (B.2)
 \end{aligned}$$

⁶⁹ Het gemiddelde belastingspercentage van 4,813% dat we toepassen op het vervangingsinkomen van werkloze (ex-)deelnemers leiden we af uit tabel 3.16 uit het rapport 'Leven na de dop' van Vleugels e.a. (1998).

waarbij $T_{\text{dir}}\% = 8,07\%$ bij tewerkstelling onder gesubsidieerd statuut en $T_{\text{dir}}\% = 19,155\%$ bij tewerkstelling onder regulier statuut. De directe belasting wordt berekend op een nettobelastbaar inkomen na aftrek van beroeps- en andere kosten ten belope van $9,6\%$ ($= 0,904 \cdot \text{belastbaar inkomen}$). Deze directe belastingspercentages leiden wij af uit tabel 3.16 uit het rapport 'Leven na de dop' van Vleugels e.a. (1998). Vleugels berekent de directe belasting op jaarbasis als een gewogen gemiddeld bedrag aan bedrijfsvoorheffingen met als gewichten de aandelen van diverse gezinssituaties. We kennen het nettoloon van de ex-deelnemers die werken buiten het project onder een gesubsidieerd of regulier statuut tot 5 jaar na scharniermoment, aangezien we dit eerder berekenden als onderdeel bij de netto-inkomens van de deelnemers (onder sectie 2.1). Bijgevolg kunnen de directe belastingen volgens formule B4.2 berekend worden.

Gederfde directe belastingen bij niet-deelname (als kost voor federale overheid)

Dit zijn de directe belastingen berekend op de inkomens van de niet-deelnemers. Ook hier maken we een opsplitsing tussen 3 mogelijke inkomens: vervangingsinkomens bij werkloosheid of ziekte, lonen onder een gesubsidieerd statuut en lonen onder een regulier statuut.

De overeenstemmende kansen kennen we tot 5 jaar na scharniermoment. Deze berekenden we eerder al als de gederfde netto-inkomens van de deelnemers (onder sectie 2.1). Wanneer we formule B4.1 toepassen op de nettovervangingsinkomens van de niet werkende niet-deelnemers met een belastingspercentage van $4,813\%$,⁷⁰ bekomen we de gederfde directe belastingen op de vervangingsinkomens van niet werkende niet-deelnemers voor 5 jaar na scharniermoment. Wanneer we formule B4.2 toepassen op de nettolonen van werkende niet-deelnemers onder een gesubsidieerd en regulier statuut met een belastingspercentage van $8,07\%$ en $19,155\%$ ⁷¹ respectievelijk, verkrijgen we de gederfde directe belastingen op de lonen van werkende niet-deelnemers voor 5 jaar na scharniermoment.

Indirecte belastingen op de verwachte netto-inkomens van deelnemers (als baat voor federale overheid)

Voor de federale overheid zijn de indirecte belastingen op de consumptie van de deelnemers een ontvangst. Deze indirecte belastingen berekenden we eerder al als kost voor de deelnemers (zie sectie 2.1).

⁷⁰ Uit Vleugels e.a. (1998).

⁷¹ Uit Vleugels e.a. (1998).

Gederfde indirecte belastingen bij niet-deelname (als kost voor federale overheid)

Dit berekenden we vroeger al, als baat bij de deelnemers (zie sectie 2.1).

Netto-BTW bedrag ontvangen van de sociale tewerkstellingsprojecten (als baat voor federale overheid)

De netto-BTW wordt tot de baten van de overheid gerekend. Het netto-BTW bedrag is het verschil tussen de BTW op verkochte goederen en diensten en de BTW op aankopen. Sommige projecten zijn niet onderworpen aan BTW omdat zij niet-commerciële activiteiten uitoefenen. In dat geval kunnen deze projecten hun BTW op aankopen niet verhalen op de BTW op verkochte goederen en diensten. Bijgevolg is hun netto-BTW negatief of gelijk aan nul. Het netto-BTW bedrag is gekend voor de verschillende projecten voor het boekjaar 1998. Ook hier stellen we dit netto-BTW bedrag voorop als het netto-BTW bedrag van de projecten tijdens het eerste jaar na scharniermoment. De netto-BTW bedragen voor de overige jaren leiden we af proportioneel met de percentages van tewerkstelling in het project tijdens de verschillende jaren.

Andere belastingen (als baat voor federale overheid)

Onder andere belastingen vallen posten zoals de vennootschapsbelasting, de gemeentebelasting, de autotaksen, SABAM, de belastingen op vaste activa van vzw's en de toeslagen op belastingen. Het bedrag 'andere belastingen' betaald door de verschillende projecten aan de federale overheid is gekend voor het boekjaar 1998. Dit bedrag aanzien we als het bedrag van de betaalde 'andere belastingen' door de projecten aan de overheid tijdens het eerste jaar na scharniermoment. Opnieuw leiden we de bedragen van betaalde 'andere belastingen' door de projecten aan de overheid voor de overige jaren af door de percentages van tewerkstelling in het project voor de verschillende jaren, proportioneel toe te passen.

1.4.3 *Rijksdienst voor Sociale Zekerheid*

De kosten voor de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid bestaan uit trekkingsrechten, geactiveerde uitkeringen, brutovervangingsinkomens betaald aan degenen die werkloos werden onder de deelnemersgroep en uit gederfde werknemers- en werkgeversbijdragen bij niet-deelname. Als baten ontvangt de RSZ de werknemers- en werkgeversbijdragen op de verwachte inkomens van de deelnemers. De bespaarde brutovervangingsinkomens bij niet-deelname beschouwen we eveneens als baat.

Trekkingsrechten

Trekkingsrechten zijn een subsidie van de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening aan de Vlaamse overheid per GESCO of per persoon geplaatst in een doorstromingsprogramma (in praktijk per WEP+ job). De tegenboekingen voor de trekkingsrechten gebeuren bij de baten voor de Vlaamse overheid. De trekkingsrechten betaald door de RSZ aan de Vlaamse overheid voor de verschillende projecten zijn gekend voor het boekjaar 1998. Aangezien we in onze analyse alle bedragen als waarden voor het boekjaar 1998 uitdrukken, beschouwen we de trekkingsrechten voor de verschillende projecten in het boekjaar 1998, als de trekkingsrechten gebeurd tijdens het eerste jaar van tewerkstelling in project na moment van instap. Voor de daaropvolgende jaren, leiden we de gerelateerde trekkingsrechten voor elk project proportioneel af via de percentages van tewerkstelling in het project.

Verminderingen van patronale bijdragen aan sociale tewerkstellingsprojecten, kunnen ook beschouwd worden als een RSZ-subsidie, maar we boeken ze in onze analyse niet zichtbaar. Dit omdat we RSZ-bijdragen als een baat voor de RSZ beschouwen, en de verminderingen van RSZ-bijdragen dus een verminderde baat impliceren.

Geactiveerde uitkeringen

Geactiveerde uitkeringen zijn werkloosheidsuitkeringen of bestaansminima die gedeeltelijk worden uitgekeerd aan doelgroepwerknemers als tussenkomst in het nettoloon. De tegenboekingen voor geactiveerde uitkeringen gebeuren bij de doelgroepwerknemers. We kennen de door de RSZ uitgekeerde geactiveerde uitkeringen m.b.t. de bestudeerde projecten voor het boekjaar 1998. We gaan er vanuit dat dit de geactiveerde uitkeringen zijn die betrekking hebben op de verschillende projecten tijdens het eerste jaar van tewerkstelling in het project na moment van instap. Voor de volgende jaren leiden we de geactiveerde uitkeringen af, proportioneel volgens het percentage van tewerkstelling in het project – tenminste, voorzover ze nog van toepassing zijn.

Brutovervangingsinkomens aan zij die werkloos werden van de deelnemersgroep

De brutovervangingsinkomens aan de niet werkende (ex-)deelnemers zijn samengesteld uit de nettovervangingsinkomens aan de niet werkende (ex-)deelnemers en de directe belastingen op deze vervangingsinkomens. De nettovervangingsinkomens⁷² aan de niet werkende (ex-)deelnemers en de directe belastingen op de

⁷² De nettovervangingsinkomens voor de werkloze ex-deelnemers voor vier tot vijf jaar na moment van instap in project, berekenden we als onderdeel van de netto-inkomens van de deelnemers (als baat vanuit het standpunt van de deelnemer in sectie 2.1).

vervangingsinkomens⁷³ berekenden we eerder al voor de eerste 5 jaar na moment van instap in het sociale tewerkstellingsproject.

Bespaarde brutovervangingsinkomens bij niet-deelname

Het gaat hier over de brutovervangingsinkomens van werkloze niet-deelnemers. Deze brutovervangingsinkomens zijn eveneens samengesteld uit een 'nettovervangingsinkomen' component en een 'directe belastingen' component. De bespaarde nettovervangingsinkomens⁷⁴ aan niet werkende niet-deelnemers en de gedeerde directe belastingen op het vervangingsinkomen⁷⁵ van niet werkende niet-deelnemers berekenden we vroeger al en dit voor 5 jaar na scharniermoment (in sectie 2.1).

Werknemersbijdragen op de verwachte inkomens van deelnemers

De werknemersbijdragen op de verwachte inkomens van deelnemers kunnen opgesplitst worden in de werknemersbijdragen op het bruto-inkomen van deelnemers die werken in het project, de werknemersbijdragen op het bruto-inkomen van ex-deelnemers die werken buiten het project onder een gesubsidieerd respectievelijk een regulier statuut. De berekening gebeurt via formule B4.3.

$$WN \text{ bijdrage} = 0,1307 * \text{brutoloon}$$

$$\Downarrow \text{ brutoloon} = \text{belastbaar loon} + WN \text{ bijdrage}$$

$$\Downarrow \text{ brutoloon} = \text{belastbaar loon} + 0,1307 * \text{brutoloon}$$

$$\Downarrow \text{ brutoloon} = \frac{\text{belastbaar loon}}{1 - 0,1307}$$

$$WN \text{ bijdrage} = 0,1307 * \frac{\text{belastbaar loon}}{1 - 0,1307}$$

$$\Downarrow \text{ uit formule 2: belastbaar loon} = \frac{\text{nettoloon}}{1 - (0,904 * Tdir\%)}$$

$$WN \text{ bijdrage} = \frac{0,1307 * \text{nettoloon}}{(1 - 0,1307) * (1 - (0,904 * Tdir\%))} \quad (B.3)$$

⁷³ De directe belastingen op de vervangingsinkomens betaald aan de federale overheid, werd eerder berekend via formule 1 (zie sectie 2.4.2 bij de directe belastingen op de verwachte inkomens van deelnemers).

⁷⁴ De nettovervangingsinkomens aan niet werkende niet-deelnemers tot 5 jaar na scharniermoment, becijferden we reeds in sectie 2.1 als onderdeel van de gedeerde netto-inkomens bij niet-deelname.

⁷⁵ De directe belastingen op het vervangingsinkomen van niet werkende niet-deelnemers kennen we al. We berekenden dit in sectie 2.4.2 onder de gedeerde directe belastingen bij niet-deelname.

De netto-inkomens becijferden we reeds eerder voor een periode tot 5 jaar na instap in het project (zie sectie 2.1).

- De werknemersbijdragen betaald door de werkende deelnemers binnen het project berekenen we via formule B4.3, waarbij $T_{dir}\%$ (= het directe belastingspercentage) gelijk is aan 8,07%⁷⁶ en de overeenkomstige netto-inkomens worden ingevuld.
- De werknemersbijdragen door ex-deelnemers die buiten het project werken onder een gesubsidieerd statuut berekenen we eveneens via formule B.3, waarbij $T_{dir}\%$ (= het directe belastingspercentage) opnieuw gelijk is aan 8,07%⁷⁷ en we de overeenkomstige netto-inkomens in de formule ingeven.
- De werknemersbijdragen betaald door de ex-deelnemers die regulier werken, bekomen we met behulp van dezelfde formule, waarbij we $T_{dir}\%$ gelijk stellen aan 19,15%⁷⁸ en we de netto-inkomens van de werkende ex-deelnemers op de reguliere arbeidsmarkt in de formule invullen.

Op die manier worden de werknemersbijdragen op de inkomens van (ex-)deelnemers becijferd en dit voor een periode tot 5 jaar na moment van instap.

Gederfde werknemersbijdragen bij niet-deelname

De gederfde werknemersbijdragen, zijn de werknemersbijdragen berekend op het veronderstelde brutoloon van niet-deelnemers. De gederfde werknemersbijdragen op de inkomens van niet-deelnemers kunnen opgesplitst worden naar soort tewerkstelling (gesubsidieerd of niet). Voor deze berekening doen we eveneens beroep op formule B4.3 en op de berekeningswijze hierboven omschreven.

Werkgeversbijdragen op de inkomens van deelnemers

De werkgeversbijdragen op de inkomens van deelnemers zijn afzonderlijk berekend voor het bruto-inkomen van deelnemers werkend in het project, buiten het project onder een gesubsidieerd statuut en onder een regulier statuut. Voor de berekening doen we beroep op formule B4.4.

$$WG \text{ bijdrage} = \frac{0,35 * \text{nettoloon}}{(1 - 0,1307) * (1 - (0,904 * T_{dir}\%))} \quad (B.4)$$

De netto-inkomens van de werkende deelnemers in het project, de netto-inkomens van de werkende ex-deelnemers buiten het project onder een gesubsidieerd sta-

⁷⁶ Op het loon van gesubsidieerde tewerkstelling passen we een gemiddeld direct belastingspercentage van 8,07% toe (Vleugels e.a., 1998).

⁷⁷ Zie vorige voetnoot.

⁷⁸ Op het loon uit reguliere tewerkstelling hanteren we een gemiddeld direct belastingspercentage van 19,15% (Vleugels e.a., 1998).

tuut en de netto-inkomens van de werkende ex-deelnemers op de reguliere arbeidsmarkt, kennen we voor een periode tot 5 jaar na instap in het project (zie sectie 2.1).

- De werkgeversbijdragen berekend op het brutoloon van de werkende deelnemers binnen het project berekenen we via formule B4.4, waarbij $T_{dir}\%$ (= het directe belastingspercentage) gelijk is aan 8,07%⁷⁹ en de overeenkomstige netto-inkomens worden ingegeven.
- De werkgeversbijdragen op het brutoloon van de ex-deelnemers die buiten het project werken onder een gesubsidieerd statuut verkrijgen we eveneens via formule B4.4, waarbij $T_{dir}\%$ (= het directe belastingspercentage) ook gelijk is aan 8,07%⁸⁰ en we de overeenkomstige netto-inkomens in de formule invullen.
- De werkgeversbijdragen op het brutoloon van de ex-deelnemers die regulier werken, bekomen we via formule B4.4, waarbij we $T_{dir}\%$ gelijk stellen aan 19,155%⁸¹ en we de netto-inkomens van de werkende ex-deelnemers op de reguliere arbeidsmarkt in de formule ingeven.

Op die manier worden de werkgeversbijdragen op de bruto-inkomens van (ex-)deelnemers becijferd en dit voor een periode tot 5 jaar na moment van instap.

Gederfde werkgeversbijdragen bij niet-deelname

De gederfde werkgeversbijdragen zijn de werkgeversbijdragen berekend op het bruto-inkomen van de niet-deelnemers, werkend onder een gesubsidieerd respectievelijk een regulier statuut. De berekening gebeurt eveneens via formule B4.4 en op soortgelijke wijze als hierboven omschreven.

1.4.4 Vlaamse en lokale overheid

De kosten voor de Vlaamse en lokale overheden omvatten subsidies. De baten situeren zich in subsidies van hogere overheden en in indirecte baten.

Subsidies

De subsidies vanuit de Vlaamse en lokale overheden omvatten de subsidies van het Sociaal Impuls Fonds, de loonpremies voor doelgroepwerknemers met het statuut GESCO of WEP+, de degressieve subsidies voor de invoegbedrijven en de subsidies van de OCMW's, de gemeentes en de provincies. De subsidies door de Vlaamse en lokale overheid aan de verschillende projecten zijn gekend voor het

⁷⁹ Op het loon van gesubsidieerde tewerkstelling passen we een gemiddeld direct belastingspercentage van 8,07% toe (Vleugels e.a., 1998).

⁸⁰ Zie vorige voetnoot.

⁸¹ Op het loon uit reguliere tewerkstelling hanteren we een gemiddeld direct belastingspercentage van 19,155% (Vleugels e.a., 1998).

boekjaar 1998. Opnieuw stellen we dat het hier gaat om subsidies tijdens het eerste jaar van tewerkstelling in project na moment van instap. Proportioneel volgens de percentages van tewerkstelling in het project, leiden we de Vlaamse en lokale subsidies aan de projecten voor de daaropvolgende jaren af, waar dit van toepassing is.

Indirecte baten

Indirecte baten zijn baten die een overheid heeft door b.v. haar parken op milieuvriendelijke wijze te laten onderhouden. De indirecte baten kunnen ook verwijzen naar bepaalde werken die door sociale tewerkstellingsprojecten worden uitgevoerd, terwijl deze werken anders nooit zouden gebeuren. De indirecte baten voortkomende uit de verschillende projecten zijn gekend voor het boekjaar 1998. We stellen dat het hier gaat om de indirecte baten tijdens het eerste jaar van tewerkstelling van de deelnemers in het project. De indirecte baten m.b.t. de daaropvolgende jaren leiden we proportioneel af met de percentages van tewerkstelling in het project voor de verschillende jaren.

Subsidies van hogere overheden.

De subsidies van hogere overheden zijn een ontvangst voor de Vlaamse overheid en komen voornamelijk vanuit de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid, waar ze geboekt staan als trekkingsrechten. Deze becijferden we eerder al (zie 'trekkingsrechten' onder sectie 2.4.3).

1.4.5 *Globaal*

Tot slot berekenen we voor elke kost en baat vanuit het standpunt van de overheid (1) een gewogen gemiddelde verdisconteerde kost/baat voor het type project en dit over een periode van 5 jaar na scharniermoment en (2) een kost/baat per productief uur verdisconteerd over een periode van 5 jaar na scharniermoment.

Na aftrek van alle verdisconteerde kosten van alle verdisconteerde baten, resulteert er een gewogen gemiddelde verdisconteerde nettobaat voor het type project en een verdisconteerde nettobaat per productief uur en dit voor de overheid als betrokken partij.

1.5 Vanuit het standpunt van derden

De berekende kosten en baten van tewerkstelling in een sociaal tewerkstellingsproject vanuit het standpunt van derden, stellen we voor in tabel B4.6.

Tabel B4.6 Overzicht van de berekende kosten en baten van derden

Kosten	Baten
– Onder de marktwaarde geleverde goederen en diensten aan het project (bv. gratis ter beschikking gestelde gebouwen, vrijwilligerswerk, ...)	– Door het project onder de marktwaarde geleverde goederen en diensten

De rubriek 'onder de marktwaarde geleverde goederen en diensten aan het project' bevat bv. verdoken huurkosten die een derde (bv. het gemeentebestuur) op zich neemt, loonkosten van omkaderingspersoneel betaald door derden en niet doorgerekend aan het project, ... De rubriek 'door het project onder de marktwaarde geleverde goederen en diensten' omvat diensten die men gratis levert aan de gemeente of aan derden, zoals b.v. het gratis ophalen van goederen die anders bij het grof huisvuil zouden belanden. De rubriek omvat ook de waarde van niet-betaalde overuren door doelgroepwerknemers en omkaderingspersoneel binnen het project.

Voor beide rubrieken is de waarde gekend m.b.t. elk project en dit voor het boekjaar 1998. We gaan ervan uit dat dit de kost respectievelijk baat is tijdens het eerste jaar van tewerkstelling in project na moment van instap. Voor de daaropvolgende jaren berekenen we de kost respectievelijk baat, proportioneel aan het percentage van tewerkstelling in project in het overeenkomstige jaar.

Ook hier berekenen we (1) een gewogen gemiddelde kost en baat voor het type project en dit verdisconteerd over een periode van 5 jaar na instap en (2) een verdisconteerde kost en baat per productief uur over een periode van 5 jaar na moment van instap. Het verschil tussen de baat en kost geeft een gewogen gemiddelde verdisconteerde nettobaat voor het type project en een verdisconteerde nettobaat voor één gesubsidieerd werkuur en dit vanuit het standpunt van derden.

1.6 Opmerkingen

We zetten hier een aantal bemerkingen per type van sociale tewerkstelling op een rijtje.

1.6.1 *Werkervaringsprojecten*

Deelnemers die in een werkervaringsbedrijf stappen, werken hier voor maximaal één jaar. Dit is een hypothese die we opleggen aan onze data die iets vertellen over de tewerkstelling tijdens het project. Nadien stromen de deelnemers door naar tewerkstelling buiten het project onder een gesubsidieerd of regulier statuut, of naar de werkloosheid.

1.6.2 *Sociale werkplaatsen*

Deelnemers die in een sociale werkplaats van start gaan, kunnen in het project blijven werken aangezien ze een contract van onbepaalde duur krijgen. Ook zij kunnen doorstromen naar tewerkstelling buiten het project, maar dit gebeurt niet automatisch.

1.6.3 *Invoegbedrijven*

Invoegwerknemers hebben recht op een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde duur. Deelnemers die in een invoegbedrijf instappen, kunnen dus in het project blijven werken. De 8 invoegbedrijven die wij opnemen in onze analyse, zijn invoegbedrijven die van start gingen vóór 1 januari 1999. Dit betekent dat deze invoegbedrijven onder het oude systeem van subsidiëring vielen. Gedurende drie jaar na de initiële aanwerving van de doelgroep wordt de loonkost degressief gesubsidieerd. Dit betekent 100% in het eerste jaar, 70% in het tweede jaar en 30% in het derde jaar. Deze subsidiëring gebeurde door de Vlaamse overheid.

Voor de analyse van de invoegbedrijven impliceert dit twee zaken:

1. Een degressieve subsidiëring van invoegbedrijfwerknemers over een periode van drie jaar na instap, betekent dat we de eerste drie jaar van tewerkstelling van deze invoegbedrijfwerknemers aanzien als tewerkstelling binnen het project. Voor de daaropvolgende jaren, klasseren we deze tewerkgestelde werknemers in het invoegbedrijf als tewerkgesteld onder een regulier statuut.
2. De subsidies ontvangen van de Vlaamse overheid zijn in onze analyse zodanig gesimuleerd dat de invoegbedrijven tijdens het eerste jaar na instap 100% van de brutoloonkosten van de invoegbedrijf werknemers ontvangen, tijdens het tweede jaar 70%, tijdens het derde jaar 30% en de jaren daarop 0%. De 'overige subsidies' van de Vlaamse overheid aan invoegbedrijven worden voor de overige jaren na instap proportioneel aan de percentages van tewerkstelling in het project, afgeleid van het 'overige subsidie'-bedrag tijdens het eerste jaar van tewerkstelling in project na instap.

1.7 Globaal

Na de berekening van alle verdisconteerde kosten en baten voor de verschillende betrokken partijen, stellen we een samenvattende tabel op om daaruit het globale gewogen gemiddelde nettoresultaat per type project en het nettoresultaat per gesubsidieerd uur telkens verdisconteerd over 5 jaar na moment van instap te berekenen. Zo een overzichtstabel (naar het voorbeeld van tabel B4.7) maken we voor elk type van sociale tewerkstelling afzonderlijk.

Tabel B4.7 Overzichtstabel van alle verdisconteerde kosten en baten voor alle betrokken partijen bij deelname aan een bepaald type van sociale tewerkstelling

	Per gewogen gemiddeld type project		Per gesubsidieerd uur	
	Kost	Baat	Kost	Baat
Deelnemers				
<i>Baten</i>				
1. Inkomensstroom van deelnemer				
a) Nettolonen van deelnemers in tewerkgesteld project		X		X
b) Geactiveerde uitkeringen van deelnemers in project		X		X
c) Nettolonen van deelnemers tewerkgesteld buiten project onder gesubsidieerd statuut		X		X
d) Nettolonen van deelnemers tewerkgesteld buiten project onder regulier statuut		X		X
e) Nettovervangingsinkomen van niet werkende deelnemers		X		X
2. Vermeden indirecte belasting op gedeerde netto-inkomens		X		X
3. Voordelen in natura		X		X
4. Vermeden kost van vervoer en kinderopvang		X		X
<i>Kosten</i>				
1. Gedeerde netto-inkomens				
a) Nettolonen van niet-deelnemers tewerkgesteld onder gesubsidieerd statuut	X		X	
b) Nettolonen van niet-deelnemers tewerkgesteld onder regulier statuut	X		X	
c) Nettovervangingsinkomens van niet werkende niet-deelnemers	X		X	
2. Indirecte belasting op nettolonen	X		X	
3. Kosten van vervoer en kinderopvang	x		x	
<i>Gesommeerde Kosten/Baten</i>	X	X	X	X
Nettobaat		X		X
Sociaal tewerkstellingsproject				
<i>Baten</i>				
1. Opbrengsten				
		X		X
2. Subsidies				
		X		X
<i>Kosten</i>				
1. Brutoloonkosten van doelgroepwerknemers				
	X		X	
2. Omkaderingskost				
	X		X	
3. Andere kosten				
	X		X	
<i>Gesommeerde kosten/baten</i>	X	X	X	X
Nettobaat		X		X

Tabel B4.7 Overzichtstabel van alle verdisconteerde kosten en baten voor alle betrokken partijen bij deelname aan een bepaald type van sociale tewerkstelling. Vervolg

	Per gewogen gemiddeld type project		Per gesubsidieerd uur	
	Kost	Baat	Kost	Baat
Andere werkgevers				
<i>Baten</i>				
1. Opbrengst uit bedrijfsactiviteit		X		X
2. Bespaarde brutoloonkosten				
- Brutoloonkosten bij gesubsidieerde tew. van niet-deelnemers		X		X
- Brutoloonkosten bij reguliere tew. van niet-deelnemers		X		X
<i>Kosten</i>				
1. Brutoloonkosten				
- Brutoloonkosten bij gesubsidieerde tew. van deelnemers	X		X	
- Brutoloonkosten bij reguliere tew. van deelnemers	X		X	
2. Gederfde opbrengst				
- Gederfde opbrengst uit gesubs. tew. niet-deelnemers	X		X	
- Gederfde opbrengst uit reguliere tew. niet-deelnemers	X		X	
<i>Gesommeerde kosten/baten</i>	X	X	X	X
Nettobaat		X		X
Derden				
<i>Baten</i>				
1. Onder de marktwaarde geleverde g & d door project		X		X
<i>Kosten</i>				
1. Onder de marktwaarde verkregen g & d door project	X		X	
<i>Gesommeerde kosten/baten</i>	X	X	X	X
Nettobaat		X		X
Overheid				
<i>Baten</i>				
1. Federale overheid				
1A. Directe belastingen op inkomen van deelnemers				
- Bij werkloosheid		X		X
- Bij werken in project		X		X
- Bij werken buiten project onder gesubsidieerd statuut		X		X
- Bij werken buiten project onder regulier statuut		X		X
1B. Indirecte belastingen op inkomen van deelnemers		X		X
1C. Netto-BTW bedrag ontvangen van sociale tew.projecten		X		X
1D. Andere belastingen		X		X

Tabel B4.7 Overzichtstabel van alle verdisconteerde kosten en baten voor alle betrokken partijen bij deelname aan een bepaald type van sociale tewerkstelling. Vervolg

	Per gewogen gemiddeld type project		Per gesubsidieerd uur	
	Kost	Baat	Kost	Baat
2. RSZ				
2A. Bespaarde brutovervangingsinkomens		X		X
2B. Werknemersbijdragen aan RSZ van deelnemers				
- Bij werken in project		X		X
- Bij werken buiten project onder gesubsidieerd statuut		X		X
- Bij werken buiten project onder regulier statuut		X		X
2C. Werkgeversbijdragen aan RSZ van deelnemers				
- Bij werken in project		X		X
- Bij werken buiten project onder gesubsidieerd statuut		X		X
- Bij werken buiten project onder regulier statuut		X		X
3. Vlaamse en lokale overheid				
3A. Indirecte baten		X		X
3B. Subsidies van hogere overheden		X		X
<i>Kosten</i>				
1. EU				
1A. Subsidies door EU	X		X	
2. Federale overheid				
2A. Subsidies	X		X	
2B. Gederfde directe belastingen				
- Bij werkloosheid van niet-deelnemers	X		X	
- Bij gesubsidieerde tewerkstelling van niet-deelnemers	X		X	
- Bij reguliere tewerkstelling van niet-deelnemers	X		X	
2C. Gederfde indirecte belastingen	X		X	
3. RSZ				
3A. Trekkingsrechten	X		X	
3B. Geactiveerde uitkeringen	X		X	
3C. Gederfde werknemersbijdragen	X		X	
3D. Gederfde werkgeversbijdragen	X		X	
3E. Brutovervangingsinkomens aan werkloos geworden deelnemers	X		X	
4. Vlaamse en lokale overheid				
4A. Subsidies door Vlaamse overheid				
- Invoegbedrijf premies	X		X	
- Andere subsidies	X		X	
4B. Subsidies door lokale overheden	X		X	
4C. Loonkosten	X		X	
<i>Gesommeerde kosten/baten</i>	X	X	X	X
Nettobaat		X		X
TOTALE KOSTEN/BATEN OVER ALLE PARTIJEN	X	X	X	X
NETTOBAAT OVER ALLE PARTIJEN		X		X

Tussen de partijen vinden onderlinge geldstromen plaats. Deze stromen komen zowel voor aan de kosten- als aan de batenzijde. Bij de berekening van de globale sociale nettobaat heffen ze elkaar dus op. We geven een overzicht van de bestaande onderlinge geldstromen:

1. Trekkingsrechten door RSZ (als kost voor RSZ) = subsidies hogere overheden (als baat aan Vlaamse overheid)
2. Brutoloonkost van deelnemers tewerkgesteld in project (als kost voor sociaal tewerkstellingsproject) = de som van
 - nettolonen aan deelnemers tewerkgesteld in project exclusief geactiveerde uitkeringen (als baat aan deelnemers)
 - directe belastingen op lonen van deelnemers tewerkgesteld in project (als baat aan federale overheid)
 - WN-bijdrage aan RSZ van deelnemers tewerkgesteld in project (als baat aan RSZ)
 - WG-bijdrage aan RSZ van deelnemers tewerkgesteld in project (als baat aan RSZ)
3. Brutoloonkost van ex-deelnemers tewerkgesteld buiten project (als kost voor andere werkgevers) = de som van
 - nettolonen aan ex-deelnemers tewerkgesteld buiten project (als baat aan deelnemers)
 - directe belastingen op lonen van ex-deelnemers tewerkgesteld buiten project (als baat aan federale overheid)
 - WN-bijdrage op inkomens van ex-deelnemers tewerkgesteld buiten project (als baat aan RSZ)
 - WG-bijdrage op inkomens van ex-deelnemers tewerkgesteld buiten project (als baat aan RSZ)
4. Bespaarde brutoloonkost van werkende niet-deelnemers (als baat voor andere werkgevers) = de som van
 - gedeerde nettolonen van werkende niet-deelnemers (als kost voor deelnemers)
 - gedeerde directe belastingen op lonen van werkende niet-deelnemers (als kost van federale overheid)
 - gedeerde WN-bijdrage op lonen van werkende niet-deelnemers (als kost van RSZ)
 - gedeerde WG-bijdrage op lonen van werkende niet-deelnemers (als kost van RSZ)
5. Geactiveerde uitkeringen (=als baat bij netto-inkomen van tewerkgestelde deelnemers in project) = Geactiveerde uitkeringen als kost voor RSZ

6. Subsidies ontvangen door project (als baat) = alle betaalde subsidies door de verschillende overheden (als kost)
7. Indirecte belastingen op bijkomend inkomen (kost voor deelnemer)= bijkomende indirecte belastingen als baat voor overheid
8. Gederfde indirecte belastingen op netto-inkomens van niet-deelnemers (=kost overheid) = vermeden indirecte belastingen op gedeerde netto-inkomens (=baat van deelnemers)
9. Brutovervangingsinkomens (=als kost van RSZ) =
 - directe belasting op vervangingsinkomen (=als baat aan overheid)
 - nettovervangingsinkomen (=als baat aan deelnemer)
10. Gederfde brutovervangingsinkomens (= als baat aan overheid) =
 - gedeerde directe belasting op gedeerde vervangingsinkomens (=als kost van overheid)
 - gedeerde nettovervangingsinkomens (=als kost van deelnemers)
11. Baten van 'andere werkgevers' = kosten van 'andere werkgevers'

2. Berekening van de alternatieve scenario's

Na de analyse van het basisscenario, bekijken we de alternatieve scenario's afzonderlijk.

2.1 Scenario 1

In scenario 1 berekenen we een identieke sociale kosten-batenanalyse, maar deze keer uitgaande van de veronderstelling dat alle doelgroepwerknemers uit de steekproef van onze longitudinale databank respectievelijk langs een werkervaringsbedrijf, een sociale werkplaats en een invoegbedrijf zouden passeren.

De manier van rekenen en werken is identiek aan de werkwijze bij de sociale kosten-batenanalyse van het basisscenario. Het enige verschil is het hanteren van een andere geschatte tewerkstellingswinst voor personen die deelnemen aan een sociaal tewerkstellingsproject. Deze percentages van tewerkstelling werden eerder becijferd in hoofdstuk 3 onder de sectie 'gesubsidieerde versus reguliere tewerkstelling' (sectie 5). Het gaat hier over de geschatte tewerkstellings(winst) nà correctie voor selectieve participatie aan de projecten. Daarnaast meten wij ook personen. Dit kan gaan over zowel gesubsidieerde als over reguliere tewerkstelling. We zetten de percentages naast elkaar in tabel B4.8.

2.2 Scenario 2

Scenario 2 weerspiegelt opnieuw de sociale kosten en baten van de impact van deelname aan sociale tewerkstelling wanneer enkel de geselecteerde deelnemers in het voor hun geselecteerde project stappen. We rekenen deze keer met een hogere reële discontovoet van 4%. De discontovoet is van belang voor het bepalen van het gewicht dat gegeven wordt aan de kasstromen die in de toekomst gegeneerd worden. Een hogere discontovoet, geeft een kleiner belang aan de toekomstige stromen.

Tabel B4.8 Het percentage gewerkte tijd voor deelnemers en niet-deelnemers per sociaal tewerkstellingsproject (in %)

		Deelname aan ...			Geen deelname aan ...		
		WEB	SWP	IB	REF(web)	REF(swp)	REF(ib)
Werken in project	J1	92,5	93,0	78,5			
	J2	0,0	78,7	68,3			
	J3	0,0	76,1	56,9			
	J4	0,0	65,8	0,0			
	J5	0,0	57,3				
Werken buiten project onder gesubs stat	J1	0,0	0,0	0,0	0,0	2,2	5,2
	J2	40,4	0,0	0,0	0,0	5,2	8,0
	J3	24,6	0,0	0,0	5,2	5,8	12,8
	J4	12,5	0,0	0,0	9,6	7,5	13,4
	J5	0,7	0,0		14,4	8,6	
Werken onder regulier statuut	J1	0,0	4,3	4,0	22,9	17,6	18,5
	J2	14,2	15,6	5,9	25,4	14,6	18,1
	J3	0,0	12,3	12,7	40,4	24,1	22,2
	J4	4,7	27,7	6,5	41,1	23,0	25,6
	J5	0,0	34,6		47,8	22,8	
Niet werken	J1	7,5	2,7	17,5	77,1	80,2	76,3
	J2	45,4	5,7	25,8	74,6	80,2	73,9
	J3	75,4	11,6	30,5	54,4	70,1	65,0
	J4	82,8	6,5	35,1	49,3	69,6	61,0
	J5	99,3	8,1		37,8	68,6	

* WEB: werkervaringsbedrijven; SWP: sociale werkplaatsen; IB: invoegbedrijven; REF(web): niet deelnemen aan WEB; REF(swp): niet deelnemen aan SWP; REF(ib): niet deelnemen aan IB.

Bron: Op basis van data uit hoofdstuk 3 (loopbaaneffecten)

2.3 Scenario 3

Scenario 3 weerspiegelt de sociale kosten-batenanalyse uit het startscenario, waarbij de tijdshorizon van 5 jaar verlengd wordt tot 10 jaar na moment van instap in het sociale tewerkstellingsproject en dit voor de drie types van sociale tewerkstel-

ling. Dit betekent dat de tewerkstellingspercentages uit tabel B4.2 moeten aangevuld worden tot 10 jaar na scharniermoment. Extrapolatie is nodig voor de tewerkstellingspercentages van deelnemers bij instap in een werkervaringsbedrijf of sociale werkplaats vanaf het achtste tot het tiende jaar na instap. We extrapoleren er via gemiddelde waarden van de tewerkstellingspercentages van de 3 laatst gekende jaren.⁸² Voor de percentages van tewerkstelling van niet-deelnemers in een werkervaringsbedrijf of sociale werkplaats is een soortgelijke extrapolatie vereist van het zevende tot het tiende jaar na instap. Voor de tewerkstellingspercentages van deelnemers in een invoegbedrijf startende van het zevende tot en met het tiende jaar na instap, extrapoleren we met een gemiddelde waarde van de overeenkomstige tewerkstellingspercentages van de twee⁸³ laatst gekende jaren. Voor de tewerkstellingspercentages van niet-deelnemers in een invoegbedrijf gebeurt dezelfde extrapolatie vanaf het vijfde jaar na instap. De geëxtrapolerde waarden worden in een grijze achtergrond aangeduid in tabel B4.9.

⁸² Het percentage van tewerkstelling in project van deelnemers in WEB of in SWP voor het achtste jaar na instap, is het gemiddelde van de percentages van tewerkstelling in project van deelnemers in web respectievelijk swp, voor het vijfde, het zesde en het zevende jaar.

⁸³ Het percentage van tewerkstelling in project bij deelname aan invoegbedrijf voor het zevende jaar na instap, is het gemiddelde van de percentages van tewerkstelling in project bij instap in invoegbedrijf van het vijfde en het zesde jaar.

Tabel B4.9 Het gemiddelde percentage gewerkte tijd per sociaal tewerkstellingsproject bij deelname en niet-deelname over een periode van tien jaar na scharniermoment (in %)

		Deelname aan ...			Geen deelname aan ...		
		WEB	SWP	IB	REF(web)	REF(swp)	REF(ib)
Werken in project	J1	79,9	93,9	90,8			
	J2	0,0	90,0	79,0			
	J3	0,0	74,4	65,8			
	J4	0,0	65,9	0,0			
	J5	0,0	61,2	0,0			
	J6	0,0	64,3	0,0			
	J7	0,0	64,7	0,0			
	J8	0,0	63,4	0,0			
	J9	0,0	64,1	0,0			
	J10	0,0	64,1	0,0			
Werken buiten project onder gesubsstat	J1	0,0	0,0	0,0	2,6	3,9	3,5
	J2	27,6	0,0	0,0	35,2	7,5	6,5
	J3	24,0	0,0	0,0	6,3	9,5	9,5
	J4	21,9	0,0	0,0	6,5	9,7	9,9
	J5	23,0	0,0	0,0	6,5	8,7	9,7
	J6	21,5	0,0	0,0	7,4	6,2	9,8
	J7	16,3	0,0	0,0	6,8	8,2	9,7
	J8	20,3	0,0	0,0	6,9	7,7	9,8
	J9	19,4	0,0	0,0	7,0	7,4	9,8
	J10	18,6	0,0	0,0	6,9	7,8	9,8
Werken onder regulier statuut	J1	8,7	2,0	4,7	18,5	27,1	24,6
	J2	33,9	6,7	6,9	16,7	35,4	31,0
	J3	36,1	12,9	14,7	23,8	36,0	36,0
	J4	38,9	18,4	75,1	26,7	39,7	40,7
	J5	44,9	20,5	57,4	31,8	42,4	38,3
	J6	49,5	20,3	65,6	31,5	26,5	39,5
	J7	57,6	19,7	61,5	30,0	36,2	38,9
	J8	50,7	20,2	63,5	31,1	35,0	39,2
	J9	52,6	20,1	62,5	30,6	32,6	39,1
	J10	53,6	20,0	63,0	30,7	34,6	39,1
Niet werken	J1	11,4	4,1	4,5	78,9	69,0	71,9
	J2	38,5	3,2	14,1	79,8	57,2	62,5
	J3	39,9	12,7	19,5	69,9	54,5	54,5
	J4	39,2	15,7	24,9	66,8	50,6	49,4
	J5	32,1	18,3	42,6	61,7	48,9	52,0
	J6	29,0	15,4	34,4	61,1	67,3	50,7
	J7	26,1	15,6	38,5	63,2	55,6	51,4
	J8	29,1	16,4	36,5	62,0	57,3	51,0
	J9	28,1	15,8	37,5	62,1	60,1	51,2
	J10	27,7	15,9	37,0	62,4	57,6	51,1

* WEB: werkervaringsbedrijven; SWP: sociale werkplaatsen; IB: invoegbedrijven; REF(web): niet deelnemen aan WEB; REF(SWP): niet deelnemen aan SWP; REF(ib): niet deelnemen aan IB.

Bron: Op basis van data uit hoofdstuk 3 (loopbaaneffecten)

2.4 Scenario 4

Scenario 4 berekent de sociale kosten en baten van het basisscenario, maar uitgaande van een wijziging in de subsidie regeling.

In de sociale kosten-batenanalyse bij instap in een invoegbedrijf hanteerden we eerder steeds het oude systeem van subsidiëring. Dit impliceert een degressieve subsidie van de loonkost gedurende de eerste drie jaar na de initiële aanwerving van de doelgroepwerknemers. Dit is 100% van de loonkost van doelgroepwerknemers in het eerste jaar, 70% in het tweede jaar en 30% in het derde jaar. In het nieuwe systeem bedraagt de degressieve premie in het eerste jaar 80% van de loonkost, in het tweede jaar 60%, in het derde jaar 40% en in het vierde jaar 20% (Lauwereys, 1999). Nadien droogt de subsidie op. Voor erkende invoegbedrijven met bepaalde activiteiten op het vlak van het leefmilieu, geldt er een bijzondere loonpremieregeling. De invoegbedrijven die meer specifiek kringloopactiviteiten of activiteiten op het vlak van natuurbehoud, onderhoud van openbare domeinen en landschapszorg uitvoeren, ontvangen op basis van het aantal door de minister toegekende voltijdse equivalente invoegwerknemers een degressieve loonpremie van respectievelijk 80%, 60% en 40% tijdens de eerste drie jaar. Vanaf het vierde jaar worden de premies bepaald op 35% van de loonkost (Afdeling tewerkstelling Ministerie Vlaamse Gemeenschap, 2002). In onze analyse gaan we ervan uit dat er geen nieuwe invoegwerknemers worden aangeworven.⁸⁴

Een degressieve subsidiering van invoegwerknemers over een periode van vier jaar na instap, betekent dat we de eerste vier jaar deze invoegbedrijfwerknemers aanzien als zijnde tewerkgesteld binnen het project. Voor de daaropvolgende jaren, klasseren we deze tewerkgestelde werknemers in het invoegbedrijf als tewerkgesteld onder een regulier statuut.

De subsidies ontvangen van de Vlaamse overheid zijn in de analyse van scenario 4 zodanig gesimuleerd dat de invoegbedrijven tijdens het eerste jaar na instap 80% van de brutoloonkosten van de invoegbedrijfwerknemers ontvangen, tijdens het tweede jaar 60%, tijdens het derde jaar 40%, tijdens het vierde jaar 20% en de jaren daarop 0%. Een uitzondering hierop zijn de invoegbedrijven met kringloopactiviteiten of activiteiten op het vlak van natuurbehoud, onderhoud van openbare domeinen en landschapszorg. Deze invoegbedrijven ontvangen vanaf het vierde jaar een premie van 35% van de brutoloonkosten van de invoegbedrijfwerknemers.

De overige subsidies van de Vlaamse overheid aan invoegbedrijven worden voor de vier jaren na instap proportioneel aan de percentages van tewerkstelling in het project, afgeleid van het subsidiebedrag tijdens het eerste jaar van tewerkstelling in het project.

⁸⁴ Als een invoegbedrijfwerknemer na het vierde jaar (dan droogt normaal de subsidie op) vervangen wordt, wordt een subsidie van 20% voor maximaal 12 maanden voorzien. Hiervan maken we abstractie.

In de sociale kosten-batenanalyse bij deelname aan een *sociale werkplaats* gingen we (volgens de oude regelgeving) uit van een constante loonpremie per voltijds equivalente doelgroepwerknemer tijdens de ganse tewerkstellingsperiode in de sociale werkplaats.

De jongste jaren echter, wordt de loonpremie voor doelgroepwerknemers na een bepaalde tewerkstellingsperiode verlaagd (degressieve premie), enerzijds om doorstroming naar het reguliere circuit te bevorderen, anderzijds om rekening te houden met het gestegen rendement (Lauwereys, 1999). De degressieve loonpremie bedraagt het eerste en het tweede jaar van tewerkstelling 14 873,61 euro⁸⁵ per aangeworven (voltijds equivalente) erkende doelgroepwerknemer. Vanaf het derde jaar van tewerkstelling in de sociale werkplaats bedraagt de loonpremie 13 386,25 euro op jaarbasis per aangeworven voltijds equivalente erkende doelgroepwerknemer (Afdeling tewerkstelling Ministerie Vlaamse Gemeenschap, 2002b). De loonpremie daalt dus van het tweede naar het derde jaar met 10%.

Daarom laten we in ons scenario 4 de loonsubsidies aan sociale werkplaatsen vanaf het derde jaar verminderen met 10% ten opzichte van de subsidies in het eerste en tweede jaar. Daarnaast blijven de subsidies proportioneel gelinkt met de percentages van tewerkstelling in het project voor de vijf jaar na instap.

2.5 Scenario 5

Scenario 5 gaat uit van het basisscenario maar we veronderstellen een rendementsverbetering zowel voor een gemiddelde sociale werkplaats als voor een gemiddeld invoegbedrijf.

Bij een puur bedrijfseconomische analyse, verkregen wij uit onze data een verliesituatie van gemiddeld 8 856 euro bij een gemiddelde sociale werkplaats voor het boekjaar 1998. Uit het rapport van de Administratie werkgelegenheid (2001) blijkt een gemiddelde sociale werkplaats⁸⁶ echter een winst van 28 704 euro te hebben voor het boekjaar 2000. Het negatieve beeld uit onze steekproef kan te wijten zijn aan toeval (bijvoorbeeld een steekproefvertekening) of aan het feit dat de sociale werkplaatsen mettertijd rendabeler geworden zijn.

⁸⁵ Dit bedrag ontvangt een sociale werkplaats per aangeworven voltijds equivalente doelgroepwerknemer van het Vlaamse Gewest. Het bedrag van de loonpremie wordt wel verminderd met het bedrag van de herinschakelingsuitkering, wanneer de erkende doelgroepwerknemer hier recht op heeft. De herinschakelingsuitkering wordt maandelijks uitbetaald door de RVA, via de uitbetalingsinstelling van de werknemer of door het OCMW. Indien de doelgroepwerknemer geen recht heeft op een herinschakelingsuitkering, dan ontvangt de sociale werkplaats het volledige bedrag van de loonpremie (= 14 873,61 euro op jaarbasis tijdens de eerste twee jaar van tewerkstelling) per aangeworven voltijds equivalente erkende doelgroepwerknemer (Afdeling tewerkstelling Ministerie Vlaamse Gemeenschap, 2002b).

⁸⁶ Het resultaat m.b.t. een gemiddelde sociale werkplaats uit de evaluatie van de Administratie Werkgelegenheid, heeft betrekking op het gemiddelde van alle bestaande sociale werkplaatsen tijdens het boekjaar 2000.

We veronderstellen daarom in ons scenario 5 dat de gemiddelde sociale werkplaats in onze sociale kosten-batenanalyse een soortgelijke winstsituatie genereert als de gemiddelde sociale werkplaats in het boekjaar 2000, mits aanpassing via de consumptieprijsindex.⁸⁷ We moeten rekening houden met het feit dat de omvang van de gemiddelde sociale werkplaats uit onze steekproef van 1998 en de omvang van de gemiddelde sociale werkplaats uit de populatie in het boekjaar 2000 verschilt. Als omrekeningsfactor voor de schaalgrootte hanteren we de verhouding van de kosten van een gemiddelde sociale werkplaats uit het boekjaar 2000 (omgezet via een consumptieprijsindex naar waarden voor het boekjaar 1998), en de kosten van de gemiddelde sociale werkplaats uit onze steekproef.

Eén en ander zou betekenen dat in scenario 5 de omzet gegenereerd door een gemiddelde sociale werkplaats uit de survey 15,2% groter is dan in het basisscenario. Dit simuleren we in scenario 5.

⁸⁷ Bij de omzetting van de waarden uit het boekjaar 2000 naar het boekjaar 1998 gebruiken we een consumptieprijsindex van 96,46; als de index voor het boekjaar 2000 gelijk is aan 100. Dit leiden we af uit de Belgostat-databank.

BIBLIOGRAFIE

- Administratie Werkgelegenheid, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (2000), *Evaluatie WEP-plus-plan*, p. 37-62.
- Administratie Werkgelegenheid, Ministerie van de Vlaamse gemeenschap (2001), *Evaluatie sociale werkplaatsen: een globale analyse van alle erkende sociale werkplaatsen voor boekjaar 2000*, 148 p.
- Afdeling tewerkstelling van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (2002a), *Invoegafdelingen: handleiding voor de werkgever, Hoofdstuk 9 'subsiëring'*.
- Afdeling tewerkstelling van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (2002b), *Sociale werkplaatsen: handleiding voor de werkgever, Hoofdstuk 9 'subsiëring'*.
- Ashenfelter O. (1978), 'Estimating the effect of training programs on earnings', *Review of Economics and Statistics*, 6(1), p. 47-57.
- Barnow B.S., Cain G.G. & Goldberger A.S. (1981), 'Issues in the analysis of Selectivity Bias', *Evaluation Studies Review Annual*, Vol. 5, p. 43-59.
- Becker G.S. (1964), *Human capital*, N.B.E.R., New York.
- Bollens J. (1989), *De kritiek van Amartya Sen op het utilitarisme en de gevolgen voor de welvaartseconomie*, K.U.Leuven.
- Bollens J. (2000), 'Impactevaluatie van actief arbeidsmarktbeleid', bijdrage op het *Arbeidsmarktcongres SISWO/WAV*, maart 2000.
- Bourdieu P. & Passeron J.C. (1970), *La reproduction: éléments pour une théorie du système d'enseignement*, Ed. de Minuit, Paris.
- Bourdieu P. (1973), 'Cultural reproduction and social reproduction', in *Knowledge, Education and Social Change*, ed. R. Brown, London/Tavistock.

- Bourdieu P. (1986), 'The forms of capital', in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. J.G. Richardson, Greenwood Press, New York, p. 241-258.
- Bowles S. (1971), 'Unequal education and the reproduction of the social division of labor', *Rev. Radical Pol. Ec.*, Vol. 3, Fall- Winter 1971, p. 1-30.
- Bowles S. (1972), 'Schooling and inequality from generation to generation', *J. Pol. Ec.*, May-June 1972, Vol. 80 (3), Part 2, Suppl., p. S219-251.
- Calmfors L. & Skedinger P. (1995), 'Does active labour market policy increase employment? Theoretical considerations and some empirical evidence from Sweden', *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 11, nr. 1, p. 91-109.
- Chiappero Martinetti Enrica (2000), 'A multidimensional Assessment of well-being based on Sen's functioning approach', *Rivista Internazionale di Scienza Sociali*, Anno CVIII, N.2n, p. 207-231.
- Coleman J.S. (1988), 'Social Capital in the Creation of Human Capital', *American Journal of Sociology*, (Supplement) 94, p. S95-S120.
- Dasgupta P. & Serageldin I. (1999), *Social capital: a multi-faceted perspective*, World Bank, Wash. D.C.
- De Bruyn S., Jacobs T., Marynissen R. & Van Dam R. (1994), *PSBH Methodebericht: golf 3*, p. 52-65.
- De Witte H. (1993), 'Gevolgen van langdurige werkloosheid voor het psychisch welzijn: overzicht van de onderzoeksliteratuur', *Psychologica Belgica*, vol. 33, nr. 1, p. 1-35.
- De Witte H. (2001), 'Werkloosheid en gezondheid', *UZ Gezondheidsbrief*, dec. 2001, nr. 123, p. 1-4.
- Dolton P.J. (1993), 'The econometric assessment of training schemes: a critical review', in *EALE, 5th annual Conference*, Maastricht, September 1993.
- Dworkin B. (1981), 'What is equality?', *Philosophy and Public Affairs*, 1981 (10), p. 185-345.
- European Commission (2003), *The social situation in the EU*, DG Employment and Social Affairs/ EC Publications Office, Brussels/Luxembourg.
- Fay R.G. (1996), *Enhancing the effectiveness of active labour market policies: evidence from programme evaluations in OECD countries*, OECD, Paris, 64 p.

- FOD Sociale Zekerheid, Bestuur Informatie en Studiën (2003), *Nationaal Actieplan Sociale Insluiting 2003-2005 – Indicatoren*, FOD Sociale Zekerheid, Brussel, 2003.
- Friedlander D., Greenberg D.H. & Robins P.K. (1997), 'Evaluating government training programs for the economically disadvantaged', *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXV, p. 1809-1855.
- Fryer D. & Payne R. (1984), 'Proactive behavior in unemployment: findings and implications', *Leisure Studies*, 3, p. 273-295.
- Fryer D. & Payne R. (1986), 'Being unemployed: review of the literature on the psychological experience of unemployment', in Cooper & Robertson (Eds.), *International Review of Industrial and Organisational Psychology*, John Wiley & Sons, Chichester, p. 235-278.
- Fryer D. (2000), 'Unemployment and mental health: hazards and challenges of psychology in the community', in Isaksson, Hogstedt, Eriksson, Tehorell (Eds.), *Health effects of the new labour market*, Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York, p. 11-23.
- Fukuyama F. (1995), 'Social Capital and the Global Economy: A Redrawn Map of the World', *Foreign Affairs*, September/October 1995.
- Fukuyama F. (2000), *Social Capital and Civil Society*, IMF Working Papers 00/74, International Monetary Fund.
- Gallie D. (ed.) (2004), *Resisting Marginalization: Unemployment Experience and Social Policy in the European Union*, Oxford Univ. Press, 304 p.
- Ginsburgh V. & Pestieau P. (eds.) (1987), *L'économie informelle: fraude fiscale, travail au noir et autres activités non déclarées*, Labor, Bruxelles.
- Glorieux I. (1992), *Arbeid en zingeving: een onderzoek gesteund op theoretische logica en tijdsbudgetanalyse*, Faculteit van de economische, sociale en politieke wetenschappen, VUB, Brussel.
- Goldsmith A.H., Veum J.R. & Darity W. Jr. (1997), 'The impact of psychological and Human Capital on Wages', *Economic Inquiry*, October 1997, p. 815-829.
- Goul Andersen J. (2002), 'Coping with long-term unemployment: economic security, labour market integration and well-being, Results from a Danish panel study, 1994-1999', *International Journal of Social Welfare* 2002, n° 11, p. 178-190.
- Greenberg D.H. (1997), 'The leisure bias in cost-benefit analysis of employment and training programs', *Journal of Human Resources*, vol. XXXIII-2, spring 1997, p. 413-439.

- Greene W.H. (1993), *Econometric analysis*, Macmillan, New York.
- Hair et al. (1995), *Multivariate Data Analysis*, Prentice-Hall, p. 364-406.
- Heckman J.J. & Hotz V.J.(1989), 'Choosing among alternative nonexperimental methods for estimating the impact of social programs: the case of manpower training', *Journal of the American Statistical Association*, vol. 84, n° 408, p. 862-874.
- Heckman J.J., Lalonde R.J. & Smith J.A. (1999), 'The economics and econometrics of active labor market programs', in O. Ashenfelter & D. Card, *Handbook of labor economics*, Elsevier, p. 1865-2097.
- Jahoda M. (1979), 'The Impact of Unemployment in the 1930s and the 1970s', *Bulletin of the British Psychological Society*, 32, p. 309-314.
- Jahoda M. (1982), 'Employment and unemployment, values, theories and approaches in social research', *American Psychologist*, feb. 1981, p. 184-191.
- Jackson P. & Warr P. (1987), 'Mental health of unemployed men in different parts of England and Wales', *British Medical Journal*, 1987, p. 295-525.
- Jasek-Rysdahl K. (2000), 'Applying Sen's Capabilities Framework to neighborhoods: using local asset maps to deepen our understanding of well-being', *Review of Social Economics*, Volume 59, N. 3, September 2001, p. 313-329.
- Kieselbach T. & Traiser U. (2002), *Long-term unemployment and the risk of social exclusion among young people in Europe: recommendations for activation policies*, University of Bremen.
- Koopmans C.C. (1988), *De informele arbeidsmarkt, een onderzoek naar vraag, aanbod en prijzen*, OSA-voorstudie nr. V27.
- Landuyt R. (2000), *Beleidsnota Werkgelegenheid 2000-2004*, Kabinet van de Vlaamse Minister van Werkgelegenheid en Toerisme, Brussel.
- Lauwereys L. & Nicaise I. (1999), *Morfologie van de sociale tewerkstelling in België*, K.U.Leuven-HIVA, Leuven.
- Lauwereys L., Matheus N. & Nicaise I. (2000), *De sociale tewerkstelling in Vlaanderen: doelgroepbereik, kwaliteit en doelmatigheid*, K.U.Leuven-HIVA, Leuven.
- Layard R. (1997), 'Preventing long-term unemployment: an economic analysis', in D. Snower & G. de la Dehesa (eds.), *Unemployment policy: government options for the labour market*, Centre for Economic Policy Research, Cambridge University Press, Cambridge, p. 333-349.

- Lefevere C. (1997), *Un modèle multidimensionnel de la qualité de vie: Analyse des bénéfices des entreprises de formation par le travail en Hainaut*, Cerisis, Hainaut.
- Linn M., Sandifer R. & Stein S. (1985), 'Effects of unemployment on mental and physical health', *American Journal of Public Health*, 1985, nr. 69, p. 772-781.
- Nicaise I. (1995), *Vis geven of leren vissen? Sociale kosten-batenanalyse van de TOK-projecten van OCMW's*, K.U.Leuven-HIVA, Leuven, 18 p.
- Nicaise I. e.a. (1995), *Met het Europees sociaal fonds op de bres voor zwakke doelgroepen op de arbeidsmarkt: eindevaluatie van het Belgisch communautair bestek 1990-1992 m.b.t. doelstelling 3 en 4*, HIVA/IRES/DULBEA/FTU.
- Nussbaum Martha (2000), *Women and Human Development. The Capability Approach*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Paxton P. (1999), 'Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment', *American Journal of Sociology*, 105, p. 88-127.
- Pindyck R.C. & Rubinfeld D.C. (1976), *Econometric models and economic forecasts: Chapter 8: Models of qualitative choice*, p. 237-263.
- Plasman R. e.a. (2002), *Evaluatie van de impact van de Europese werkgelegenheidsstrategie in België*, in opdracht van Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling, DULBEA/HIVA/Girsef, ULB/K.U.Leuven/UCL.
- Putnam R.D. (1993), *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton.
- Putnam R.D. (1993), 'The Prosperous Community: Social Capital and Public Life', *American Prospect*, 13, p. 35-42.
- Putnam R.D. (1995), 'Bowling Alone: America's Declining Social Capital', *The Journal of Democracy*, 6:1, p. 65-78.
- Putnam R.D. (2000), *Bowling Alone. The collapse and revival of American community*, Simon and Schuster, New York, 540 p.
- Robeyns I. (2000), *An unworkable idea or a promising alternative? Sen's capability approach re-examined*, Cambridge.
- Roemer J.E. (1996), *Theories of distributive justice*, Harvard University Press, p. 163-203.
- Rubbrecht I. & Nicaise I. (2002), *Duurzame arbeidsmarktintegratie van zwakke werkzoekenden: eerste resultaten*, K.U.Leuven-HIVA, Leuven.

- Ruhm C.J. (2003), *Healthy living in hard times*, National Bureau of Economic Research, Working Paper n° w9468.
- Schatteman T., Van Trier W. & Tésenne S. (1994), *De kloof dichten: brengt het iets op? Een onderzoek naar de kosten en de baten voor de overheid van 'leerwerkbedrijf'*, UFSIA-SES.
- Schultz T.W. (1961), 'Investment in human capital', *Am. Ec. Rev.*, Vol. 51, p. 1-17.
- Sen A. (1985), *Commodities and Capabilities*, North Holland, Amsterdam, reprinted by Oxford University Press, Delhi.
- Sen A. (1987), *The Standard of Living*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sen A. (1992), *Inequality Re-examined*, Oxford.
- Schokkaert E. & Van Ootegem L. (1990), *Sen's concept of the living standard applied to the Belgian unemployed*, K.U.Leuven-CES, Leuven.
- Sobel R., Deroubaix J.-C. & Yonnet J.-P. (1995), *Précarité, exclusion et économie informelle, Enquête dans cinq pays européens (Allemagne, Belgique, France, Grande-Bretagne, Pays-Bas)*, ORSEU, Bruxelles.
- Stokes M.E., Davis C.S. & Koch G.G. (1996), *Categorical data analysis: using the sas-system*, p. 163-246.
- Van Berkel R. & Hornemann Moller I. (2002), *Active social policies in the EU: Inclusion through participation?*, The Policy Press, Bristoll.
- Van Brempt K. (2004), *Beleidsnota Sociale Economie 2004-2009*, Kabinet Vlaams Minister van Sociale Economie, Brussel.
- Vandenbroucke F. (2004), *Beleidsnota Werk 2004-2009*, Kabinet Vlaams Vice-minister-president en Minister van Werk, Vorming en Onderwijs, Brussel.
- Van Ootegem L. (1987), *Towards a useful concept of the standard of living: Sen's theory of capabilities applied to the unemployed*, K.U.Leuven.
- Vertonghen R. & Van Romuy V. (1994), *Sociaal-economische kosten-baten analyse. Evaluatie van investeringsprojecten in de publieke sector*, Acco, Leuven, 218 p.
- Vleugels I., Ergo T., Bollens J. ea. (1998), *Leven na de dop. Een onderzoek naar de haalbaarheid en effectiviteit van opleidings- en werkervaringsgaranties voor langdurig werklozen in Vlaanderen*, HIVA/RUG, Leuven/Gent, 246 p.
- Vlaamse Overheid: <http://www2.vlaanderen.be>.

Vos S., Struyven L. & Bollens J. (2000), *Werk, werkloos, werk: Effectiviteit en kosten-batenanalyse van reïntegratieprojecten voor werkzoekenden*, K.U.Leuven-HIVA, Leuven, 202 p.

VOSEC (2003), *Maak tijd voor kwaliteit... van de arbeid*, Vosec, Brussel, 55 p.

Warr P. (1984), 'Economic recession and mental health: a review of research', *Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg*, 62, nr. 8, p. 298-308.

Internet referenties

Belgostat, Index van Consumptieprijzen:

<http://www.nbb.be/belgostat/PublicatieSelectieLinker?LinkID=51000054|910000082&Lang=N>

Vlaamse Regionale Indicatoren (2000),

<http://fred.vlaanderen.be/statistieken/publicaties/vrind.htm>

